

TARTALOM

Schweitzer Iván: A hazai beruházások alakulásának főbb tendenciái az elmúlt évtizedekben és néhány tanulság – II. rész Ágazati és regionális folyamatok. A beruházások forrásai	4
Szalavetz Andrea: „Új gazdaság” és gazdasági növekedés Magyarországon	31
Fertő Imre – Lionel J. Hubbard: Megnyilvánuló komparatív előnyök és versenyképesség a magyar élelmiszer-gazdaságban	46

EURÓPAI UNIÓ

Kele Anna: Az európai szabad kereskedelmi megállapodásokban alkalmazott származási kumuláció formáinak és szabályozásának gazdasági jelentősége	59
--	----

SZEMLE

Samu János: Befektetési alapok térnyerése az Egyesült Államokban és Európában	65
--	----

Brief Summary of the Articles	82
--------------------------------------	----

JOGI MELLÉKLET

Dr. Sziucs Márton: <i>e</i> Europe	109
---	-----

Szeptemberi számunk

első cikke a hazai beruházások alakulását elemző kétrészes írás második fele, amely az ágazati és regionális szerkezettel, valamint a beruházások forrásaival foglalkozik. Az ágazati szerkezetben a részletesen tárgyalt 90-es évtizedben a külföldi tőke beáramlásának hatására a feldolgozóipar, ezen belül is két gépipari ágazat, a villamosgép-gyártás és a járműipar viharos felfutása volt a meghatározó folyamat. Eközben az ország regionális kettéosztottsága inkább nőtt, mint csökkent. A források között a külföldi tőke meghatározó volt, a hazai megtakarítások és a közvetítő eszközök (bankrendszer, tőzsde) szerepe mérsékelt maradt. – Következő cikkünk szerzője egy divatos fogalom, az „új gazdaság” eltérő értelmezéseit és nálunk érvényes megnyilvánulásait veti össze, és arra a következtetésre jut, hogy az informatikai feldolgozóipar hazai nagy felfutása ellenére az általánosan definiált jellemvonások nálunk nem érvényesülnek. – A hazai élelmiszer-gazdaság 1992 és 1998 közötti komparatív előnyeit RCA-indexek alkalmazásával hasonlítja az EU-hoz a következő írás. A szerzők megállapítása szerint 22 termékcsoportból 11-ben mutatkozott hazai előny. Az összetétel a vizsgált időben stabil maradt, a komparatív előnyök szintje azonban csökkent. A szerzők figyelmeztetnek a számítások bizonytalanságaira, amelyek egyik oka a kormányzati intervenciók hatásának tisztázatlansága. – Európai Unió rovatunk egy igen fontos részletkérdéssel, az ún. „származási kumuláció” formáival és szabályozásával foglalkozik. A nemzetközi kereskedelem regionális preferenciális szabályozásának fontos része a származási kumuláció, amikor nem csupán a termelés végső fázisának hozzáadott értékét veszik figyelembe a származás meghatározásánál, hanem az adott régió egészét. A szabályozásnak számos problematikus pontja van, ezeket tekinti át az írás. – Szemle rovatunk a beruházások és a gazdasági növekedés szempontjából meghatározó jelentőségű megtakarítások egyik fontos befektetési formájának, a befektetési alapoknak a térnyerését, belső tendenciáit vizsgálja a világgazdaság két meghatározó régiójában, az Egyesült Államokban és Európában. A szerző rámutat a szoros összefüggésre az általános konjunktúrával és a tőzsde alakulásával.

A szerkesztő

A hazai beruházások alakulásának főbb tendenciái az elmúlt évtizedekben és néhány tanulság – II. rész

Ágazati és regionális folyamatok. A beruházások forrásai

SCHWEITZER IVÁN

A cikk a hazai beruházások alakulásával foglalkozik, és a főbb folyamatokat, jellemzőket vizsgálja. A második rész ágazati elemzéssel kezdődik. A szerző a statisztikák alapján három csoportot különböztet meg. A termelőágazatok közül a meghatározó súlyú feldolgozóipar beruházásai az elmúlt évtizedben kiemelkedően gyorsan növekedtek, ami főképp a működő tőke beáramlásának köszönhető. Az üzleti szolgáltatások közül a kereskedelem beruházásainak aránya – hasonló forrásból – nőtt. A közszolgáltatások, amelyek közé az egészségügy és az oktatás is tartozik, veszítettek súlyukból. A regionális elemzésből megállapítható, hogy az ország hagyományos kettészakadása a működő tőke beáramlásának évtizedében nem mérséklődött, sőt kissé mélyült is. A beruházások forrásai között a külföldi tőke aránya nőtt, a hazai megtakarítások rátája nemzetközi összehasonlításban közepes.

Ágazati helyzetkép

Első megközelítésben a nemzetgazdaság szerkezetét a tevékenységek produktuma szerint oszthatjuk fel termelésre (anyagi javak létrehozására) és szolgáltatásra (nem materiális javak létrehozására). A 20. században a világgazdaság egészére – és benne minden nemzetgazdaságra – jellemzőnek mondható trenddé vált a szolgáltatások arányának, szerepe jelentőségének előretörése, ami az utóbbi évtizedekben a tudásalapú társadalom és gazdaság kialakulásához kapcsolódik. Természetesen ez a beruházásokat, azok összetételét is érinti. Megnövekedett a tudás, képzés, oktatás fontossága, ennek megfelelően az ilyen irányú szolgáltatások beruházásainak súlya. Mindazonáltal e területre, de tágabban a szolgáltatások legnagyobb hányadára elmondható, hogy az anyagi termelésnél kisebb arányban igényelnek materiális beruházásokat. Meg kell jegyeznünk, hogy egy ettől eltérő hullám éppen a legutóbbi években ért lefelé menő periódusába; ez a gazdaságnak és ezen belül éppen a legnagyobb mértékben a szolgáltatásoknak a számítógépesítésével és a telekommunikációs, informatikai technikai forradalom vívmányai-val való ellátásával függ össze, ami az előző évtizedben igen nagy beruházásokat tett szükségessé ebben a szektorban.

A beruházások szerkezetét tekintve a más dimenzióban elsődleges jelentőségű csoportosítás azt veszi alapul, hogy *ki a beruházó*. Két tág, meghatározó kör rajzolódik ki: a

Schweitzer Iván, a KOPINT-DATORG Rt. főmunkatársa.

vállalkozók és az állam. E két kör meglehetősen zavarosan átfedi egymást az állami tulajdonon alapuló („szocialista”) tervgazdaság körülményei között, amikor az állam vállalatainak a beruházásai a legnagyobb súlyúak. Az állam éppen mint beruházó mutatja abban a rendszerben gazdasági téren a legrosszabb formáját, éppen itt érhető tetten a rendszer gazdasági csődjének ősforrása. Voluntarizmus, presztízsbetűhűzések, rossz hatékonyság, rossz kivitelezés – ezek a klasszikus idők jellemzői, amelyeken a reformok alig enyhíthettek, hiszen eredetük a tulajdonviszonyokban, a tulajdonlás folyamatában van. A privatizáció az, ami ezen gyökeresen változtatott, amellyel az állam megszűnt vállalkozó lenni, és visszalépett valódi állami (közszolgálati) funkcióiba. Ez a folyamat nem zárult le, ezzel szemben időnként mintha nemcsak megtorpanni, hanem visszafordulni is látszana, amikor privatizáció helyett egyes vállalatok, vállalatrészek kormányzati „megvásárlásáról”, állami kezelésben történő működtetésének perspektívásáról esik szó (például néhány hónapja a MOL gázüzletág ügye).

A *vállalkozói kör* két részre osztható a korábban említett dimenzió bekapcsolásával: *termelőre* és *szolgáltatóra*. Mivel az állam tevékenysége is szolgálat, meg kell különböztetni a vállalkozók által végzett szolgáltatásokat – nevezzük őket üzleti szolgáltatásoknak – az állam által végzettektől, amelyeket közszolgáltatásként szokás emlegetni. A különböző körök közötti elhatárolás természetesen sosem egyértelmű, a határokat mindig nehéz megvonni. Ennél fontosabb azonban, hogy a közszolgálati körön kívül az állam ma még számos, alapjában üzleti szolgáltatásként működtethető (sőt, gazdálkodási mechanizmusának lényegét tekintve ma is úgy működő) tevékenységet saját tulajdonában és felügyelete alatt tart. Lehetetlen nem észrevenni, hogy ezek a tevékenységek milyen alacsony hatékonysággal, válságosan működnek nálunk, nemzetközi összehasonlításban is (vasúti és légi közlekedés, posta).

Az állam valódi közszolgáltatásait a társadalom számára végzett igazgatási, védelmi feladatok jelentik. A jelenleg érvényes és ma még alig vitatott felfogás szerint az állam felelőssége és közszolgálati feladata az oktatási és az egészségügyi szolgáltatások biztosítása. E téren azonban a gyakorlatban az államon kívüli (de nem vállalkozói) szervezetek is működnek (egyházak, magánalapítványok), és megjelentek az első vállalkozói szolgáltatást nyújtó cégek is. Végül igen fontos, de a központi költségvetésből és az önkormányzatok költségvetéséből is csak nehezen elkülöníthető állami beruházási tevékenységi kör az infrastruktúra-fejlesztés.

Mindezt azért volt szükséges előrebocsátani, mert a beruházásokat a nemzetgazdaság ágazatai szerint felosztó statisztika értelmezése ezt nélkülözhetetlenné teszi. A beruházások szempontjából a KSH a nemzetgazdaságot legnagyobb vonalúbb bontásában 14-15 ágazatra osztja fel. Ezek között vannak homogén és igen kicsi ágazatok (például a halászat, amelyet az utóbbi időben a mezőgazdasággal összevonnak), és óriási, igen vegyes területek (egy ágazatba tartozik például az ingatlanügylet, bizonyos számítástechnikai tevékenység, valamint a kutatás és kísérleti fejlesztés). Bár további bontás (talán leginkább éppen az utóbb említett példa esetében) indokolt lenne, a roppant szerteágazó nemzetgazdasági tevékenység sokkal jobb összevont csoportosítása aligha elképzelhető, annál is kevésbé, mivel már az egy fokkal homogénebb körre törekvéskor is 93 alágazattal kénytelenek a statisztikusok dolgozni, ami a szokásos, publikált információszolgáltatásban már igen nehézkesen lenne kezelhető. (Meg kell említenünk, hogy az ágazatok között a viszonylag magas arányú ún. „egyéb szolgáltatások” tartalma az alágazati részletezésből sem derül ki.)

A beruházások ágazati bontásából az elemzéshez viszonylag jó közelítéssel az előbb körülhatárolt három összevont csoport rajzolódik ki: az első öt ágazatot a *termelőágazatok* jelentik, a második ötbe az *üzleti (piaci) szolgáltatások* tartoznak, végül a harmadik csoportba tartozó négy ágazat együttesen lényegében a *közszolgáltatás körével* azonosítható. (Lásd az *1. táblázatot*.)

A beruházások megoszlása gazdasági ágak szerint
(Százalékban)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Mezőgazdaság, vad- és erdőgazdálkodás, halászat	3,1	2,9	2,9	3,4	3,6	3,6	3,3	2,9
Bányászat	0,5	0,5	0,4	0,3	0,3	0,5	0,5	0,3
Feldolgozóipar	20,4	19,3	21,5	23,4	23,2	25,7	28,7	25,6
Villamos energia, gáz-, hő- és vízellátás	8,4	8,9	8,7	7,1	6,7	7,6	7,2	6,7
Építőipar	1,8	1,9	1,6	2,0	1,7	1,9	2,0	1,7
<i>Termelőágazatok</i>	<i>34,2</i>	<i>33,5</i>	<i>35,1</i>	<i>36,2</i>	<i>35,5</i>	<i>39,3</i>	<i>41,7</i>	<i>37,3</i>
Kereskedelem, közúti jármű és közszükségleti cikk javítása, karbantartása	5,8	5,2	4,7	7,9	6,4	6,8	7,9	7,4
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	1,1	0,9	0,8	0,8	1,0	0,9	1,1	1,1
Szállítás, raktározás, posta és távközlés	18,3	21,0	19,0	16,2	18,9	16,6	14,9	17,8
Pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai	4,7	4,2	5,1	3,3	2,5	2,8	2,2	2,5
Ingatlanügyletek, bérbeadás, gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás	21,1	19,8	22,4	24,2	22,6	18,4	19,4	20,7
<i>Üzleti szolgáltató ágazatok</i>	<i>51,0</i>	<i>51,1</i>	<i>52,0</i>	<i>52,4</i>	<i>51,4</i>	<i>45,5</i>	<i>45,4</i>	<i>49,5</i>
Közigazgatás, kötelező társadalombiztosítás	4,2	4,5	3,6	3,0	3,9	6,0	4,6	4,8
Oktatás	2,8	2,4	2,4	2,2	2,1	2,0	2,2	2,0
Egészségügyi és szociális ellátás	3,8	3,8	3,3	2,4	2,6	2,4	2,0	2,0
Egyéb közösségi, társadalmi és személyi szolgáltatás	4,0	4,7	3,5	3,8	4,5	4,9	4,2	4,3
<i>Közszolgáltatások</i>	<i>14,8</i>	<i>15,4</i>	<i>12,9</i>	<i>11,4</i>	<i>13,1</i>	<i>15,2</i>	<i>12,9</i>	<i>13,2</i>
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH Évkönyv, 1996, 1999. Legfrissebb adatok: Beruházás, 2000. I–IV. negyedév.

A három nagy kör arányának számsorait követve első ránézésre igen csekély mozgást észlelünk: a *termelőágazatok* beruházásainak aránya a 90-es évtizedben 33–40 százalék között van (kivétel az 1999-es csúcsarány: 41,7 százalék), az üzleti szolgáltatókéké 45–52 százalék között, a közszolgáltatásoké 11–15,5 százalék között. Ilyen nagy volumenek mellett azonban a kisebb kilengések is sokat számítanak. Figyelemre méltó, hogy a termelőágazatok aránya 1994-től (egyetlen, 1997. évi megszakítással) folyamatosan nőtt, 2000-ben viszont jelentősen mérséklődött. Ugyanilyen ívet ír le – hiszen részese-e körben dominál – a feldolgozóipar. Az *üzleti szolgáltatások* 1997-ig az összes beruházásoknak több mint a felét adják, 1998–1999-ben mérséklődnek és 2000-ben is 50 százalék alatt maradnak. A *közszolgáltatások* arányát tekintve első megközelítésben arra érdemes felfigyelni, hogy az 1995–1997 közötti – érthető módon kisebb – arány 1999-ben és 2000-ben visszaköszön.

Vizsgáljuk meg közelebbről a nagy köröket. A termelőágazatok körében – a *feldolgozóipar* után, amely a nemzetgazdasági beruházások ötödét-negyedét teszi ki (1997. évi csúcsrészesedése 28,7 százalék), és amelyről részletesen lesz még szó – az *energetikai* ágazat beruházásainak részesedése a legnagyobb. Aránya 1993–1995 között 8,4–8,9 százalék között mozgott, 1996-tól – vagyis a privatizációt követően – azonban végig jóval 8 százalék alatt maradt. A privatizáció után várt energetikai beruházások elmaradásához többféle megközelítésben lehet és szokás kommentárt fűzni. Egyfelől kétségtelen, hogy a hazai gazdaság kiugró ütemű fejlődése ellenére az energiaigény nem haladta meg, és közeljövőben sem haladja meg a kapacitásokat. Nagyobb arányban korszerűsítő beruházásokra sem került

ez idáig sor, amit sokan az energiaipari vállalatok 100 százalékban vagy magas arányban külföldi tulajdonosai és a magyar állam (kormány) közötti – elsősorban az árképzéssel és árszinttel kapcsolatos – vitára vezetnek vissza. A *mezőgazdaság* beruházásai 3 százalék körüliek, csak 1994–1995-ben és 2000-ben estek ez alá. A mezőgazdaságban a nagyfokú elmaradás és a szerkezetátalakítás, a minőségjavítás elengedhetetlen szükségessége miatt igen masszív beruházásokat kellene végezni, amit hátráltatott, és ma is fékez a tulajdonviszonyok, a tulajdonosi szerkezet megoldatlansága és a körülötte folyó erősen átpolitizált vita, huzavona. Az *építőipar* beruházásainak részesedése 2 százalék alatt van, és az átlagtól erősen eltérő kilengéseket mutat. 1996-ban, tehát restriktív évben a mezőgazdasági beruházásoknak mind az aránya, mind az éves növekedési üteme csúcsot ért el (2 fölé emelkedett, illetve nem kevesebb, mint 27,4 százalékos bővülést mutatott). A 2000-ben az építőipari termelésben mutatkozó fellendülést a jelek szerint az – általános konjunktúrával összhangban kiugróan magas – 1998. évi építőipari beruházások alapozták meg. A bányászat mint ágazat, bár külön szerepel, jelentéktelen (0,5 százalék körüli az aránya), mivel a legjelentősebb bányákat a 90-es évek elején az erőműveket tüzemeltető vállalatokhoz csatolták, ami az akkor elkerülhetetlen bányászati léépítés következményeinek kezelésében igen ésszerű és jól bevált hűzés volt.

A feldolgozóipar után még két olyan ágazat van a nemzetgazdaságban, amelynek beruházásai a 90-es évtizedben igen nagy részesedésükkel meghatározóak voltak a beruházások alakulásában. Mindkettő többféle, a KSH által nem indokolatlanul egy csoportba sorolt tevékenységből tevődik össze. Elnevezésük egyben konkrét felsorolás. A nagyobbik közülük, amelynek beruházásai az időszak elején meghaladták a feldolgozóiparét, az *„ingatlanügyletek, bérbeadás, gazdasági tevékenységeket segítő szolgáltatás”*. Fontos tudni, hogy az ingatlanügyletek adják az ágazat beruházásainak több mint 90 százalékát. Az ágazat beruházásai 1996-ban és az utolsó két évben növekedtek kiemelkedően, részesedésük pedig 1995 és 1997 között volt különösen magas. A *„szállítás, raktározás, posta és távközlés”* ágazat beruházásainak növekedése igen sajátos: két-két nagyon rossz (csökkenő volumenű) évet egy vagy két nagyon jó (10 százalék feletti, sőt 1994-ben és 1997-ben 20 százaléknál nagyobb) növekedést mutató év követ. Figyelembe kell venni, hogy ebben az ágazatban vannak a korábban említett állami óriásvállalatok (MÁV, MALEV, posta), amelyek nagy összegű beruházásai érhető módon egy-egy évben lökészerűen jelentkeznek. A *„kereskedelem és javítás, karbantartás”* ágazat az időszak elején 5 százalék körüli, később inkább 7 százalék körüli részesedéssel (kereskedelmi központok építése). Kiugró növekedésű évek: 1993, 1996 és 1998–99. A *„pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai* ágazat a kereskedelemmel ellentétben az időszak elején, 1993-ban és 1994-ben mutat (önmagához képest) magas (4-5 százalék) részesedést (bankprivatizáció), utána alacsonyabbat (2-3 százalék).

A közszolgáltatás csoportjában a *közigazgatás* beruházásai 1993 óta sajátos mozgást írtak le. Az időszak első két évében 4 százalék feletti részesedést mutattak, 1995–1997 között 4 százalék alatt voltak, majd 1998-ban (73,5 százalékos volumennövekedéssel) részesedésük csaknem 6 százalékra ugrott, és arányuk ezután is viszonylag magas (4,5–5 százalék közötti) maradt. Mind az *oktatás*, mind az *egészségügy* beruházásai végig – váltakozva – 2–4 százalék között mozogtak. Figyelemre méltó, hogy az egészségügy aránya 1993–1994-ben a 4 százalékhoz közelített, 1996-tól kezdve azonban 2-2,5 százalék körül alakul. Ennek hátterében feltehetően az áll, hogy a kormányok az egészségügy reformja előtt nem akarnak nagyobb összegeket fordítani az egészségügyre. Hasonló okok lehetnek a mögött is, hogy az oktatás nemzetgazdasági beruházásokból való részesedése is magasabb az időszak kezdetén, mint 1996 óta.

A nemzetgazdaság ágazatai közül a feldolgozóipari beruházások összetételének alakulását részletesebb bontásban is megvizsgáljuk, hiszen a gazdasági szerkezet gyökeres megváltozásának meghatározó jelentőségű eleme ez.

A beruházások megoszlása a feldolgozóiparban szakágazatok szerint
(Százalékban)

Ágazati besorolás	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
15+16 Élelmiszeripar, dohányipar	15,1	24,2	26,7	24,0	15,7	16,4	14,5	12,5
17+18 Textilipar, ruházati ipar	2,9	4,3	3,5	2,6	2,4	4,7	3,4	2,7
19 Bőrtermékek, lábbeli	0,5	0,5	0,5	0,4	0,2	0,5	0,7	0,3
20 Fafeldolgozás	1,1	1,4	1,0	1,5	1,1	1,2	1,3	1,0
21+22 Papír- és nyomdaipar	6,3	5,0	4,9	3,3	4,7	3,7	4,8	4,3
23 Kőolaj-feldolgozás	17,5	16,6	18,4	17,9	11,5	11,9	12,2	10,5
24 Vegyi termékek gyártása	8,3	12,9	11,9	12,1	13,0	12,5	13,3	13,8
25 Gumiipar	1,8	5,1	2,8	2,7	3,5	4,0	6,4	4,3
26 Nemfém ásványi termékek feldolgozása	3,1	3,9	4,2	3,5	5,4	5,3	4,9	3,7
27+28 Fémfeldolgozás	12,6	6,7	7,7	7,3	9,1	8,5	6,1	5,7
29 Gépgyártás	3,5	3,9	8,4	4,0	4,3	4,8	4,3	5,0
30–33 Villamosgép-ipar	6,6	8,8	6,7	9,0	12,6	12,3	15,1	18,1
34+35 Járműgyártás	19,7	4,7	2,3	10,9	16,0	12,5	11,7	17,1
36+37 Egyéb	0,9	2,0	1,1	0,7	0,6	1,6	1,3	0,9
<i>Feldolgozóipar</i>	100	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: KSH évkönyvek.

Igen határozott tendenciák olvashatók ki az iparágak 23 csoportos (de számos esetben összevontan kezelt) KSH-bontásából arról, milyen beruházási képességei, lehetőségei voltak az egyes iparágak vállalatainak, és mennyire voltak ezek tartósak. Az adatsor 1992-től állítható össze viszonylag változatlan csoportosításban. Mint minden esetben, itt is egészen kis és egészen nagy, egészen homogén és egészen eltérő tevékenységek konglomerátumát jelentő csoportokról van szó. A legfontosabb, legnagyobb változások azonban egyértelműen kirajzolódnak. Ezek közé tartozik mindenekelőtt a gépipar előretörése. 1999-ben a gépipar beruházásai a feldolgozóipari beruházások 40 százalékát érték el, míg 1993-ban és 1994-ben még 17,4 százalékon voltak. (A magas 1992-es arányszám – a gazdaság átalakulási válságának mélypontján – azért nem jellemző, mert a járműipar az IKARUS egy végül is sikertelen kitérés kísérlete kapcsán abban az évben óriási beruházást mutatott fel, ezáltal az iparág beruházásainak feldolgozóipari részesedése csaknem 20 százalékra nőtt, a gépiparé pedig csaknem 30 százalékra.) A gépiparon belül nyomon követhető a villamosgép-ipar óriási fellendülése (számítástechnikai, távközlési eszközök gyártása). Az iparág beruházásai az 1994. évi 6,7 százalékos feldolgozóipari részesedésről 1999-re 18,1 százalékra nőttek. A járműgyártás aránya az 1992-es már említett 19,7 százaléktól 1993-ra 4,7 százalékra esett vissza. A növekedés 1995-ben kezdődött (10,9 százalék) és 1999-re 17,1 százalékig jutott el. (Lásd a 2. táblázatot.)

Egyenletesen magas beruházási aránnyal tűnik ki a 90-es években a *vegyipar*: részesedése a feldolgozóiparban 1992-ben 27,7, 1999-ben pedig 28,5 százalék, és a köztes években is ekörül van, sőt gyakran nő 30 százalék fölé. Például 1993–1995 között történt így, amikor a két kiemelkedő részesedésű vegyipari ágban, a kőolaj-feldolgozásban és a vegyi termékek gyártásában egyaránt jelentős beruházások történtek. A kőolaj-feldolgozásban az 1992–1995 közötti években folytak különösen nagy beruházások (a feldolgozóiparban való részesedés 16–18 százalékos volt), ezek 1996-tól egy szinttel

lejjebb, de egyenletesen folytatódtak (10–12 százalék). A vegyi termékek gyártásának fő vállalatai a TVK, BC és a gyógyszeripari óriások. Fontosnak tartjuk, hogy ezek alapján hazai tőkéjű vállalkozások, amelyekben a hazai nagytőkéjé a vezető szerep, a döntési pozíció, legalábbis így volt a legutóbbi időig, amikor is egyes cégeknél tőzsdei nem egyeztetett („ellenséges”) kivásárlással a tulajdonviszonyokban jelentős változások történtek. Az iparág nagyvállalatai a 90-es években mindvégig magas szinten megtartották beruházási képességüket. A vegyipari termékek gyártása iparág részesedése 1993 és 1999 között a feldolgozóipari beruházások 12–14 százaléka között mozgott.

Nagyberuházó iparág még az *élelmiszeripar*, amelynek beruházásai a 90-es években sajátos ívet írnak le. Az 1992-es 15,1 százalékos indulást három 25 százalék körüli év követi. Ez óriási fellendülést jelent, amiben a privatizáló nyugati tőke pozitív értékelése fejeződik ki. 1996-tól mintegy 10 százalékponttal 15 százalék körülire csökken a részesedés, és 1997-től ehhez képest is lekonyul az ív, az 1999. évi 12,5 százalékig. Nagyon kedvezőtlen lenne, ha ez a külföldi tőke végleges érdekeltségvesztésének jele lenne, mert az iparág hazai tőkéjű nagyvállalatainak beruházásképesége általában alacsonynak mondható, nem elegendő az EU-ba és a világgazdaságba Magyarország agráradottságaihoz méltó beilleszkedéséhez. A textil- és ruházati ipar, a papír- és nyomdaipar, a lényegében az építőanyag-ipart jelentő „nemfém ásványi termékek gyártása” még három számottevő beruházási arányt mutató iparág, részesedésük 3–5 százalék között hullámzik. A kohászat („fémfeldolgozás”) beruházásainak túlnyomó része hosszabb ideje lényegében a Dunaferr beruházásaiból áll. Az iparág aránya a feldolgozóiparban 1993–1998 között 6–9 százalék, 1999-ben 5–7 százalék.

3. táblázat

A befektetett külföldi működő tőke részesedése az összes vállalati jegyzett tőkében
(Százalékban)

	1992	1996	1998
Mezőgazdaság	0,8	6,1	7,2
Halászat	1,5	12,3	12,9
Bányászat	15	34,9	27
Feldolgozóipar	20,5	51,1	59,8
Villamos energia, gáz-, hő- és vízellátás	0,3	21,4	31,2
Építőipar	16,8	41,5	28,5
Kereskedelem, javítás	14,9	36,2	46,2
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	15,9	38,6	31,2
Szállítás, raktározás, posta és távközlés	2,6	22,9	22,6
Pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai	22,1	43,6	48,2
Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	5,6	20,5	25,3
Oktatás	30,6	12,7	11,2
Egészségügyi és szociális ellátás	7,3	45,6	28,1
Egyéb közösségi, társadalmi és személyi szolgáltatás	6,6	5,2	18,7
Összesen	10,1	31,6	37,6

Forrás: Kettős könyvelést folytató cégek adóbevallásai alapján Hamar Judit számításai (Hamar, 2001. 11. o.).

A *külföldi működő tőke* szerepe a nemzetgazdaság beruházásaiban kiemelkedő, ezért ezzel ágazati szempontból is külön foglalkozunk. Néhány utalás korábban már történt arra, hogy a külföldi működő tőke beáramlása a magyar gazdaságba erős ágazati koncentrációt mutat. Nemcsak a privatizáció mint beruházás, illetve a betelepüléshez

végrehajtott zöldmezős beruházások jönnek itt számításba, hanem az is, hogy a már folyamatosan itt tevékenykedő külföldi tőkés vállalatok is a legerősebb beruházók közé tartoznak. *Hamar Judit* a kettős könyvelést folytató cégekre vonatkozóan adóbevallásai alapján évek óta kiterjedt számításokat végez a külföldi tőkével működő vállalatok szerepének, súlyának alakulásáról (egyebek között *Hamar* [1999] és [2001]). Számításai szerint a befektetett külföldi működő tőke 1998-ban az összes vállalati jegyzett tőke 37,6 százalékát teszi ki. Három nemzetgazdasági ágazat helyezkedik el jóval az átlag felett: a feldolgozóipar (59,8 százalék), a pénzügyi tevékenység (48,2) és a kereskedelem és javítás (46,2 százalék). (Lásd a 3. táblázatot.)

Részletesebb ágazati bontásban kiemelkedő a külföldi működő tőke aránya a dohánytermékek gyártásában (88,1 százalék), a „máshová nem sorolt villamos gép, készülék” ágazatban (62,7 százalék), a híradástechnikai termékeknél (79,0 százalék), a járműgyártásban (76,6 százalék). Meglepő, hogy az „irodagép-, számítógépgyártás ágazatban” a külföldi működő tőke aránya a legalacsonyabbak közé tartozik (35,9 százalék), ami feltehetően azt jelzi, hogy a számos kisebb-nagyobb hazai cég ellensúlyozza a külföldiek, mindenekelőtt az *IBM* részesedését. (Lásd a 4. táblázatot.)

4. táblázat

A külföldi tőkével működő vállalatok részesedése a feldolgozóiparban 1998. december 31-én (A szakágazat egésze=100)

	Vállalatok száma	Jegyzett tőke (JT)	Külföldi tőke/ágazati összes jegyzett tőke
Élelmiszer, ital	16,7	71,5	61,7
Dohánytermék	75,0	95,7	88,1
Textília, textiláru	23,2	57,2	47,8
Ruházati termékek, szörmekikészítés	19,2	59,8	51,7
Bőrlikészítés, táska, lábbeli	30,8	69,5	51,4
Fafeldolgozás, fonott áru	15,9	56,7	51,9
Papír, papírtermék	18,6	72,9	71,4
Kiadói és nyomdai tevékenység	13,2	40,9	30,5
Kokszgyártás, kőolaj-feldolgozás	30,8	99,9	54,6
Vegyí anyag, termék	28,3	83,7	58,1
Gumi-, műanyag termék	23,9	65,5	55,7
Egyéb nemfém ásványi termék	21,6	82,8	72,9
Fémalapanyag-gyártás	24,0	71,3	55,2
Fémfeldolgozási termék	16,4	65,3	59,1
Gép, berendezés	19,0	62,8	50,6
Irodagép- és számítógépgyártás	17,4	37,9	35,9
Máshova nem sorolt villamos gép, készülék	18,9	87,6	82,2
Híradástechnikai termék, készülék	23,8	82,1	79,0
Műszergyártás	18,5	46,9	29,7
Járműgyártás	35,8	96,2	76,6
Egyéb járművek gyártása	24,0	61,3	43,1
Bútorgyártás, máshova nem sorolt feldolgozóipari termék	14,0	45,3	43,0
Nyersanyag visszanyerése hulladékból	20,6	20,9	12,2

Megjegyzés: Valamennyi kettős könyvelést folytató cég, kivéve a csőd eljárás, illetve átalakulás alatt álló cégeket.

A külföldi tőkével működő vállalatok *beruházásai* a kettős könyvelésű vállalatoknál *Hamar Judit* számításai szerint a feldolgozóiparban 1992-ben az összes vállalat beruházásainak 42,5 százalékát, 1996-ban és 1998-ban 82,5 százalékot tettek ki. 1998-ban ez az arányszám 85,3 százalék volt, miközben a külföldi tőkéjű vállalatok száma az összesnek 18,4 százaléka, foglalkoztatottsági aránya pedig 24,5 százalék volt (*Hamar, 2001*). A külföldi tőkéjű feldolgozóipari vállalatok 1998-ban a jegyzett tőkéjük 19,6 százalékát elérő összegű beruházást hajtottak végre, a 100 százalékban hazai tőkével működő cégeknél ez az arányszám 6,1 százalék. Még nagyobb az eltérés, ha a teljes jegyzett tőkéhez viszonyítunk. A külföldi cégeknél beruházás/jegyzett tőke mutató 1998-ban 19,6 százalék, a hazai cégeknél 9,5 százalék. Nem megnyugtató helyzetet jelez ez a kép, mivel összefoglalóan jellemzi a külföldi tőkével működő vállalatok és a 100 százalékban hazai tőkével működő vállalatok beruházási képessége közötti arányt.

Regionális tendenciák

Magyarország kis ország, ennek ellenére nagy fejlettségbeli eltérések mutatkoznak az ország két fele között. Az eltérést évszázados történelmi okok magyarázzák: visszavezethető a Habsburg–török időkre. Az akkortól eredeztethető viszonyokat gyakran szokás úgy jellemezni, hogy a két birodalom határán húzódik ma is – Magyarországot kettészelve – Közép-Európa és Kelet-Európa határa. Az eltérések a társadalom és a gazdaság minden területén érzékelhetőek, a beruházások szempontjából a legfontosabb közülük bizonyára az infrastruktúrában és a munkaerő képzettségében mutatkozó különbség. A magyar gazdasági fejlődés alapkérdése, hogy a kettészakadás ne nőjön, hanem csökkenjen (és egyszer majd megszűnjön). Hasonló problémával egyébként Európa számos országa küszködik, az Európai Unió nagy gondot és összegeket fordít a kezelésére, ami elsősorban beruházásokban ölt testet.

A beruházások terén megmutatkozó regionális viszonyokat első megközelítésben a következő oldalakon található adatok és ábrák mutatják. (Lásd az 5. táblázatot és az 1., 2. ábrát.)

Az 5. táblázat adatait kettéosztva kell áttekinteni, 1995-ben ugyanis jelentős statisztikai változás történt: a telephely szerinti számbavételről áttértek a székhely szerinti-re. Emiatt az 1991–1995 közötti időszak nem összehasonlítható az 1995–1999-es időszakkal (1995-re mindkét számbavétel szerint van adatunk). Az eltérés egyébként – érthető módon – elsősorban Budapest arányát növelte meg, és csaknem minden régió és megye részesedését csökkentette (kivételek: Dél-Dunántúl, illetve Somogy és Jász-Nagykun-Szolnok). Változatlan maradt Győr-Moson-Sopron és Baranya aránya, rendkívül erősen esett azonban Pest megyéé.

A hétből három régió (Közép-Magyarország, Közép-Dunántúl és Nyugat-Dunántúl) alkotja az ország fejlettebbik felét. E három régió 1991-ben együttesen 62,6 százalékkal részesedett a magyar nemzetgazdasági beruházásokból, 1995-ben telephely szerint 64,1, székhely szerint 69,6 százalékkal. 1999-ben arányuk 72,8 százalék. Ha a beruházások arányának változását tekintjük a fő meghatározónak abban, hogy a kettészakítottság szűnőben van-e vagy mélyül, akkor azt kell mondanunk, hogy semmiképp sincs szűnőben, sőt mind a 90-es évek első felében, mind második felében inkább kissé mélyült. A régiók és a megyék adataiban igen nagyok a kilengések, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy milyen nagy összegekről van szó (vö.: a függelék 2. táblázatával). Mindkét időszakban voltak emellett nyertesek és vesztesek. Közép-Magyarország 1991–1995

között és 1995–1998 között egyaránt növelte részesedését (1999-ről külön szólunk majd). Hasonló volt a változás – és ez igen kedvező – az Észak-Alföldön, ezen belül Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében egyértelmű a növekedés, Jász-Nagykun-Szolnokon azonban 1996 után jelentős visszaesés mutatkozik. Közép-Dunántúl, Észak-Magyarország és a Dél-Alföld egyformán az első időszakban mérséklődő-stagnáló, a második időszakban viszont határozottan növekvő részesedésű. Közép-Dunántúlon belül Komárom-Esztergom, Észak-Magyarországon Borsod-Abaúj-Zemplén, Dél-Alföldön pedig leginkább Békés hullámmozgása a változó tendencia oka. Nyugat-Dunántúl mindvégig magas arányt mutat, ez csak 1998-ben esik 10 százalék alá. A megyén belül Győr-Moson-Sopron arányszáma mindvégig határozottan növekvő tendenciájú, ezzel szemben Vasé az első időszakban csökkenő, a második időszakban növekvő.

5. táblázat

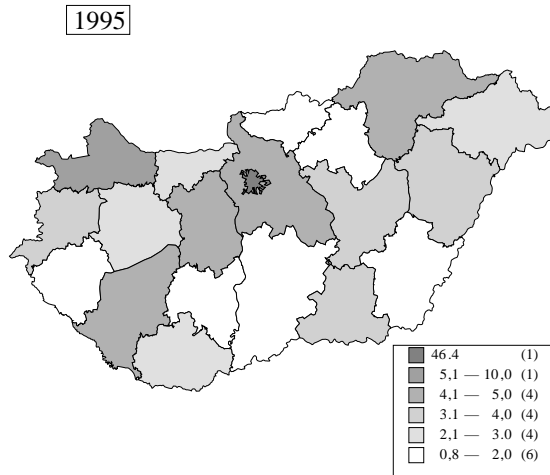
A nemzetgazdasági beruházások területi megoszlása
(Százalékban)

	1991	1992	1993	1994	1995	1995*	1996	1997	1998	1999
Budapest	29,6	31,0	35,1	32,7	31,7	46,4	42,3	38,9	31,5	45,7
Pest	9,1	7,9	7,9	10,8	10,2	4,5	3,8	9,3	9,6	5,9
<i>Közép-Magyarország</i>	<i>38,7</i>	<i>38,9</i>	<i>43,0</i>	<i>43,5</i>	<i>41,9</i>	<i>51,0</i>	<i>46,1</i>	<i>48,2</i>	<i>41,1</i>	<i>51,5</i>
Fejér	3,9	4,0	3,8	4,3	5,3	4,2	4,1	5,3	6,1	3,6
Komárom-Esztergom	6,0	4,1	2,9	3,1	2,7	2,1	3,0	2,5	2,6	3,0
Veszprém	3,0	3,0	3,4	3,0	2,8	2,0	2,1	3,2	3,7	2,1
<i>Közép-Dunántúl</i>	<i>12,9</i>	<i>11,1</i>	<i>10,2</i>	<i>10,4</i>	<i>10,8</i>	<i>8,4</i>	<i>9,2</i>	<i>11,0</i>	<i>12,4</i>	<i>8,8</i>
Győr-Moson-Sopron	4,4	4,9	5,7	6,1	5,0	5,0	6,3	5,1	5,5	8,4
Vas	3,5	6,5	3,1	2,6	3,9	3,4	2,8	2,1	2,6	2,4
Zala	3,1	3,0	2,2	2,8	2,5	1,8	2,0	2,2	2,7	1,6
<i>Nyugat-Dunántúl</i>	<i>11,0</i>	<i>14,3</i>	<i>11,0</i>	<i>11,5</i>	<i>11,4</i>	<i>10,2</i>	<i>11,0</i>	<i>9,4</i>	<i>10,9</i>	<i>12,5</i>
Baranya	3,5	3,4	4,2	2,7	2,8	2,8	2,3	2,6	2,5	2,6
Somogy	2,8	2,5	2,0	2,3	2,0	4,1	4,2	1,7	1,9	1,9
Tolna	2,0	1,7	2,0	2,2	2,0	1,4	1,8	1,8	2,0	1,6
<i>Dél-Dunántúl</i>	<i>8,3</i>	<i>7,6</i>	<i>8,2</i>	<i>7,1</i>	<i>6,8</i>	<i>8,3</i>	<i>8,2</i>	<i>6,0</i>	<i>6,5</i>	<i>6,1</i>
Borsod-Abaúj-Zemplén	5,8	6,2	5,2	5,3	5,2	4,1	5,4	4,9	6,1	5,2
Heves	2,3	2,3	2,3	2,1	2,0	1,6	1,6	1,9	4,2	2,4
Nógrád	0,9	0,9	0,9	1,0	1,0	0,8	1,1	0,9	1,0	0,7
<i>Észak-Magyarország</i>	<i>9,0</i>	<i>9,4</i>	<i>8,4</i>	<i>8,4</i>	<i>8,3</i>	<i>6,5</i>	<i>8,1</i>	<i>7,7</i>	<i>11,2</i>	<i>8,3</i>
Hajdú-Bihar	3,7	3,7	3,5	3,8	4,1	3,4	3,5	3,5	4,0	3,0
Jász-Nagykun-Szolnok	2,7	2,6	2,6	2,4	3,4	3,6	4,6	2,1	2,4	1,7
Szabolcs-Szatmár-Bereg	3,6	3,6	4,2	3,9	4,3	2,0	1,8	4,6	3,2	2,0
<i>Észak-Alföld</i>	<i>10,0</i>	<i>9,9</i>	<i>10,3</i>	<i>10,2</i>	<i>11,8</i>	<i>9,1</i>	<i>9,9</i>	<i>10,3</i>	<i>9,6</i>	<i>6,8</i>
Bács-Kiskun	3,5	3,0	2,8	3,3	3,8	1,8	2,5	2,6	2,8	1,9
Békés	3,4	2,4	2,7	2,5	2,1	1,6	1,8	1,9	2,1	1,6
Csongrád	3,2	3,5	3,5	3,2	3,2	3,1	3,2	2,7	3,2	2,5
<i>Dél-Alföld</i>	<i>10,1</i>	<i>8,9</i>	<i>9,0</i>	<i>9,0</i>	<i>9,1</i>	<i>6,5</i>	<i>7,5</i>	<i>7,2</i>	<i>8,2</i>	<i>6,0</i>
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

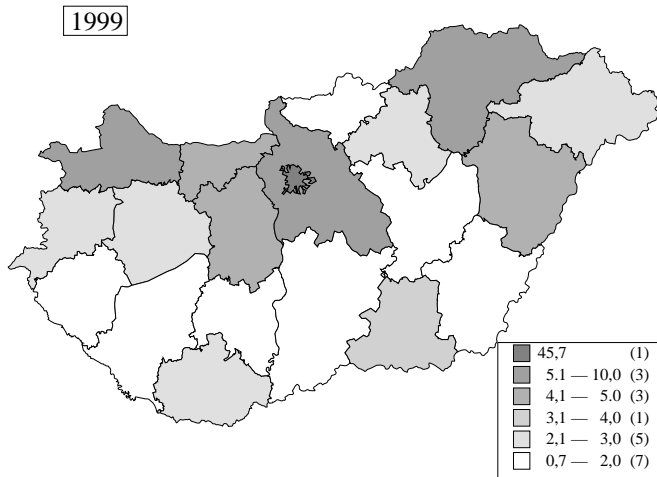
*1995-től a beruházók székhelye szerinti bontás alapján.

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyvek alapján számítva.

A beruházások területi megoszlása 1995-ben
(Részesevés százalékban)

A beruházások területi megoszlása 1999-ben
(Részesevés százalékban)

1999-ben az előző évihez képest sok minden megváltozik. Az átrendeződés – ha nem számbavételi problémáról van szó – a nemzetgazdasági beruházások volumene növekedésében mutatkozó visszaeséssel hozható összefüggésbe (az 1998. évi beruházásnövekedés 11,4 százalék, az 1999. évi 6,4 százalék volt). Csökkenés egyáltalán nem történt Közép-Magyarországon. Budapest aránya az ország összes beruházásában 41,1 százalékról 51,5 százalékra nőtt. Nyugat-Dunántúl részesedése is határozottan emelkedett. Ezzel szemben növekedésből csökkenésbe fordult Észak-Magyarország, Észak-Alföld és Dél-Alföld aránya. A tendencia tehát határozottan az, hogy a beruházások növekedési ütemének romlása a kevésbé fejlett régiókat érintette súlyosabban. Kakukktójás Közép-Dunántúl, ahol – noha fejlett régió – a beruházásokból való részesedés erősen csökkent (12,4 százalékról 8,8-ra), Fejér és Veszprém arányának süllyedése miatt.

A fejlettségbeli regionális különbségek mérséklésének és felszámolásának ügyében az EU-ban régóta tartó kutatásokra, vitákra, szabályalkotó munkára és gyakorlati tapasztalatokra alapozott eredmények születtek. Az apparátusi tevékenység nyelvére lefordítva ez első látszatra talán merev, bürokratikus követelményekben fogalmazódik meg. Az azonban bizonyos, hogy olyan alapelvek, mint a szubszidiaritás – mely szerint minden döntést azon a lehető legalacsonyabb kormányzati szinten kell meghozni, ahol ahhoz a legtöbb információ áll rendelkezésre –, olyan értékválasztás, amely a területfejlesztési ügyekben a helyes döntések legfőbb garanciája. Ez decentralizációt, helyi egységekre épülő szervezeti rendszert, komplex regionális programok készítését és regionális felső szintű koordinációt feltételez. A regionális célok és koordináció kulcshelyzetű szervezetei Magyarországon a Megyei Területfejlesztési Tanácsok. Megfelelő tevékenységük az EU-támogatásokhoz való (jelenleg a PHARE-támogatáshoz) hozzájárás feltétele. Működésük azonban számos problémát vet fel (vö.: *Szalavetz*, 2000a).

AZ EU-követelményekkel összhangban felrajzolható komplex területfejlesztési célrendszer egy-egy régió fejlődésének egészét tartja szem előtt. Ezzel szemben úgy látjuk, hogy a célrendszer egyik eleme, a befektetésösztönzés, ezen belül is a külföldi működő tőke vonzása szinte kizárólagossá vált a feladatmeghatározásban.

Ez bizonyos fokig érthető is, hiszen a külföldi működő tőke beáramlása a kevésbé fejlett régiók felemelkedésében meghatározó jelentőségű lehetne. Valójában azonban a külföldi tőke jelenléte a magyar gazdaságban erősen koncentrált. *Hamar Judit* ilyen irányú vizsgálódásaiban rámutat Budapest kiemelkedő szerepére. Számításai szerint 1992-ben a beáramlott külföldi tőke több mint 57,3 százaléka budapesti székhelyű vállalatoknál működött, 1996-ban pedig 59,0 százaléka (*Hamar*, 1999). (Lásd a 6. táblázatot.)

A külföldi tőke területi eloszlásáról azonban a statisztika valójában meglehetősen torz képet ad, mivel az adatok maguk nyilvánvalóvá teszik, hogy a valójában nem Budapesten működő (nem budapesti telephelyekkel rendelkező) legnagyobb külföldi tőkéjű cégek is budapesti bejegyzésűek, másképp ugyanis ilyen arányok nem alakulhatnak ki. (E tény persze a cégbejegyzésekből is ismert.) Ha a statisztikák telephelyi adatokra épülnének, a megközelítés bizonyára jobb lenne. De a legfontosabb tanulság, hogy a megyei számokra, adatokra szorító elemzés önmagában nem elegendő, azt ki kellene egészíteni legalább a legnagyobb betelepült külföldi cégek egy-egy megyében, régióban betöltött szerepének, arányának empirikus vizsgálatával. Fény derülhetne akkor arra, hogy egy-egy betelepült óriáscég vagy számos kisebb külföldi cég – esetleg mindezek vagy valamelyikük hiánya – jellemzi-e az adott régiót, megyét. Ennek feltárásából a tőkevonzás célszerű módjára vonatkozóan is adódnának konzekvenciák. Más eszközök alkalmazásak ugyanis – mint erre még visszatérünk – az óriáscégek (esetleg zöldmezős) beruházásainak vonzásához, és mások ahhoz, hogy a külföldi tőke széles körben részt vegyen a hazai kis- és középvállalati szféra fejlesztésében.

A külföldi tőkével működő vállalatok néhány jellemzője megyénként

	1992				1996			
	1.	2.	3.	4.	1.	2.	3.	4.
Összesen	100,0	100,0	10,1	17,8	100,0	100,0	31,6	44,7
Budapest	57,2	57,3	10,6	18,9	55,6	59,0	32,8	46,1
Pest	3,3	2,7	8,6	13,1	3	2,2	25,6	45,9
Fejér	3,9	2,3	10,3	14,7	3,6	1,3	23,8	27,8
Komárom-Esztergom	1,2	2,1	12,4	20,8	1,0	0,9	26,0	31,5
Veszprém	1,6	4,2	8,2	16,1	1,4	5,8	39,3	57,4
Győr-Moson-Sopron	2,9	1,3	4,6	8,7	2,7	2,6	32,8	55,6
Vas	1,9	3,5	14,7	23,2	2,0	3,1	34,9	42,5
Zala	4,4	4,0	9,8	17,1	5,0	4,8	38,9	59,4
Baranya	1,7	1,8	5,1	13,7	1,4	2,8	26,2	48,2
Somogy	0,9	1,6	8,4	14,9	1,1	1,9	35,1	59,1
Tolna	2,2	2,6	7,9	16,2	2,2	3,1	35,3	42,4
Borsod-Abaúj-Zemplén	0,6	1,0	13,8	25,8	0,6	0,5	28,7	40,4
Heves	6,2	5,5	13,1	19,9	6,6	4,1	39,1	45,1
Nógrád	1,6	0,8	5,4	12,1	2,0	0,8	21,3	29,0
Hajdú-Bihar	1,3	0,7	5	9,2	1,3	0,6	17,1	26,2
Jász-Nagykun-Szolnok	1,1	1,8	10,5	20,0	1,1	1,0	21,1	29,4
Szabolcs-Szatmár-Bereg	1,1	0,4	4,4	7,9	1,1	0,3	2,8	4,9
Bács-Kiskun	2,3	3,7	24,3	32,9	2,7	2,7	47,3	50,8
Békés	2,5	1,3	7,2	15,1	2,8	1,3	21,7	30,6
Csongrád	2,0	1,3	11,7	18,4	2,5	1,3	31,9	46,3

Megjegyzés: 1. A vállalatok számának megoszlása.

2. A külföldi működő tőke megoszlása.

3. A vállalatok jegyzett tőkéje/a megyében működő összes vállalati tőke.

4. A külföldi működő tőke aránya az összes vállalati tőkében.

Forrás: APEH, KOPINT-DATORG kettős könyvelést folytató vállalatok adóbevallásai alapján Hamar Judit számítása (Hamar, 1999).

Figyelemfelkeltő eltérések jelzik a fenti adatokban is az óriáscégek koncentrált és a kisebb, külföldi tőkés cégek szétszórtabb jelenlétének területi különbségeit. Míg Budapesten a táblázat szerint a külföldi tőkével működő vállalatok számának és a részt vevő külföldi tőkének az aránya között kicsi az eltérés, néhány megyének – Szabolcsnak, Bács-Kiskunnak, Veszprémnek, Zalának – a vegyes vállalatok számából való részesedése sokkal (néha többszörösen) meghaladja a külföldről jövő tőkében mutatkozó részesedésüket. Ez egyértelműen azt mutatja, hogy az egy vállalatra jutó külföldi tőke viszonylag alacsony. Ellenkező irányú eltérés mutatkozik Borsodban, Fejérben, Hajdú-Biharban, Komárom-Esztergomban: e megyék a külföldi tőkével működő vállalatok számában alacsonyan, a külföldi tőkében viszont ennél sokkal magasabban részesednek, vagyis a külföldi tőke vállalati koncentrációja magas. E munka keretében még csak kísérletet sem tudunk tenni akár a legnagyobb tőkével érkezett külföldi cégek regionális szerepének szisztematikus eseti vizsgálatára, egy-egy régióban a külföldi és hazai tőke konkrét jellemzőinek felmérésére, de úgy látjuk, ilyen kutatásra a közeljövőben nagy szükség lenne.

Bár a külföldi tőkés cégek beruházásainak regionális megoszlásáról nem készültek eddig statisztikák – még a vállalati adatokat legszisztematikusabban feldolgozó Hamar

Judit sem terjesztette ki kutatását ebbe az irányba –, a külföldi cégek jelenléte már önmagában információt ad erről, hiszen legtöbb esetben már megjelenésük maga is beruházást jelent, és ezt követően beruházási rátájuk általában meghaladja a tisztán hazai tőkés vállalatokét. A beruházások élénkítésének tehát valóban – közvetlenül és közvetlen – eszköze a külföldi tőke vonzása.

A külföldi tőke vonzásának eszköztárát úgy kell alakítani, hogy mind az óriáscégek óriás beruházásait, mind a kisebb cégek tömeges fejlesztéseit, hazai cégekhez történő kapcsolódásukat serkentse. A külföldi tőke preferenciáiról számos vélemény, felmérés ismeretes. Az elterjedt közvélekedéssel szemben ezek többnyire arra jutnak, hogy nem az olcsó munkaerő, hanem az általános politikai és gazdaságpolitikai stabilitás mellett a megfelelő helyi infrastruktúra és a munkaerő célnak megfelelő képzettségi szintje a legfontosabb követelmény. Eltérő vélemények vannak arról, milyen teendők következnek mindebből. Két alapvető (bár erősen átfedő) irányzat rajzolódik ki az ilyen irányú elemzésekből. Az egyik az extenzív tőkevonzásra helyezi a hangsúlyt, infrastruktúra építésével, ipari parkok létesítésével, a szakképzés támogatásával új tőke megjelenését kívánja elsősorban elérni. A másik módszer intenzív, a befektetésösztönzés általánosabb eszközeire (támogatás, intézményfejlesztés) helyezi a hangsúlyt. (Lényegében ez a megkülönböztetés jelenik meg *Szalavetz Andrea* [2000b] e tárgykörrel foglalkozó elemzésében kínálatorientált, illetve keresletorientált fejlesztési út elnevezéssel.) Az első befektetésösztönzési módszer nélkülözhetetlen a külföldi tőke vonzásához, de általában egy-egy régió ipari fellendülésének elindításához. Alátámasztja ezt egyebek között a KOPINT-DATORG-nak az autópálya-építés hatásaival kapcsolatos vizsgálata, amely egyebek között felhívja a figyelmet arra, hogy az autópályák közelében található kistérségek fejlődése gyorsabb a többinél. (*Klauber – Barta*, 2000). Ugyanakkor önmagában az extenzív módszer nem elég hatékony. Jól jelzi ezt *Kovács Tibornak* [1999] az ipari parkokkal kapcsolatos vizsgálódása, aki rámutat: az alföldi ipari parkoknak több mint a fele, a dél-alföldieknek egyharmada 1999-ben üresen állt. Igen fontos azt is leszögeznünk, hogy a befektetésösztönzés extenzív módját kiegészítő második intenzív módszer (támogatások, intézményfejlesztés) jelentőségét elsősorban az adja, hogy az nemcsak a külföldi tőke serkentésére jó, hanem a hazai tőkés kis- és közepes vállalkozások fejlődésének előmozdítására is. Ily módon egy-egy kistérségben a nagyobb külföldi tőkés vállalatok és hazai tőkés vállalkozások egészséges szimbiózisának kiépüléséhez teremtdenek kedvező feltételek. Ez azonban a támogatások szétosztásának alacsonyabb szintre helyezését, az önkormányzatok szerepének felértékelését is feltételezi.

A beruházások forrásai. A külföldi tőke, a hazai megtakarítások és a beruházás

Makroökonómiai megközelítésben a beruházások forrása a megtakarítás, vagyis az a jövedelem, amelyet tulajdonosa nem költ fogyasztásra. A megtakarítást a jövedelemtulajdonosok egy adott évben közvetlenül felhasználhatják beruházásra. Az adórendszeren keresztül elvont, újraelosztásra kerülő jövedelmeket a költségvetés használja fel részben beruházásra, részben fogyasztás jellegű kiadásokra. A megtakarítások jelentős részét a jövedelemtulajdonosok tartalékolják a következő évekre. A megtakarítás ilyenkor különféle formákat ölthet. A teljes megtakarításnak része a tárgyi tartalékolás, például ingatlanban, különféle teaurációs eszközökben (műtárgy, arany stb.). A beruházások szempontjából a másik résznek a pénzügyi megtakarításnak van jelentősége, amelynek túlnyomó többsége a pénzügyi közvetítőknél (bankoknál, befektetési alapoknál, biztosítóknál, brókercégeknél) jelenik meg. Piaci szisztémában működő jóléti rendszerek esetén hatalmas összegek gyűlnek össze a nyugdíj- és egészségbiztosítási alapoknál, amelyek

az üzleti szféra számára pótlólagos források eléréséhez nyújtanak lehetőséget, így a nemzetgazdaságban nagy beruházásfinanszírozók.

A pénzügyi rendszer a nála megjelenő ilyen pénzeket időlegesen továbbadja. A háztartások, vállalatok (és költségvetési szervek is) így finanszírozójává válnak olyan beruházásoknak is, amikor a gazdasági aktorok saját forrásaiknál (megtakarításaiknál) nagyobb beruházást kívánnak végrehajtani egy-egy évben. Az ország egésze is fordíthat a belföldi megtakarításoknál nagyobb összeget beruházásra külföldi hitelek felvételével. Végül: a külföldi tőke beáramlása is lehetővé teheti, hogy egy ország megtakarításainál nagyobb összegű beruházásokat hajtson végre.

A magyar gazdaságban a külföldi források szerepe az utóbbi évtizedekben rendkívüli jelentőségű volt, így gondolatmenetünket itt fogjuk kezdeni. A beruházások forrásainak áttekintésében az egyes láncszemek a következők lesznek.

- Külföldi tőke, ezen belül: hitelek, működő tőke beáramlása.
- Saját forrásból történő beruházások, ezen belül az amortizáció problémája.
- A megtakarítások pénzrendszer által történő közvetítése, ezen belül a hitelezés és a tőzsde.
- Költségvetési beruházások, ezen belül a központi költségvetési és helyi (önkormányzati) beruházások forrásai.

A külföldi tőke mint beruházási forrás

A cikkben valamennyi korábbi fejezetben figyelemmel követtük a külföldi tőke szerepét a hazai beruházásokban, így itt elegendő néhány átfogó megállapításra szorítkoznunk. A külföldi tőke hosszabb távra visszatekintve kétszer játszott meghatározó jelentőségű szerepet a magyar beruházásokban: először a hetvenes években, másodsor a kilencvenes években. A két szerep azonban igen eltérő. A hetvenes években masszív külföldihitel-felvétel történt, a külföldi hitelek messze a hazai megtakarításokon túlterjeszkedő beruházások forrásai lettek. A beruházások jelentős része – a központosított tervgazdálkodás számos esetben voluntarista döntései és a nem költségérzékeny végrehajtás következtében – igen alacsony hatékonyságú lett. Az azt követő évtizedekben a nemzetközi pénzpiacok változásának következtében az adósságszolgálat megnövekedése a magyar gazdaságot olyan mértékben terhelte meg, hogy a súlyos forráskivonás a beruházási ráta visszaesését váltotta ki. A nyolcvanas években a magyar gazdaságot az adósságcsapdában való vergődés évtizedének nevezhetjük. Ma is eltérő vélemények vannak arról, hogy helyesen döntöttek-e az akkori idők kormányai, amikor a rendszerváltás idején – a közgazdászok óriási többségének álláspontjával összhangban – nem kértek adósságkönnyítést, esetleg átütemezést. Kétségtelenül helytálló az az érvelés, hogy az adósságszerkezet, a külföldi magánpénztőke igen magas aránya nehezé tette volna ilyen megállapodást, de aligha zárta ki minden megoldás lehetőségét. Azt azonban egyértelműen leszögezhetjük, hogy végső soron bevált a közgazdászok többség azon prognózisa, hogy idővel az adósságszolgálat akkoriban igen nyomasztó súlya fokozatosan mérséklődni fog, jelentőségét veszti. (Lásd a 7. táblázatot.)

A magyar gazdaság valóban viszonylag gyorsan kikerült az adósságcsapdából, ha nem is az eredeti feltételezés szerint a gazdasági növekedés következtében („kinőjük az adósságot”), hanem a beáramló külföldi működő tőke ellensúlyozó hatására. A GDP 1993-ig egyre zsugorodott, és a gazdaság megalapozott, számottevő és fenntartható növekedésére 1997-ig várni kellett. Az adósságszolgálat terhei 1994 és 1998 között különösen magasak voltak.

Adósságállomány, adósságszolgálat,¹ fizetési mérleg

	Konvertibilis devizákban						Konvertibilis és nem konvertibilis devizákban					
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Bruttó külföldi adósság (tulajdonosi hitelekkel)/GDP	60,7	62,7	61,7	66,6	65,6	71,5	71,5	62,4	54,6	55,8	64,5	66,8
Bruttó külföldi adósság (tulajdonosi hitelek nélkül)/GDP		65,6	65,1	69,5	69,5	58,7	50,4	50,7	58	59,9
Devizában fennálló bruttó külföldi adósság (tulajdonosi hitelek nélkül) ² /GDP		65,6	64,8	69,0	69,0	58,0	49,6	48,1	54,2	54,3
Nettó külföldi adósság (tulajdonosi hitelekkel)/GDP	45,5	40,3	37,6	40,5	44,1	38,0	36,9	32,6	26,4	26,4	25,0	24,7
Nettó külföldi adósság (tulajdonosi hitelek nélkül) ² /GDP	39,4	42,7	36,0	34,9	28,9	22,6	21,4	18,9	18,3
Devizában fennálló nettó külföldi adósság (tulajdonosi hitelek nélkül) ² /GDP	39,4	42,5	35,5	34,4	28,2	21,8	18,8	15,1	12,6
Adósságszolgálat devizában (TDS) (1996-től tulajdonosi hitelek nélkül) ³ /GDP	12,7	11,2	11,2	11,0	12,6	16,2	16,2	17,4	17,2	11,5	10,8	10,9
Adósságszolgálat devizában (TDS) (1996-től tulajdonosi hitelek nélkül) ⁴ /GDP	12,0	10,3	10,1	9,8	11,1	14,5	14,4	14,8	14,4	9,3	9,3	9,0
Folyó fizetési mérleg egyenlege/GDP	0,4	0,8	0,8	-9,0	-9,4	-5,6	-5,5	-3,7	-2,1	-4,8	-4,4	-3,3

¹ Az adósságszolgálati mutatók az előtörlesztéseket nem tartalmazzák. 2000-re a GDP a KSH előzetes adata.

² 1993-ra és 1994-re becsült adatok.

³ (TDS) A közép lejáratú hiteltörlesztés és bruttó kamatkiadás.

⁴ (TDS) A közép lejáratú hiteltörlesztés és nettó kamatkiadás.

Forrás: MNB Éves jelentés, 2000. 251. o.

A kilencvenes években a külföldi tőke a korábbival ellentétben „adósságot nem generáló” működő tőkeként jelent meg, ez tette lehetővé a hazai megtakarításokon túllépő beruházási fellendülést. A külföldi működő tőke szerepéről az előzőekben már sok szó esett. A működő tőke beáramlása ellenére a 90-es években a beruházási ráta a magyar gazdaságban – mint erre korábban rámutattunk – nemzetközi összehasonlításban közepes maradt. Ez egyebek mellett rávilágít arra a helyzetre, hogy a beruházások hazai forrásai igen korlátozottak voltak. Ez a tény nem került megfelelő helyre sem a közgazdászok gondolkodásában, sem a kormányok stratégiájában, pedig a hazai tőke mértékének és mozgósításának alacsony szintje meghatározó hatással volt az ország fejlődésében jelenlévő (nem pusztán regionális) kettészakadás elmélyülésében.

A külföldi tőke beruházási részvételében nemcsak a működő tőkéről, hanem a külföldről felvett hitelekéről is beszélni kell: súlyuk a beruházások finanszírozásában egyáltalán nem elhanyagolható. A KSH adatai szerint 1992-ben az 50 millió forint feletti üzembe helyezett beruházások értékének 8 százalékát, 1996-ban pedig 9 százalékát nemzetközi pénzügyi források fedezték. Ebben természetesen benne van a külföldi tőkével működő cégek külföldi hitelfelvétele is.

A vállalatok saját forrásai a beruházásokban

A statisztikák a beáramlott működő tőkét, amely végső soron hazai cégek (leányvállalatok, vegyes vállalatok) létesítése (vagy tőkeemelése) után kezdi betölteni feladatát és válik nagy arányban beruházássá, értelemszerűen vállalati saját forrásként kezelik. A saját források aránya 1992-ben az 50 millió forint feletti üzembe helyezett beruházás 60 százalékát, 1996-ban 55,5 százalékát tették ki. (Az összkép ennél feltehetően magasabb arányt mutatna, hiszen az 50 millió forint alatti beruházások valószínűleg ennél nagyobb arányban támaszkodnak saját forrásra.)

A működő vállalatok saját beruházásai forrásainak meghatározó eleme az *amortizáció*. Az amortizáció értékéig a beruházások az állóeszközök elhasználódásának pótlását valósítják meg, az állóeszköz-állomány növekedését az jelenti, ami ezen felül van (nettó beruházás). Felmerül a kérdés, elégséges-e az amortizációs kulcs által meghatározott amortizáció összege az állóeszközök pótlására. Ellenkező esetben a vállalatoknál felhalmozódó amortizációt a jövedelmekből származó többletforrással is ki kell egészíteni, hogy a pótlás megvalósuljon – így a nettó állóeszköz-növekmény, a nettó beruházás adott forrásból kisebb lesz. A Privatizációs Kutatóintézetben 1997-ben – hazai vagyone érték alakulásának nagyszabású felmérése és elemzése keretében – számításokat végeztek annak meghatározására, hogy hosszú távon (1950–1998 között) hogyan alakult a nemzetgazdaságban az amortizáció és a pótlás viszonya (*Kopátsy – Matolcsy – Sebestyén*, 1997. Az 1997–1998. évi adatok becslült értékek, illetve a szerzők számításai). A kutatás során rendre különféle megoldásokat alkalmaztak a hiányos adatsorokból, a számítási módszerek változásából, az eltérő árszintekből adódó torzulások kezelésére. Eredményeik alapot jelentenek a beruházások és az amortizáció alakulásának értékeléséhez. Kisegítő számításokkal elvégezték a vagyon korrigált könyv szerinti bruttó értékének, a beruházások, az amortizáció éves összegeinek valorizálását. Kiszámították a korrigált bruttó vagyone értékhez tartozó valorizált éves értékcsökkenést, amelyet a könyv szerinti számviteli értékcsökkenési leírással szemben reális pótlási szükségletként értelmeznek. A reális és könyv szerinti amortizációs leírás különbségeként adódó pótlási hiányt 1950-től kumuláltan mutatják ki. A számításokat a gépekre és az ingatlanokra külön vezetik le, mivel a két vagyoncsoport értékcsökkenése erősen eltérő lefolyású. A számítások eredménye, hogy 1956-tól alig volt olyan év, amikor a pótlási hiány ne

növekedett volna, és a hiány 1998-ra csaknem 1000 milliárd forintot ért el. A reális pótlási szükségletet összevetették a bruttó beruházások valorizált adataival. Az eredmény igen súlyos beruházási elmaradást jelez: a bruttó beruházás 1956 és 1998 között csak az 1970–1983-as időszakban haladta meg a reális pótlási szükségletet – vagyis a főképp külföldi hitelfelvételből megvalósuló beruházások időszakában –, valamint 1991-ben és 1998-ban.

Vitákat válthat ki persze, vajon a realitással, a tapasztalatokkal mennyire vág egybe az a statisztikai eredmény, mely szerint a beruházások ebben a hosszú időszakban többnyire az állóeszközök értékcsökkenését sem fedezték. (Az értékeléshez figyelembe kell venni, hogy itt nem csupán a termelőszférára, különösen nem az iparra kell gondolni, hanem a gazdaság egészére, vagyis a nemzetgazdaság infrastrukturális vagyontárára, a lakásállományra stb. is.) Az eredmény mindenképpen aláhúzza, hogy a magyar gazdaságban nagy pótlási és beruházási hiány halmozódott fel, és ennek egyik alapvető oka a saját források képződésének és ezen belül az amortizáció akkumulációjának alacsony mértéke. Az eredmény alátámasztja azt az elterjedt nézetet, hogy a számvitelben alkalmazott amortizációs kulcsok nem voltak köszönő viszonyban a valós amortizációs szükségletekkel, és felülvizsgálatuk ma is indokolt lenne. (Bizonyos ágazatokban, például a közintézményeknél – egészségügy, oktatás – az amortizáció figyelemmel kísérésének megszervezése is a jövő feladata.) Annál is inkább célszerű lenne a téma előtérbe kerülése, mivel az amortizációs kulcsok differenciálása, a gyorsított leírás engedélyezése bizonyos körben és bizonyos időszakokban jól használható gazdaságpolitikai, beruházást serkentő eszköz.

Megtakarítások, a pénzrendszer közvetítő szerepe (hitelek, tőzsde stb.)

Tág értelemben – nemzetgazdasági szinten – a megtakarítások a GDP-ből hazai felhasználásra rendelkezésre álló jövedelem mínusz a végső fogyasztás összegét jelentik, vagyis mindent, amit a bruttó nemzeti termék belföldön felhasználható részéből nem fogyasztunk el. Ez makrogazdasági nézőpontból az az összeg, amely a felhalmozás, ezen belül a beruházások fedezetét jelenti. A 90-es években a bruttó nemzetgazdasági megtakarítás aránya a GDP-ben az MNB számításai szerint alatta maradt a felhalmozási rátának. Az utóbbi években az arányok a 8. táblázat adatai szerint alakultak.

Az adatok azt mutatják, hogy a megtakarítás és felhalmozás különbsége 1998 óta 4-5 százalékpont, ami külföldi finanszírozási igényként jelentkezik. A megtakarítási ráta 25 százalék körül van, a felhalmozási ráta az utóbbi években 29-30 százalék. Nemzetközi összehasonlításban egyik sem mondható alacsonynak. A bruttó nemzetgazdasági megtakarításokban a vállalatok a főszereplők, arányuk (2000-ben 13,1 százalék) mintegy kétszerese a háztartásokénak (2000: 7,1 százalék).

Mivel mind a vállalati szféra, mind az államháztartás többet költ felhalmozásra, mint a megtakarításra, mindkettőnél nettó finanszírozási igény keletkezik. Az természetesen nem is cél, hogy a vállalati szféra vagy az államháztartás nettó megtakarító pozícióba kerüljön. Az ország beruházási lemaradását, a beruházási hiányt ismerve az az előnyös, ha a vállalati szféra is, az államháztartás is biztonságosan kezelhető mértékig megtalálja a hiányzó többletfinanszírozási forrást, és többet költ ilyen célra, mint saját megtakarítása. E többlet legfontosabb forrása a háztartások megtakarítása. A háztartások felhalmozása a GDP-ben 4 százalék körül van, és rendre nem éri el a megtakarítás (6-8 százalékos) szintjét, így itt forrástöbblet, nettó finanszírozási kapacitás keletkezik: ilyet csak ez a szféra tud – mégpedig folyamatosan – felmutatni.

Megtakarítási és felhalmozási ráták*
(Inflációsúrt, a GDP százalékában)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
<i>Bruttó hazai termék</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Nettó jövedelemátutalások	-4,0	-3,2	-3,1	-4,0	-3,5	-3,4
Viszonyzatlan átutalások	2,5	2,0	2,2	2,2	2,0	2,1
<i>Rendelkezésre álló jövedelem</i>	98,5	98,6	99,1	98,2	98,5	98,7
Ebből: – háztartások	74,2	72,7	70,4	70,9	71,5	71,2
– vállalatok	10,5	10,7	13,8	14,8	14,8	13,1
– államháztartás	13,9	15,4	14,8	12,5	12,3	14,4
<i>Végző fogyasztás</i>	77,3	73,9	72,3	72,4	73,7	74,0
Ebből: – háztartások	66,3	63,7	61,7	62,3	63,7	64,2
– közösség	11,0	10,2	10,5	10,2	10,0	9,8
<i>Bruttó nemzetgazdasági megtakarítás**</i>	21,2	24,9	26,8	25,7	24,8	24,7
Ebből: – háztartások	7,9	9,0	8,7	8,7	7,8	7,1
– vállalatok						
– államháztartás	10,5	10,7	13,8	14,8	14,8	13,1
<i>Nettó tőketranszfer</i>	2,9	5,2	4,2	2,3	2,2	4,6
Ebből: – háztartások	0,7	0,8	0,5	0,2	0,3	0,4
– vállalatok	1,0	0,7	0,8	1,4	1,2	1,5
– államháztartás	-1,8	-1,5	-1,3	-1,6	-1,5	-1,9
<i>Felhalmozás</i>	23,9	27,2	27,8	29,7	28,8	30,0
Ebből: – háztartások	4,9	5,0	5,2	4,2	5,1	4,9
– vállalatok	16,1	18,9	18,8	21,7	19,9	21,1
– államháztartás	2,9	3,2	3,9	3,8	3,8	4,0
<i>Nettó finanszírozási igény (-)</i>						
<i>Kapacitás (+)</i>						
Külföld***	-2,8	-2,3	-1,0	-3,9	-4,0	-5,3
Háztartások	3,7	4,8	4,1	4,7	3,0	2,6
Vállalatok	-4,6	-7,5	-4,1	-5,5	-3,9	-6,6
Államháztartás	-1,8	0,5	-1,0	-3,2	-3,1	-1,3

Megjegyzés: MNB-becslés. Kerekítésből eredően a részek összesenje a táblában szereplő összesentől eltérhet.

* A megtakarítások a kamatokba foglalt inflációs kompenzációt nem tartalmazzák. A háztartások megtakarításai nem tartalmazzák továbbá a pénzügyi eszközökön az ártérkelődések hatását és a devizabetét-állományokon az árfolyamváltozásból eredő forinthatásokat. Az államháztartás (SNA-szerkezetet közeleltő) egyenlegében a kamatkidadások eredményszámláitüek. Az ÁPV Rt. az államháztartás része. E módosítás és kisebb pontosítások miatt az államháztartás hiánya (és a vállalatok jövedelmi helyzete) a korábbi MNB-kiadványokban közöltektől visszamenőlegesen is megváltozott.

** Bruttó megtakarítás = Rendelkezésre álló jövedelem (GDP-ből számított érték) mínusz végző fogyasztás (lakossági, közösségi fogyasztás). A rendelkezésre álló jövedelem tartalmazza az adott időszak bruttó hazai termék értékének és a külföld felé, illetve külföldről Magyarországra irányuló jövedelemtranszferek és viszonzatlan átutalások (fizetési mérleg szerinti) egyenlegének összegét.

*** Nettó finanszírozási igény/kapacitás = Bruttó megtakarítás mínusz tőketranszferrel korrigált felhalmozás. A külföldi sor tükrözi a nemzetgazdaság külfölddel szembeni forrásigényét („-”=forrásigény).

Forrás: MNB Évkönyv, 2000.

A háztartások nettó finanszírozási képessége (pénzügyi megtakarítások)
(Milliárd forintban)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Nettó finanszírozási képesség	349,1	258,3	165,9	321,7	478,4	612,8	650,7	794,1	645,1	665,9
Pénzügyi eszközök	238,6	284,4	213,5	359,7	436,2	583,8	707,4	815,2	758,5	866,1
Készpénz	23,2	57,1	48,6	38,5	47,2	44,7	57,6	93	161,7	44,5
Forintbetét és banki értékpapír	127,6	177,7	76,8	104,6	137,1	313,6	287,8	325,9	270,9	281,1
Lakossági	106,7	173,4	71,8	105,8	135,2	298,9	266,8	312,5	247,2	249,5
Kisvállalkozói	20,9	4,3	5	-1,2	1,9	14,7	21	13,4	23,7	31,6
Devizabetét	58	23,1	52,1	89	145,3	45,8	-18,5	33,9	-4,2	42,8
Nem hitelintézeti értékpapír	23	22,5	25,2	121,1	80,7	130,8	307,1	230,4	122,5	228
Befektetési jegy		3,5	8,8	18	8,4	37,1	105,4	69,9	89,5	100,5
Államkötvény		0,9	1,1	25,9	25,1	25,9	-43,2	18,5	18,1	27,8
Kincstárjegy		9	9,1	40,5	27,5	42,3	177,2	141,6	140,1	68,2
Tőzsdei részvény	22,3	8	8,7	34,5	11,7	15,4	68,3	5,9	-114,3	31,3
Vállalati kötvény	0,7	1,1	-2,5	2,2	8	10,1	-0,6	-5,5	-10,9	0,2
Életbiztosítási díjtartalék	6,8	4	10,8	6,5	20,4	33,5	41,5	55,6	88,9	114
Nyugdíjpenztári követelés					5,5	15,4	31,9	76,4	118,7	155,7
Tartozások	-110,5	26,1	47,6	38	-42,2	-29	56,7	21,1	113,4	200,2
Lakossági	-127,9	11,3	30,5	34,5	-18,6	-21,1	45,7	-3,5	95,7	174,6
Vállalkozói	17,4	14,8	17,1	3,5	-23,6	-7,9	11	24,6	17,7	25,6

Forrás: MNB Évkönyv, 2000. 272. o.

A háztartások megtakarítása így különleges megítélés alá esik a közgazdasági gondolkodásban: serkentése (vagy esetenként az ellenkezőjének, a költsékezésnek a serkentése) a kamatlábakkal folytatott anticiklikus monetáris gazdaságpolitika fontos eszköze. A magyar gazdaság jelenlegi helyzetében nem könnyen eldönthető kulcskérdés, hogy a megtakarítások növelését tűzze-e ki célul a gazdaságpolitika, és a pénzügyi közvetítőrendszer igénybevételével juttasson több forrást a beruházásoknak, vagy a megtakarításokkal szemben a fogyasztás növekedését preferálja, és a gazdaság általános felfűtésével serkentse a vállalati szférát. *A lakosság pénzügyi megtakarításaira az említettek miatt különleges figyelem irányul.*

A háztartások pénzügyi megtakarításainak jelentős része készpénzben jelent meg – figyelemre méltó egyébként, hogy 1999-ben ez az összeg jelentősen megugrott (az 1998. évi 11,4 százalékról 21,3 százalékra). Ezzel egy időben nemzetközi tendenciákkal összefüggésben jelentős tőkekivonás történt a tőzsdéről. 2000-ben a tőzsdéről kivont pénz részben visszaáramlott, részben egyéb nem hitelintézeti értékpapírok formájában jelent meg, miközben helyreállt a készpénzállomány előző időszakra jellemző szintje. A pénzügyi megtakarítások meghatározó része bankbetétekben és értékpapírokban, részvényekben, kötvényekben (1999-ben 78,7 százalék) jelenik meg. Az államkincstár államkötvényei, kincstárjegyei az államháztartás finanszírozásában vesznek részt (1999-ben a pénzügyi eszközök 20,1 százaléka), az összeg túlnyomó részét azonban hitelintézeti, vagyis kereskedelmi banki betétre, értékpapírra fordítja a lakosság (1999-ben 71,4 százalék, 2000-ben 63,7 százalék). 2000-ben az életbiztosítási és nyugdíjpénztári formát öltő megtakarítás jelentősen megnőtt. (Lásd a 9. táblázatot.)

A háztartások pénzügyi megtakarításainak nagy hányadát a bankrendszernek közvetítenie kell a hitelfelvevőkhöz. A kilencvenes évek első felében a bankrendszer meglehetősen korlátozottan töltötte be ezt a feladatát. Az első időszakban a kereskedelmi bankoknak meg kellett küzdeniük a „szocialista” vállalatok túlnyomó többsége összeomlásának következtében keletkezett rossz hitelállomány felszámolásával. Ez természetesen nem mehetett végbe az állam közreműködése nélkül – ez volt a bankkonszolidáció alapvető funkciója, ami mintegy 700 milliárd forintjába került az állami költségvetésnek. A gazdasági növekedés megindulásával 1993-tól a bankok hitelnyújtása növekedésnek indult, de a hitelállomány igen jelentős részét még sokáig a kormányzat tartozásai tették ki. (Lásd a 10. táblázatot.)

10. táblázat

**A kormányzati, vállalati és lakossági hitelek részesedése
a teljes belföldi hitelállományban**
(Belföldi hitelállomány = 100,0)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Kormányzat nettó tartozásai (összesen)	67,2	70,0	70,3	71,5	68,6	62,8	60,8	49,5	41,8
Vállalati hitelek	22,3	19,6	19,1	20,0	24,0	30,6	31,2	39,0	43,8
Forinthitelek	20,2	17,7	16,9	15,3	17,0	21,5	21,2	25,7	26,6
Devizahitelek	2,1	1,9	2,2	4,7	7,0	9,1	10,0	13,3	17,2
Lakossági hitelek	7,3	7,0	6,7	5,5	4,6	4,3	4,2	6,0	7,7
Kisvállalkozók hitelei	2,4	2,5	2,2	1,5	1,3	1,2	1,4	1,9	2,0

Forrás: MNB Évkönyv. 2000., 211. o. alapján számítva.

Az állam belföldi hitelfelvételének aránya 1996-tól gyorsuló ütemben csökkent. A vállalati forinthitelek részesedése hullámvonalat ír le 1995. évi mélyponttal, amikor is az összes belföldi hitelállománynak 15,3 százaléka volt. A 2000-ig tartó aránynövekedés jelentős, de nem éri el a 10 százalékpontot, miközben a vállalatok által felvett devizahitelek aránya 7 százalékról 17,2 százalékra, vagyis csaknem két és félszeresére nőtt. A háztartások körben nyilvántartott kisvállalkozók hiteleinek aránya 1995 és 1998 között igen alacsony, még a korábbi évekenél is kisebb. 1999-ben és 2000-ben részesedésük megnőtt, de nem éri el az 1992–1994 közötti szintet. Hasonló ívet írt le a lakossági hitelek részesedése azzal a különbséggel, hogy 2000. évi arányuk nagyobb a 90-es évek bármelyikénél.

A hitelállomány – különösen a vállalati – tehát szorosan a gazdasági növekedéshez kötődik, az erős fellendülést mutató 1999. és 2000. évben megugrik. Különösen érvényes ez a devizahitelekre. Mindebből arra következtethetünk, hogy a hitelfelvételben is a húzó ágazatok és a leggyorsabban növekvő nagyvállalatok veszik ki leginkább a részüket. Kedvező jel azonban a kisvállalkozások hitelfelvételének megélénkülése. A hitelfelveletek jellemzőiről további érdekes információt találhatunk *Ábel István – Öcsi Béla* egy tanulmányában (*Ábel – Öcsi*, 1999), amely eseti felmérésen alapul és eredményei 1996-ra vonatkoznak. A felmérés különleges értékét az adja, hogy a válaszadó vállalatok hiteleit többféle szempontból – mindenekelőtt tulajdonosi szerkezet szerint – elemezték. (Lásd a *11. táblázatot*.)

11. táblázat

A hitelállomány szerkezete tulajdonosi típusok szerint (Hitelállomány megoszlása százalékban)

Megnevezés	Átlag	tulajdonosi kategória szerinti átlagok		
		Állami többségű	Vegyes	Külföldi többségű
Rövid lejáratú forinthitel	53,70	55,67	59,29	39,59
Középlejáratú forinthitel	14,10	25,60	12,44	5,83
Devizahitel	21,90	17,25	18,03	35,29
Tulajdonosi hitel	8,20	0,65	7,58	18,70
Összesen	97,90	99,17	97,34	99,41
A válaszoló vállalatok száma		83	187	55

Forrás: *Ábel – Öcsi* [1999], 897–899. o.

Az állami többségű (50 százalék feletti állami tulajdon részű) vállalatoknál a legkedvezőbb a beruházási hiteleket nyilvánvalóan magában foglaló középlejáratú hitelekhez jutás aránya. A külföldi tőkés vállalatok ilyen forinthitelt csekély mértékben vesznek igénybe – ezt a devizahitelek és a tulajdonostól felvett hitelek rendkívül magas aránya kompenzálja. A középlejáratú hitelek aránya a mintában kissé alulreprezentált vegyes vállalati körben jóval alacsonyabb, mint az állami többségű vállalatoknál – erre a szerzők is felhívják a figyelmet, és keresik az összefüggést a hitelhez jutás nehézségeivel. Ilyen célú számításaik eredményei ugyan nem adnak egyértelmű választ, de az összefüggést ezek is, a tapasztalatok is valószínűvé teszik. A felmérés óta a helyzet a gazdasági fellendüléssel bizonyára változott, a bankok kockázata mérséklődött, legalábbis a vállalati kör nagyobb hányadában, de a középtávú hitelkihelyezésben az óvatosság aligha oldódik gyorsan. Feltehetően a bankrendszer erős centralizáltsága, a vállalati világtól, különösen a vidéki kis- és közepes vállalatoktól való (elsősorban nem fizikai) távolság akadály a hitelnyújtás gyors felfutásának.

A háztartások megtakarításainak a vállalatokhoz történő közvetítésében számos országban fontos eszköz a tőzsde. Sokan a tőzsde „értelmét” a spekulációs nyereségekben, a jövedelem kevesebb információval és felkészültséggel rendelkező kistulajdonosoktól a nagy tőkével bíró, „dörzsölt” tőzsdézókhöz való átszivattyúzásban látják. A tőzsde gazdasági funkciója azonban ennél sokkal pozitívabb. Egy jól működő tőzsde lehetővé teszi, hogy jól induló, felfutó vállalkozások tőkeemeléssel közvetlenül pótlólagos tőkéhez jussanak a tőzsdén keresztül a lakosságtól. A Budapesti Értéktőzsde sikeres újraalakulása és felfutó kezdeti időszaka ellenére ezt a feladatát egészében alig töltötte be. Elsősorban a részt vevő cégek korlátozott és hosszú évek óta stagnáló száma jelzi ezt. Minderről egyébként kevésbé tehet a tőzsde vezetése, inkább a tőzsde szabályozását lehetne ilyen irányban továbbfejleszteni. A gazdaság fellendülése sem hozott felvirágzást, aminek az előzőkön kívül a nemzetközi fejleményekben van az alapvető oka. A magyar tőzsde méreténél fogva, de főképp a külföldi vásárlók nagy aránya és jelentősége miatt szorosan kötődik a nemzetközi trendekhez, amelyek éppen a legutóbbi időben tőzsdei szempontból igen rosszak voltak. Emellett a tőzsdei nagyvállalataink szinte mindegyikével – jó gazdasági eredményeik ellenére – adódtak gondok. A vegyipari vállalatoknál tulajdonlási problémák jelentkeztek (BC, TVK), a MOL és a gyógyszeripari vállalatok ármegállapítási vitákba sodródtak a kormánnyal, a MATÁV a világméretű informatikai „buborék” kipukkadását és a hazai piacnak a liberalizáció várható hatásaival kapcsolatos aggodalmait szenvedti meg. E közben a tőzsdével kapcsolatos kormányzati magatartás, a tőzsdei szabályozás formálása egyelőre nem mutat a tőzsdei funkció áttörésszerű kiteljesítésének irányába, nem segíti megfelelően a vállalatok széles körének tőkéhez jutását.

Költségvetési beruházások (központi és önkormányzati)

A központi kormányzati szervek és az önkormányzatok közszolgálati funkcióik végrehajtása során és fejlesztéséhez jelentős beruházásokat végeznek. Feladataik az infrastruktúra fejlesztése mellett a közigazgatási, védelmi-rendfenntartási, egészségügyi-szociális, oktatási intézmények beruházásaira terjednek ki. A KSH adatai szerint a költségvetési beruházások aránya a nemzetgazdasági beruházásokban 1995–1999 között 13–21 százalék között mozgott. A központi költségvetés aránya rendre alacsonyabb volt a helyi önkormányzatok költségvetésének összegénél, 1999-ben az előbbi 130,3 milliárd forintot, az utóbbi 190,0 milliárd forintot tett ki. (Lásd a 12. táblázatot.)

Az adatok területi bontásban is rendelkezésre állnak. Az országos arányoktól teljesen eltérnek Budapest adatai, ami a főváros sajátos helyzetén túl főképp annak tulajdonítható, hogy számos olyan nagy összegű központi költségvetési beruházás, amely valójában országos célokat, érdekeket szolgál (például védelem, központi közigazgatás), a fővárosnál jelentkezik. Így Budapest esetében a központi költségvetési beruházások aránya a nagyobb, mégpedig oly mértékben, hogy 2-2,5-szerese a helyi költségvetési beruházásoknak. Ugyanakkor például már Pest megyében egyes években a helyi önkormányzatok beruházása 15–21-szerese volt a központi kormányzat által a megyékben végzett beruházásoknak. Ez egyáltalán nem ritka, bár az arányok szóródása az egyes megyék között óriási, és nehezen magyarázható. Egyfelől a gazdagabb megyék nyilván több saját beruházási lehetőséggel rendelkeznek, másfelől a központi kormányzatot beruházásainak elosztásánál számos kényszer és preferencia befolyásolja, ami oda is vezet, hogy gyakran szintén a viszonylag jobb módú megyékben költ többet.

Költségvetési beruházások 1995–1999 között

Év	Nemzetgazdaság beruházásai (milliárd forint)	Költségvetési beruhá- zások részesedése (%)	Ebből központi (%)	helyi (%)
1995	1038,8	15,7	6,2	9,5
1996	1337,6	15,4	6,3	9,1
1997	1709,9	14,1	4,8	9,3
1998	2137,9	20,5	8,2	12,3
1999	2427,1	13,2	5,4	7,8
2000	2831,7	13,8	5,6	8,1

Forrás: KSH évkönyvek.

Ami az időbeli lefolyást illeti, igen érdekesen alakultak az utóbbi években a költségvetési beruházások. 1995–1999 között arányuk a nemzetgazdasági beruházásokban 1998-ban ért el kiemelkedő csúcstól (20,5 százalék). Mind a központi, mind a helyi költségvetési beruházások aránya jóval magasabb volt a többi évinél (8,2, illetve 12,3 százalék). Lehetetlen nem arra gondolni, hogy ez az a makrogazdasági mutató, amely a legszorosabb korrelációt mutatja a választási ciklussal.

Összefoglalás és következtetések

A hazai beruházások alakulásáról, jellemzőiről szóló írásunkon végigvont a külföldi működő tőke szerepének, kiemelkedő jelentőségének bemutatása. A külföldi működő tőke beáramlása, az ehhez kapcsolódó beruházási tevékenység a magyar gazdaság gyors növekedésének meghatározó tényezője. A külföldi működő tőke vonzásában elért eredményesség a rendszerváltás óta az egymást követő kormányok sikere, amit megalapozott és a hazai gyors feljutást segítette az, hogy már a 90-es évek elején, a korábbi reformértékű változtatások hatására a többi rendszerváltó országnál érettebb intézményrendszer állt rendelkezésre. A külföldi működő tőke privatizációban való részvétele, a vámszabad területek eredményessége és a jórészt hozzá kapcsolódó zöldmezős beruházások erősen koncentráltak voltak, így a gazdaságot fellendülő és elmaradó részre szakították ketté mind ágazati, mind területi szempontból. Láttuk: a feldolgozóipar, ezen belül a gépipar néhány ága, a kereskedelmi, a pénzügyi rendszer voltak a működő tőke beruházásainak fő területei. Az országban három régió fejlődését mozdították különösen elő, ez Nyugat-Dunántúl, Közép-Dunántúl és Közép-Magyarország. E régiókon belül is meghatározott megyék, sőt városok voltak a kedvencek. Így bizonyos ágazatok és területek szigetként emelkedtek ki, és gyors fellendülésükkel magukkal húzták az országos átlagmutatókat, miközben a többi ágazatban és területen a növekedés, ezen belül a beruházások növekedése egyenletesebb eloszlásban, de sokkal mérsékeltebben alakult, és jó néhány nemzetgazdasági ágazatban és régióban kifejezetten alacsony volt. Ezek között erősen elmaradókat, súlyos helyzetűeket is találunk. A külföldi tőkével működő vállalkozásoknak a hazai vállalkozási szférát húzó hatása lassan érvényesül, bedolgozói hálózatuk lassan fejlődik. A gazdaság polarizációjának mérsékléséhez hozzájárulnak, de szerepük ehhez nem elégséges.

Széles körű egyetértés van abban, hogy a kormányzati gazdaságpolitikának feladata van a beruházások élénkítésében, terelésében. Kevesen vitatják, hogy a külföldi működő tőke vonzását, beáramlásának serkentését fenn kell tartani. Annál is inkább szükség van

a külföldi működő tőkére, mert bár jelentős hányada az említett koncentráció irányában hat, szigetszerű fejlődést hoz létre, egy szintén tetemes része, főképp a magyar tőkével közös vegyes vállalatokban, sokkal szélesebb körben is segíti a fejlődést, bővíti a beruházási forrásokat.

Eltérő vélemények vannak arról, feladata-e a kormányzatnak a hazai vállalkozások preferálása. Van olyan nézet, hogy lényegében nem is tudunk különbséget tenni, vagy ha igen, az mesterséges kettéosztása a gazdaságnak. A gazdaságban működnek 100 százalékból külföldi tulajdonú, vegyes (többségi magyar, illetve többségi külföldi) tulajdonú és tisztán hazai termelők és szolgáltatók (ez utóbbiak között megkülönböztethető a magán- és az állami tulajdon). Gazdasági súlyát tekintve igen jelentős az első csoport. A vállalkozások számában, elterjedtségében a vegyes tulajdonú és tisztán hazai (főképp kisebb) magánvállalkozások dominálnak. Kérdéses, hogy célszerű-e és hogyan lehet e körből a hazai tőke preferenciájára törekedni. A versenysemlegesség elve is amellettszól, hogy ne legyen megkülönböztetve a (túlnyomórészt vagy teljesen) hazai tőkéjű vállalat a külföldi tőkétől.

Másfelől kétségtelen, hogy a hazai tőke előnyben részesítése direkt vagy kifinomultabb formában mindenütt a világon érvényesül, így az Európai Unióban is. Végső soron ez ideológiai értékviszályon, a nemzetállamok létén alapul és jelenleg nyíltan vagy hallgatólagosan teljesen elfogadott. A gazdasági vonatkozásokat tekintve kétségtelen, hogy nagy a hazai vállalkozások esélyeinek elmaradása a külföldiekétől, mégpedig mindenekelőtt éppen a tőkéhez való hozzájutásban, a beruházási képességben. Ez pedig kedvezőtlen hatásokkal jár a gazdaságban – mindenekelőtt az említett polarizációt váltja ki. Legdurvábban ez az ország bizonyos térségeinek rendkívül rossz helyzetében nyilvánul meg. Megalapozott javulást a hazai vállalkozások esélyeinek javításával lehet elérni.

A hazai vállalkozások preferálása, esélyegyenlőtlenségeinek mérséklése terén a módszerek kiválasztásában a piacgazdasággal, az EU-szabályozással konform módon kell eljárni. Valójában azonban a gazdasági szempontból leghatékonyabb, leginkább célravezető módszer megtalálása sem kisebb kérdés. A preferálás jelenleg igen elterjedt módja – a Széchenyi-terv keretében is főképp ez érvényesül – egyfajta direkt támogatás: meghatározott kritériumoknak eleget tevő vállalkozások, intézmények direkt kiválasztása. A projektfinanszírozás az EU-szokásokhoz hasonlóan ilyenkor célszerűen feltételez bizonyos önrészesedést. Más típusú direkt támogatás lehetőségét rejti az állami megrendelések rendszere, amelynek alkalmazása jelenleg szintén igen kiterjedt.

A hazai vállalkozások esélyeinek felzárkóztatásában fontos szerepet játszhatna a fentiek mellett a beruházások feltételeinek általános javítása, a vállalkozásfejlesztési támogatás indirekt eszközeinek alkalmazása. Ez a beruházások forrásai közül a saját források bővülését segítené, ily módon járulna hozzá a hazai vállalkozások esélyeinek javulásához, beruházási forrásaik bővüléséhez. Hosszabb ideje formálódik az értékcsökkenési leírás rendszerének felülvizsgálata, megújítása, ennek keretében szintjének differenciálása, a gyorsított leírás feltételeinek kijelölése. Széles körben felvetik egy lehetséges adócsökkentés szerepét a vállalkozások beruházási lehetőségeinek javításában. Vita folyik a nyereségadó szintjének értékelése körül – bizonyos, hogy inkább az áfarendszerben vannak csökkentési tartalékok.

A megtakarítások vagy a fogyasztás preferálása közötti gazdaságpolitikai döntés a beruházások szintjének fontos meghatározója. Ami a lakossági jövedelmeket és megtakarításokat illeti, a bérfelzárkóztatás az EU-közeli színvonalra (konvergencia) az alsó jövedelmi szintek jelentős emelésével jár, és várhatóan jórészt fogyasztásnövelő hatással lesz a következő években. A viszonylag nagymértékű jövedelmi polarizáció azonban nagy súlyt ad a magas jövedelműek megtakarításainak, amelynek közvetítése a beruházókhoz a bankrendszer és a tőzsde megerősödését, aktivitása javítását feltételezi.

Más irányú hangsúlyeltolódást is célszerű megfontolni. A gazdaság polarizáltsága, a vállalkozások esélyeinek különbözősége, mint említettük, igen erősen megnyilvánul regionális, területi szinten. E probléma kezelése, ami a beruházások terén a helyi hazai kis- és közepes vállalkozások közvetett támogatását jelenti, az önkormányzatok szerepének jelentős megerősítését teszi szükségessé. A szubszidiaritás elve mögött meghúzódó hatékonysági megfontolások mellett szólnak, hogy a helyi önkormányzatok nagyobb mértékben rendelkezzenek eszközökkel a vállalkozásfejlesztés decentralizált támogatásához.

Felhasznált irodalom

- Ábel István – Öcsi Béla [1999]: Finanszírozási szerkezet és tulajdonforma. *Közgazdasági Szemle*, október.
- Antalóczy Katalin [2001]: Magyar gyógyszeripar – privatizáció után. *Külgazdaság*, február.
- Antalóczy Katalin – Sass Magdolna [2000]: Működőtőke-áramlások, befektetői motivációk és befektetésösztönzés a világ gazdaságban és Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, május.
- Antalóczy Katalin – Sass Magdolna [2000]: Zöldmezős működőtőke-befektetések Magyarországon: statisztikai becslés, vállalati motivációk, gazdasági hatások. *Külgazdaság*, október.
- Árvai Zsófia – Menczel Péter [2001]: A magyar háztartások megtakarításai 1996 és 2000 között. *Közgazdasági Szemle*, február.
- Bauer Tamás [1981]: Tervgazdaság, beruházás, ciklusok. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*.
- Bélyác Iván [1999]: A beruházási fordulat. Tanulmányok a rendszerváltás időszakából. Pécs, Janus Pannónius Egyetem Kiadó.
- Darvas Zsolt – Simon András [1999]: Tőkeállomány, megtakarítás és gazdasági növekedés. *Közgazdasági Szemle*, szeptember.
- Dedák István [2000]: A gazdasági felzárkózás növekedésméleti összefüggései. *Közgazdasági Szemle*, június.
- Erdős Tibor [1986]: Növekedési ütem, növekedési pálya. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*.
- Erdős Tibor [2000]: A fenntartható gazdasági növekedés néhány elméleti problémája. *Külgazdaság*, július–augusztus.
- Hamar Judit [1999]: A külföldi működő tőke beáramlásának területi és szektorális jellemzői Magyarországon. KOPINT-DATORG Műhelytanulmányok, 31. szám, február.
- Hamar Judit [2001]: A külföldi és a hazai tőkével működő vállalatok szerepe a magyar iparban. *Külgazdaság*, április.
- Jankovics László [2001]: „A demokráciát önmagáért kell szeretnünk!” Kornai János előadása vietnami látogatása kapcsán. *Külgazdaság*, október.
- Klauber Mátyás – Barta Attila [2000]: Négysávós fejlődés. Az autópályák hatása a gazdasági növekedésre. *Cégvezetés*, 1–2. szám.
- Kopátsy Sándor – Matolcsy György – Sebestyén Tibor [1997]: A hazai vagyonerő és az amortizáció alakulása az 1961–1998. években. Privatizációs Kutatóintézet.
- KOPINT-DATORG [1998]: A világ és Magyarország gazdasága középtávon: 1998–2002. Budapest.
- Kovács Tibor [1999]: Vállalkozási övezetek – ipari parkok. *Gazdaság és Statisztika*, 4. szám.
- KSH [1996]: A beruházások alakulásának főbb tendenciái, 1991–1994.
- KSH [1999]: A beruházások alakulásának főbb tendenciái, 1995–1997.
- KSH [2000]: A gazdaság növekedését elősegítő húzó ágazatok. Nemzetközi összehasonlítás. (Összeállította: Nyitrai Ferencné dr.)
- Molnár László – Skultéty László [1999]: A beruházások alakulása 1992–1998 között. *Közgazdasági Szemle*, december.
- Schweitzer Iván [1980]: Központi döntések – vállalati erőfeszítések. *Gazdaság*, I. szám.
- Schweitzer Iván [1982]: A vállalatnagyság. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*.
- Soós Károly Attila [1986]: Terv, kampány, pénz. Szabályozás és konjunktúraciklusok Magyarországon és Jugoszláviában. MTA Közgazdaságtudományi Intézet – *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó* – Kossuth Könyvkiadó, 1986.
- Szalavetz Andrea [2000a]: A befektetésösztönzés regionális tapasztalatai Magyarországon. *Külgazdaság*, február.
- Szalavetz Andrea [2000b]: A külföldi tőkebefektetések regionális hatásai – gazdaságpolitikai megfontolások. *Külgazdaság*, július–augusztus.

Függelék

1. táblázat

A beruházások alakulása nemzetgazdasági ágak szerint (Folyó áron, millió forintban)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Mezőgazdaság, vad- és erdőgazdálkodás, halászat	19771	24590	29899	46200	61833	77519	80108	83047
Bányászat	3413	4345	4232	4349	5360	10650	12137	8731
Feldolgozóipar	130446	162853	223523	312821	396018	548458	696584	726939
Villamos energia, gáz-, hő- és vízellátás	53493	74819	90874	94305	115046	162414	175631	189776
Építőipar	11221	15612	16549	27615	29177	41107	47579	49380
Kereskedelem, közúti jármű és közszükségleti cikk javítása, karbantartása	36929	43813	48566	105157	109137	144366	191334	208481
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	7340	7192	8424	10515	16439	19524	26106	31445
Szállítás, raktározás, posta és távközlés	117007	176851	196886	216354	323930	354274	361170	504836
Pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai	29750	35585	53081	44033	42880	60743	53963	70489
Ingatlanügyletek, bérbeadás, gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás	134597	167141	232743	324230	386657	393983	469745	584897
Közigazgatás, kötelező társadalombiztosítás	26727	38074	37761	40394	66194	127307	111474	136376
Oktatás	17914	20206	25168	28837	36735	42554	52378	57633
Egészségügyi és szociális ellátás	24061	32326	34443	31563	43657	50489	47942	56875
Egyéb közösségi, társadalmi és személyi szolgáltatás	25643	39530	36615	51188	76613	104491	100992	121515
Összesen	638312	842737	1038764	1337561	1709876	2137879	2427143	2830421

Megjegyzés: 1995-től a beruházások értéke tartalmazza a le nem vonható általános forgalmi adó összegét.

Forrás: KSH Évkönyv 1996, 1999. Legfrissebb adatok: Beruházás, 2000. I–IV. negyedév

A nemzetgazdaság beruházásai területi egységenként
(Millió forintban, folyó áron)

	1991	1992	1993	1994	1995	1995*	1996	1997	1998	1999
Budapest	89 281	138 003	177 678	274 532	317 296	482 464	566 187	665 277	674 116	1108 241
Pest	27 540	35 108	40 070	90 764	102 586	46 986	50 606	159 342	205 569	142 876
<i>Közép-Magyarország</i>	<i>116 821</i>	<i>173 111</i>	<i>217 748</i>	<i>365 296</i>	<i>419 882</i>	<i>529 450</i>	<i>616 793</i>	<i>824 619</i>	<i>879 685</i>	<i>1251 117</i>
Fejér	11 746	18 017	19 261	36 388	52 999	44 054	54 840	91 095	130 890	87 813
Komárom-Esztergom	17 998	18 119	14 832	25 982	26 839	22 303	40 264	42 031	55 978	73 835
Veszprém	9 201	13 345	17 430	24 959	28 296	20 778	27 622	55 185	78 397	52 010
<i>Közép-Dunántúl</i>	<i>38 945</i>	<i>49 481</i>	<i>51 523</i>	<i>87 329</i>	<i>108 134</i>	<i>87 135</i>	<i>122 726</i>	<i>188 311</i>	<i>265 265</i>	<i>213 658</i>
Győr-Moson-Sopron	13 239	21 737	28 712	51 311	50 050	51 684	83 893	87 456	118 601	204 667
Vas	10 694	28 737	15 801	21 862	39 094	35 471	37 153	35 930	56 589	59 316
Zala	9 423	13 147	11 040	23 606	24 926	18 743	26 254	37 940	58 643	38 752
<i>Nyugat-Dunántúl</i>	<i>33 356</i>	<i>63 621</i>	<i>55 553</i>	<i>96 779</i>	<i>114 070</i>	<i>105 898</i>	<i>147 300</i>	<i>161 326</i>	<i>233 833</i>	<i>302 735</i>
Baranya	10 629	15 241	21 101	22 297	27 941	28 873	30 476	43 770	53 938	62 892
Somogy	8 348	11 033	10 359	19 422	20 162	42 718	55 899	29 506	41 205	45 535
Tolna	6 005	7 463	10 083	18 287	19 789	14 822	23 957	29 958	43 034	39 357
<i>Dél-Dunántúl</i>	<i>24 982</i>	<i>33 737</i>	<i>41 543</i>	<i>60 006</i>	<i>67 892</i>	<i>86 413</i>	<i>110 332</i>	<i>103 234</i>	<i>138 177</i>	<i>147 784</i>
Borsod-Abaúj-Zemplén	17 383	27 480	26 178	44 250	52 562	42 235	71 572	84 545	130 290	126 802
Heves	7 055	10 358	11 861	17 512	20 446	16 643	22 030	31 727	89 030	57 293
Nógrád	2 649	3 855	4 491	8 595	9 789	8 815	14 144	15 909	20 827	17 946
<i>Észak-Magyarország</i>	<i>27 087</i>	<i>41 693</i>	<i>42 530</i>	<i>70 357</i>	<i>82 797</i>	<i>67 693</i>	<i>107 746</i>	<i>132 181</i>	<i>240 147</i>	<i>202 041</i>
Hajdú-Bihar	11 234	16 365	17 655	31 765	41 212	35 827	46 799	60 651	86 272	72 286
Jász-Nagykun-Szolnok	8 033	11 529	13 177	20 416	33 828	37 870	62 060	36 576	51 848	42 385
Szabolcs-Szatmár-Bereg	10 954	16 172	21 435	33 188	43 069	20 542	23 881	79 258	67 468	49 605
<i>Észak-Alföld</i>	<i>30 221</i>	<i>44 066</i>	<i>52 267</i>	<i>85 369</i>	<i>118 109</i>	<i>94 239</i>	<i>132 740</i>	<i>176 485</i>	<i>205 588</i>	<i>164 276</i>
Bács-Kiskun	10 671	13 301	14 063	27 971	37 835	19 101	33 296	44 968	60 712	46 736
Békés	10 229	10 823	13 732	21 086	20 699	17 020	23 642	32 349	45 208	37 764
Csongrád	9 682	15 534	17 576	26 503	32 357	31 815	42 986	46 403	69 264	61 032
<i>Dél-Alföld</i>	<i>30 582</i>	<i>39 658</i>	<i>45 371</i>	<i>75 560</i>	<i>90 891</i>	<i>67 936</i>	<i>99 924</i>	<i>123 720</i>	<i>175 184</i>	<i>145 532</i>
Összesen	301 994	445 367	506 535	840 696	1 001 775	1 038 764	1 337 561	1 709 876	2 137 879	2 427 143

*1995-től a beruházások értéke tartalmazza a le nem vonható forgalmi adó összegét.

„Új gazdaság” és gazdasági növekedés Magyarországon

SZALAVETZ ANDREA

*A cikk sorra veszi az „új gazdaság” három eltérő értelmezését és megállapítja, hogy az informatikai feldolgozóiparra szakosodott és ennek segítségével felzárkózni kívánó országokban az „új gazdaság” „intellektuális kapitalizmusként” definiált jellemvonásai nem érvényesülnek. Ennek következtében az „új gazdaság” közgazdaságtanának elméleti tételei is másként érvényesülnek a világgazdaság centrumában, mint az azon kívül fekvő, felzárkózó országokban. A tanulmány néhány ilyen különbséget vesz nagyító alá.**

A cikk arra a kérdésre keres választ, hogy a termelési és kereskedelmi adatai alapján „új gazdaság” jellemvonásait mutató, technológiaigényes termékekre szakosodott Magyarország (Éltető, 2000, Soós, 2000) modernizációs jellemvonásai mutatnak-e átfedést az „új gazdaság” „intellektuális kapitalizmusként” (Granstrand, 2000) definiált jellegzetességeivel. Milyen fő különbségek figyelhetők meg az informatikai feldolgozóipar segítségével meglódult magyarországi modernizáció (sőt általánosítva: az informatikai feldolgozóiparra specializálódó és ennek segítségével felzárkózni kívánó országok modernizációja) és a legfejlettebb országoknak az értékteremtési folyamat megújítására alapozott modernizációja között? Milyen hatással van mindez Magyarország hosszabb távú növekedési kilátásaira? A cikk sorra veszi az „új gazdaság” közgazdaságtanának néhány elméleti tételét, és rámutat arra, hogy ezek a tételek másként érvényesülnek a világgazdaság centrumában és az azon kívül fekvő, felzárkózó országokban. Az „új gazdaság” közgazdaságtanának elméleti tételei még a világgazdaság centrumában is még kialakulóban vannak, hiszen a fejlett matematikai eszköztárral, az összehasonlító statisztikai adatsorokkal végzett bizonyítások még sok területen váratnak magukra. Ez a cikk csupán egyfajta első lépés kíván lenni az „új gazdaságnak” a világgazdaság centrumán kívüli országokra vonatkozó elméletének megalkotásában. A cikk hipotéziseket fogalmaz meg, amelyek bizonyítása további kutatásokat igényel.

* A tanulmány a GM Gazdasági Növekedés Műhely kutatásainak keretében készült.

Szalavetz Andrea, az MTA Világgazdasági Kutatóintézetének munkatársa.

A szakmai sajtó és az akadémiai folyóiratok három értelemben használják az „új gazdaság” kifejezést. Az első értelmezés a rendkívül hosszan tartó amerikai konjunktúra magyarázataként terjedt el. Az amerikai gazdaság alacsony inflációval és alacsony munkanélküliséggel kísért tartósan magas növekedését elemzők (*Oliner – Sichel, 2000, Jorgenson – Stiroh, 2000*) az információs forradalom vívmányaiból vezették le. Leszögezték, hogy az „új gazdaság” a korábbiaknál meredekebb növekedési pályára terelte az amerikai gazdaságot, és ez a gyors növekedés tartósan fennmarad, az amerikai gazdaság konjunkturális sebezhetősége csökken.

Megállapították, hogy az „új gazdaságban” nem érvényesek többé a konvencionális gazdasági törvényszerűségek. Nem érvényes a csökkenő hozadék törvénye (*Arthur, 1996, Lev, 2001*), hiszen az információ és a tudás mint termelési input a használat során nem veszít értékéből. Másrészt a tudásinputot növelve: régi tudásmódulatokat újjal kombinálva komoly esély nyílik arra, hogy minőségileg magasabb rendű, értékesebb output legyen az eredmény. Nem érvényes a javak szűkösségének törvénye, hiszen az információ, a tudás átadása után az átadó nem veszíti el a tudást, hanem továbbra is birtokolhatja, felhasználhatja, kiaknázhhatja azt.

Csökkenő hozadék helyett növekvő hozadék érvényesül, hiszen az „új gazdaság” tipikus outputjainak előállításai költsége jelentős fix (fejlesztési) és csekély változó költségekből tevődik össze. Nem érvényes az áremelkedés és a munkanélküliség közötti kapcsolatot kifejező *Phillips-görbe*, sem az a törvényszerűség, hogy a tartósan magas növekedés előbb utóbb az infláció felpörgéséhez vezet,¹ hiszen az új technológia radikálisan megnövelte a termelékenységet,² így a magas növekedési ráta az áremelkedés ütemének gyorsulása nélkül is fenntartható. Az ezredfordulóra lassanként konszenzus alakult ki az elemzők körében, hogy az információs forradalom új *Kondratyev-ciklust* indított el a gazdaságban (*Verspagen, 2000*), csupán azt vitatják, hogy képesek-e a fejlett országok az Egyesült Államok teljesítményéhez hasonlót felmutatni, vagyis, hogy az „új gazdaság” a fejlett országok teljesítményének további konvergenciáját erősíti-e, vagy ellenkezőleg, a teljesítménymutatók széttartóan alakulnak? (*OECD, 2000, Hurst – Uppenber, 2001*)

¹ Az áremelkedés tendenciájának alakulásához érdekes adalékot adnak azok az elemzések, amelyek az informatikai cikkek és szolgáltatások gyorsan csökkenő árának hatását próbálják számszerűsíteni és meghatározni, hogy mindez mennyiben magyarázza az áremelkedés általánosan alacsony ütemét. (*Vanhoude – Onorante, 2001*)

² 1995 és 2000 között az USA-ban az átlagos termelékenység-emelkedés 2,5 százalék volt, szemben az 1979–89-es 1,4 százalékkal. (Forrás: Bureau of Labor Statistics) Az „új gazdasággal” szemben ismert szkeptikus *Gordon* [2000] szerint a termelékenységemelkedés csak az informatikai feldolgozóiparra, nevezetesen a számítógépgyártásra korlátozódott. A gazdasági növekedés felgyorsulása szerinte ciklikus jellegű, annak köszönhető, hogy meredeken emelkedett a kereslet az informatikai hardver iránt, a cégek tömegesen beruháztak informatikai rendszerekbe. Ezekon a tényezőkon kívül még az ún. jóléti hatással is számolnunk kell, a tőzsdei papírok szárnyalása nagyobb fogyasztásra ösztönözte a gyorsan gazdagodó befektetőket. *David* [2001] és *Baily* [2002] tanulmányai cáfolják *Gordon* tételét, elemzik az információs forradalom termelékenységre gyakorolt hatásait, valamint a termelékenységemelkedés mérhetőségét torzító hatásokat. (Lásd még a keretes írást!)

Az információs technológiai forradalom termelékenységi hatása az amerikai irodalom tükrében

A kilencvenes évek végétől kezdve az Egyesült Államokban tanulmányok sora igyekezett számszerűsíteni az információs technológia felhasználásának, illetve kibocsátásának (gyártásának) termelékenységre gyakorolt hatását. A termelékenység-emelkedés e két komponensének külön-külön történő számszerűsítése azért lényeges, mert választ ad arra a kérdésre, hogy a termelékenységnövekedés vajon a gazdaság egy-két szektorára koncentrálódik-e, vajon csupán az informatikai hardver szakágazataiban mutatható-e ki, vagy az egész gazdaságban szétterjed a hatása? (Brynjolfsson – Hitt, 2000, Gordon, 2000, Jorgenson – Stiroh, 2000, Oliner – Sichel, 2000, Stiroh, 2002)

A legújabb számítások ez utóbbit bizonyítják, ami egyben arra is bizonyíték, hogy nem csupán masszív fizikai tőke- (informatikai hardver-) felhalmozás történt, hanem immateriális javakat is felhalmoztak a cégek. Hall [2001] rámutat arra, hogy (a tőzsde 2000 eleji visszaesése ellenére) a cégek piaci értéke és eszközeik pótlási költségei között még mindig jelentős a különbség. Lev [2001] egy sokatmondó ábrával mutatta be a vállalatok piaci és könyv szerinti értéke közötti arány alakulását az Egyesült Államokban. E szerint 1977 és 1986 között a S&P 500-as index gyakorlatilag stagnált: 1,5-es érték körül ingadozott. A nyolcvanas évek második felétől az index fokozatosan emelkedni kezdett: 2000 márciusában 6 fölé került, 2002 elejére újra 5 körüli értékre állt be.³

A másik kérdés, amely miatt érdemes a termelékenység megélnkülését komponensekre, magyarázó tényezőkre bontva vizsgálni az volt, hogy vajon konjunkturális hatásokra vezethetők-e vissza a kedvező jelenségek, vagy valóban a teljes tényező-termelékenység élénkült meg? (Gordon, 2000, Baily, 2002) Az egyes tanulmányok számadatai némi eltérést mutatnak ugyan, de mára konszenzus alakult ki a tekintetben, hogy az amerikai gazdaság széles körét érinti a termelékenységemelkedés, nem csupán az informatikaihardver-kibocsátás szakágazataira koncentrálódott, továbbá, hogy nem csupán konjunkturális hatásokról van szó. Ez utóbbi megállapítás (Stiroh, 2002) különösen az „új gazdaság” néhány szakágazatában tapasztalható erőteljes visszaesést követően adhat okot optimizmusra.

Az informatikai feldolgozóiparra specializálódó és ennek segítségével felzárkózni kívánó országokban az „új gazdaság – új közgazdaságtan” kérdése nem merült fel. Bár az informatikai feldolgozóiparra specializálódó felzárkózó gazdaságok teljesítményjavulása (növekedés, export, foglalkoztatás) és szerkezeti átalakulása – ezeknek az országoknak a perspektívájából – mennyiségi, de még minőségi értelemben sem tekinthető kisebb horderejű változásnak, mint az „új gazdaság” fejlett képviselői gazdaságainak átalakulása, a változások ritkán vetettek fel elméleti közgazdasági kérdéseket.⁴ Számos tisztázandó gazdaságpolitikai kérdés merült ugyanakkor fel.

³ Mindez azt is jelenti, hogy egy-egy vállalati mérlegbeszámoló a cég piaci értékének alig ötödét tükrözi! Ugyanakkor természetesen nem állíthatjuk, hogy a fennmaradó rész egy az egyben azonosítható az immateriális javak értékével. Az immateriális javak értékét inkább Tobin [1969] Q-mutatójával (a cégek piaci értéke osztva az eszközök pótlásának költségeivel) lehet számszerűsíteni, ami – ha nem is olyan mértékben, mint a piaci érték/könyv szerinti érték, de – szintén gyors növekedésnek indult ebben az időszakban.

⁴ A kivételek közé tartozik például Csaba [2000], aki azt vizsgálta, hogy a globalizálódás és a megafúziók korában miként képesek – részben az információs forradalom vívmányaira támaszkodva – a kis országok életképesek maradni és Kolodko [2001], aki az új gazdaságnak az átalakuló országok növekedési teljesítményére, ennek fenntarthatóságára és felzárkózási képességére gyakorolt hatását elemezte.

A feldolgozóipari, sőt az összgazdasági teljesítmény olyan gyorsan növekvő részét tették ki az „új gazdaság” iparágai,⁵ hogy felvetődött, vajon jó-e, elfogadható-e a gazdasági teljesítmény ilyen mérvű koncentrációja? (Éltető, 1999) Milyen kockázatokkal jár az exportszerkezet nemzetközi összehasonlításban kiugró koncentrációja? Milyen gazdaságpolitikai lépésekkel lehet a kockázatokat mérsékelni, szükséges-e, lehetséges-e (és ha igen, miként) a feldolgozóipari diverzifikációt erősíteni? (Szalavetz, 2002a)

Gazdaságpolitikai kérdések területi vetületben is felmerültek. Az informatikai feldolgozóiparra specializálódó felzárkózó országokban a gazdasági növekedés nem csupán néhány jól körülhatárolható ágazatban (sőt, néhány tucat jól azonosítható cégben) koncentrálódik, hanem a koncentráció földrajzilag is jól körülhatárolható. Az „új gazdaság” iparágainak képviselőit tömörítő klaszterek alkotnak növekedési pólusokat. Ennek a fejlődési formának, illetve maguknak a klasztereknek a fenntarthatósága is felmerül, ha belegondolunk, hogy magyarországi növekedési pólusokon belül a szereplők közötti együttműködés, a szereplők helyi gazdaságba való beágyazottsága minimális. Az itt tevékenykedő cégek elsősorban körzeten kívüli cégekkel (az anyavállalattal) állnak kapcsolatban. A minimális helyi beágyazottságból mindaddig kevés látható probléma fakad, amíg az iparágak, amelyeket ezek a cégek képviselnek, iparági életciklusuk elején tartanak. Az iparági életciklus elején ugyanis globális expanzió figyelhető meg: világszerte új beruházásokra, új vállalatalapításokra kerül sor. Az iparági életciklus érett szakaszában ugyanakkor megfigyelhető, hogy míg az egyik földrajzi helyen új beruházások, új cégalapítások expanziót mutatnak, addig más területeken, ugyanabban az iparágban leépítésekre, gyárbezárásokra, vagyis az iparág konszolidációjára kerül sor. (Birkinshaw, 2000) Az „új gazdaság” térhódítására reagáló területi, területfejlesztési típusú gazdaságpolitikai kérdések így azt vetették fel, hogy miként lehet egyrészt a növekedési pólusokban tevékenykedő cégek gazdasági beágyazottságát erősíteni, másrészt a dinamikus fejlődést mutató klaszterekre jellemző extenzív növekedésbe intenzív elemeket „becsempészni”? (Szalavetz, 2000a)

„Új gazdaság” – az információs technológia elterjedtségének meghatározott küszöbértéke felett?

Az „új gazdaság” második értelmezése az információs technológia növekvő gazdasági szerepére utal. Ez az értelmezés azoknak az elemzéseknek képezi a kiindulópontját, amelyek a fejlettségbeli különbségeket, a fejlődést és a felzárkózást az informatikai javakba történő beruházások mértékéből, az informatikai szektor teljesítménymutatóiból és az informatikai infrastruktúra kiépítettségéből vezetik le.⁶

A digitális szakadékról és ennek fejlődési, felzárkózási összefüggéseiről számos tanulmány született, amelyek abban a kérdésben nem képviselnek ugyan egységes álláspontot, hogy az információs technológia a globális jövedelemegyenlőtlenségek mérséklődéséhez vezet-e, vagy ellenkezőleg, tovább fokozza azokat,⁷ de mindegyikük elismeri az informatikai beruházások felzárkózásban játszott szerepét és a tudatos, fejlesztő kormányzati politikák jelentőségét. (Rodriguez – Wilson, 2000, James, 2001, Kagami – Tsuji, 2002)

⁵ Néhány példa az „új gazdaság” egy-két iparágának terjeszkedésére Magyarországon: „Az iroda- és számítógépgyártás, valamint a híradástechnikai termékek és készülékek gyártása 1995 és 2000 között 2,1 százalékról 16,1 százalékra emelkedett az ipar termelési értékében, 2 százalékról 30 százalékra az ipari értékesítésben, 2,8 százalékról 27,6 százalékra az ipari exportértékesítésben.” (Losoncz, 2002, 74. o.)

⁶ Az informatikai szektor teljesítményéről és az információs technológia elterjedéséről a legátfogóbb statisztikai elemzést és nemzetközi összehasonlítást a WITSA (World Information Technology and Services Alliance) szolgáltatja a kétévenként megjelenő Digital Planet c. kiadványával. (www.witsa.org).

⁷ Az irodalmi áttekintéshez lásd Szalavetz [2002].

A legújabb elemzések ugyanakkor már rendre különbséget tesznek az informatikai szektor teljesítménymutatói és az információs technológia elterjedtségére utaló egyéb mutatók között. Az elemzők (Wong, 2002, Pohjola, 2002, Meliciani, 2002) hangsúlyozzák, hogy a digitális szakadék mértékét valójában nem az informatikai termékek kibocsátásának, a technológiai specializációnak vagy az informatikai szektorban foglalkoztatottak arányának mutatói alapján lehet számszerűsíteni. A digitális szakadékot sokkal jobban érzékeltetik az informatikai javakba irányuló beruházások adatainak nemzetközi eltérései. A beruházási adatok ugyanis azt mutatják meg, hogy az információs technológia milyen mélységben terjedt el a gazdaságokban, vagyis közvetve a technológia modernizációs hatására utalnak. (Lásd az 1. táblázatot.)

1. táblázat

Az informatikai javakba irányuló beruházások GDP-hez viszonyított arányának átlagos értéke 1992 és 1999 között néhány országban
(Százalék)

Ország	Százalék	Ország	Százalék
Svédország	8,4	Finnország	5,9
USA	8,1	Írország	5,8
Egyesült Királyság	7,8	Németország	5,7
Hollandia	7,1	Ausztria	5,1
Dánia	6,6	Magyarország	5,1
Japán	6,5	Szlovákia	4,6
Izrael	6,4	Portugália	4,6
Franciaország	6,3	Görögország	3,7
Csehország	6,2	Kína	3,1
Belgium	6,0	Lengyelország	2,9
Norvégia	5,9	Románia	1,3

Forrás: Pohjola [2002], 137. o.

Az „új gazdaság” második értelmezése fejlődési, felzárkózási szempontból a magyar gazdaság számára is releváns kérdéseket vet fel. Állíthatjuk-e azt, hogy a magyar feldolgozóipari specializáció gyors változása jelentős mértékben befolyásolta a gazdaság növekedési teljesítményét? Köszönhető-e a magyar gazdaság növekedési teljesítménye az informatikai feldolgozóiparra (és egyéb technologiaigényes) iparágakra történő specializálódásnak?

A közgazdászokat régóta foglalkoztatja az a kérdés, hogy vajon azért van-e különbség az egyes országok növekedése között, mert egyeseknek egyszerűen jobb a teljesítményük, termelékenyebbek, jobb minőséget állítanak elő, hatékonyabban dolgozzák meg a piacot, vagy pedig az a különbség fő oka, hogy míg az egyik ország gyorsan növekvő iparágakra specializálódott, a másik iparszerkezetében viszonylag jelentős súlyt képviselnek a gazdasági pozíciójukat éppen elvesztő, az iparágak közötti versenyben visszaszoruló iparágak? Jobb teljesítmény, vagy a kornak jobban megfelelő gazdaságszerkezet áll a gyorsabb növekedés mögött?

A gazdasági növekedést komponensekre bontó ökonometriai elemzés (shift-share analysis) elkülöníti a növekedés strukturális és teljesítménykomponenseit, vagyis meghatározza, hogy milyen mértékben köszönhető egy-egy ország, régió stb. adott időszakban mért növekedése a teljes tényezőtermelékenység emelkedésének, és milyen mérték-

ben annak, hogy a gazdasági szerkezetben a korábbinál nagyobb teret nyertek a gyorsan növekvő ágazatok.⁸ Tekintsünk át néhány példát a módszer alkalmazására és az eredményekből levont következtetésekre!

18 OECD-ország 1963–95 közötti technológiai specializációját vizsgálva *Meliciani* [2002] az informatikai feldolgozóiparra specializálódó és ennek segítségével felzárkózni kívánó országok számára megfontolásra érdemes következtetésre jutott. Úgy találta, hogy a specializáció és a növekedés közti korreláció nem szignifikánsan erős, vagyis nem állíthatjuk, hogy a leginkább technológiailag igényes iparágakra specializálódott országok növekednek a leggyorsabban. Mindez azt bizonyítja, hogy egy ország innovációs potenciálja, általános technológiai versenyképessége a technológiai specializációnál nagyobb szerepet játszik a gazdasági növekedésben. A technológiai specializáció és a technológiai potenciál között ugyanakkor nem mutatható ki egyértelmű összefüggés, hiszen egy ország komoly innovációs teljesítmény nélkül is specializálódhat high-tech termékek termelésére.

Hasonló vizsgálatokat végzett és hasonló eredményre jutott *Timmer* és *Szirmai* [2000]. Tanulmányuk négy olyan ország (India, Indonézia, Dél-Korea, Tajvan) esetét tárgyalja az 1963–1993-as időszakban, amelyek mindegyikében a feldolgozóipar szerkezete jelentősen átalakult. A szerzők számításai azt mutatják, hogy a növekedést nem a magasabb növekedési rátájú feldolgozóipari ágazatokra való átállás magyarázza, hanem általános termelékenységek emelkedése, amit néhány, a gazdaság teljes keresztmetszetében ható tényező tett lehetővé: a vizsgált országok technológiai abszorpciós képessége, a fizikai és pénzügyi infrastruktúra kielégítő állapota és a magas beruházási ráta.

Ezek a tanulmányok tehát azt állapítják meg, hogy a strukturális tényezők kisebb szerepet játszanak az egyes országok növekedési teljesítményének különbségeiben, mint a gazdaság teljes keresztmetszetében érvényesülő egyéb, a teljesítményre ható tényezők.⁹ A cikk szerzőjének hipotézise szerint azonban a kilencvenes években megváltozott a helyzet. *A kilencvenes évek második felében az információs forradalom és az „új gazdaság” jellemző iparágainak minden korábbi mértéket meghaladó globalizálódása és kibocsátásnövekedése következtében a gazdasági növekedés strukturális komponense a korábbi évtizedeknél nagyobb befolyásra tett szert.* A kilencvenes évek második felében azok az országok növekedtek látványosan, amelyek feldolgozóiparán belül megnőtt az „új gazdaság” dinamikusan növekvő iparágainak súlya. (*Szalavetz*, 2001)

Scarpetta és szerzőtársai [2000] mindezen tények ellenére eltérő következtetésre jutnak. Számításaik szerint a fejlett ipari országok (közülük a G7-országok) mindegyikének növekedéséhez gyakorlatilag ugyanazok az iparágak, méghozzá az információs és kommunikációs technológiai iparágak (ICT-iparágak) termelékenységek emelkedése járult hozzá. Az ICT-iparágak teljesítményjavító hatásának erőssége ugyanakkor jelentős eltéréseket mutat az egyes országokban: az Egyesült Államok gazdasága a többi fejlett országnál jóval gyorsabban növekedett. A feldolgozóipari termelékenység korábbi összetartó irányának megfordulását és a fejlett ipari országokon belül tartósnan fennmaradt termelékenységek különbségeket mutató adatok ugyanakkor arról tanúskodnak, hogy az egyes országok növekedési teljesítményének eltérései nem elsősorban a feldolgozóipari szerkezetük eltéréseire vezethetők vissza, hanem teljesítményük különbségeikre. (Lásd a 2. táblázatot.)

⁸ A módszer alkalmazását, illetve a shift-share analysis módszertanának fejlődéséről és kritikájáról szóló irodalmi áttekintést lásd: *Timmer – Szirmai* [2000].

⁹ Tehát a teljesítménykülönbségeket kevésbé magyarázzák a termelési és kereskedelmi specializáció eltérései, mint inkább a technológiai potenciál, a munkaerő átlagos képzettségi szintje, az intézmény- és a szabályozórendszer korszerűsége.

A feldolgozóipari termelékenység alakulása az USA- hoz viszonyítva
(Egy foglalkoztatottra jutó GDP alapján, százalék)

	1950	1960	1970	1980	1990	1998*
USA	100	100	100	100	100	100
Japán	12,4	24,9	52,1	75,4	88,3	77,4
Németország	33,6	63,0	79,0	87,1	73,1	68,2
Franciaország	35,3	51,8	71,1	81,4	77,6	76,5
Nagy-Britannia	49,9	51,6	49,0	56,5	49,5	42,3
Hollandia	32,7	54,4	72,6	86,8	84,7	87,3
Portugália	10,2	15,0	21,1	26,3	24,8	23,2
Spanyolország	11,3	15,1	26,3	43,1	45,5	39,6

* Spanyolország 1996, Portugália 1995.

Forrás: Scarpetta et al. [2000], 60. o.

Hipotézisünket ennek fényében célszerű úgy módosítanunk, hogy a növekedés strukturális- és teljesítménykomponenseinek befolyásoló ereje, e két komponens szerepének változási dinamikája függ attól, hogy fejlett vagy felzárkózó országról van-e szó.

A felzárkózó országokban a működőtőke-befektetésekkel járó technológia- és tudás-transzfer abszorpciója és az új tulajdonosok reorganizációs lépései következtében a feldolgozóipar teljes keresztmetszetében emelkedett a termelékenység. Mégis bizonyos ágazatok növekedése olyan dinamikát mutatott, továbbá a növekedés olyan, korábban példátlan mértékben koncentrálódott egy-két iparágra, hogy a növekedés komponenseinek összetétele a strukturális komponens javára tolódott el. (E hipotézis ökonometriai vizsgálata, a mértékek és arányok megállapítása további kutatásokat igényel.)

A fejlett országokban a gazdasági növekedés strukturális- és teljesítménykomponenseinek aránya csupán rövidebb távon tolódott el a strukturális javára. Középtávon a teljesítménykomponens szerepe várhatóan gyorsabban erősödik, mint a felzárkózó országokban. A fejlett országok gazdaságpolitikája ugyanis az „új gazdaság” iparágaira jellemző nagyfokú technológiai komplementaritást próbálta a növekedés szolgálatába állítani. Igyekezett előmozdítani, hogy az informatikai forradalom vívmányai más feldolgozóipari ágazatokba is átgűrűzzenek. A fejlett országokban sikeresen használták ki az információs technológiára jellemző nagyfokú technológiai komplementaritást és a „régis gazdasághoz” tartozó számos iparág versenyképességének erőzóját állították meg. (Szalavetz, 2000)

Hipotézisem szerint a növekedés strukturális és teljesítménykomponenseinek egymáshoz viszonyított jelentősége, illetve ezek arányának változása sajátos ciklussal írható le egy technológiát megújító, radikális innováció által beindított növekedési cikluson belül. Új vezető iparágak megjelenése idején, az iparági életciklus elején a strukturális komponens befolyása erősebb, mint a ciklus közepén vagy végén, amikor is a teljesítménykomponens szerepe erősödik.

„Új gazdaság” – új üzleti modell?

Harmadik értelmezése szerint az „új gazdaság” a menedzsmentmódszerek gyökeres átalakulását jelenti. Új üzleti környezethez, új versenyfeltételekhez alkalmazkodó új üzleti modell alakult ki és vált uralkodóvá a fejlett gazdaságokban, amelyben teljesen más tényezők határozzák meg a vállalati versenyképességet és az üzleti sikert, mint

korábban. Az új üzleti környezet és az új üzleti modell jellemvonásait ismertető tanulmányok (*Csaba, 2000, Hartigh – Langerak, 2001, Keil és szerzőtársai, 2001, Kocsis – Szabó, 2000, Lev, 2001*) a minden korábbinál rövidebb technológiai és termékéletciklusokat, az értéktermelés tényező- és méretigényességének csökkenését és az immateriális javak növekvő értéktermelési szerepét emelik ki.

Granstrand [2000] intellektuális kapitalizmusnak nevezi korunkat, amelynek legfőbb erőforrása az intellektuális tőke. Intellektuális tőkének a gazdasági szereplők nem anyagi jellegű, tőkésíthető erőforrásait nevezzük. A nem anyagi jellegű tőke kategóriájába a szellemi tulajdonjogokkal védett javak (licencek, adatbázisok, üzleti titkok, márkanevek), a kapcsolati tőke és a humántőke-potenciál tartozik. A kapcsolati tőke kategóriájába a gazdaság szereplőinek külső és belső kapcsolatai egyaránt beleértendők. Nem csupán a vevőkkel (piaci pozíció), a beszállítókkal (stratégiai kapcsolati hálózat) és a cég működését befolyásoló egyéb szereplőkkel (stakeholders – pénzügyezetek, regionális és központi hatóságok, oktatási és kutatási, valamint egyéb állami és civil intézmények) kialakított kapcsolatrendszer alkotja a kapcsolati tőkét, hanem a vállalat belső szervezeti felépítése, a belső hálózat felépítésének és a koordinációs mechanizmusnak a versenyképessége is.

Az új üzleti modell alapvető jellemvonása a gazdaság hálózati szerveződése, ami azzal járt, hogy a verseny ma már nem csupán a termékeket érinti, hanem hálózati szinten is jelentkezik. Hálózatok versengenek egymással, amelyekben olyan paraméterek, mint a komplementer termékek és szolgáltatások elérhetősége és változatossága, vagy a hálózat mérete, kiterjedése a vevők számára gyakran fontosabbak, mint maguk a termékparaméterek.

„Új gazdaság” és technológiai haladás a felzárkózó országokban

Az intellektuális kapitalizmus keretei között a gazdasági növekedésre fokozottan igaz az evolúciós növekedésmélt alaptétele, miszerint a hosszú távú növekedést a technológia fejlődése (*Nelson – Winter, 1982*), mégpedig az endogén technológiai haladás befolyásolja (*Aghion – Howitt, 1998*). A világgazdaság centrumán kívül fekvő, informatikai feldolgozóiparra specializálódó és ennek segítségével felzárkózni próbáló országok technológiai fejlődése ezzel szemben exogén jellegű: azt a működőtőke-befektetésekkel beáramlott technológia abszorpciója teszi lehetővé. A technológiai fejlődés exogén jellegét nem csupán a külföldi működőtőke-befektetők beruházásainak az összes beruházáson belüli dominanciája¹⁰ bizonyítja, hanem az a tény is, hogy a gyors felzárkózás a termelési és kereskedelmi specializáció gyors változásával járt együtt.

A technológiai haladás exogén jellege természetesen nem jelent értékítéletet. A globális hálózatok korában nem időszzerű a dependenciaelméleteket feleleveníteni, sőt a modernizáció és a felzárkózás legkomolyabb esélyét az adja, ha egy iparág helyi képviselői bekerülhetnek a globális hálózatokba. A technológiai fejlődés exogén jellegének megállapításakor pusztán azt célszerű vizsgálni, hogy vajon ez a típusú fejlődés beindít-e egyúttal endogén folyamatokat is? Az informatikai feldolgozóiparba tartozó termelő vállalatok kialakítanak-e K+F-bázisokat? Keresletet jelentenek-e a hazai egyetemi kutatóbázisok számára? Megfigyelhető-e a technológia bármilyen szintű tovagyrúzási hatása? (Ezeknek a kérdéseknek a részletes kifejtése önálló tanulmányt igényel.)

A technológiai haladás megtettesült és nem megtettesült részének arányaiban mutatózó különbség szintén a kapitalizmus „intellektualitásának” eltérő erejére utal a felzárkó-

¹⁰ Magyarországon ez az arány 1995-ben 52,9 százalék, 1998-ban 62,3 százalék, 2000-ben 67,5 százalék volt. (*Pitti, 2002*)

zó és a fejlett országok csoportjában. Felzárkózó országokban a technológiai haladás döntő része a feldolgozóipari termeléshez szükséges gépekben és berendezésekben testesül meg. A technológiafelhalmozás nem megtestesült formájának domináns részét a technológia-transzfer abszorpciójához szükséges tudásfelhalmozás teszi ki. Bár a technológiai haladás nagyobb része a világgazdaság centrumában is megtestesült formát ölt (OECD, 2000), mégis a technológiai fejlődés nem megtestesült részének a megtestesülthöz viszonyított aránya relatíve nagyobb, mint a centrumon kívüli országokban. A technológiafelhalmozás nem megtestesült formáján belül pedig a termék-, technológiai és vállalatszerkezeti innovációknak az abszorpcióhoz viszonyított aránya relatíve nagyobb a centrumban, mint azon kívül.

Az informatikai feldolgozóiparra alapozott felzárkózás ezen a szálon kapcsolódik a gazdasági növekedést a berendezések átlagéletkorából levezető modellekhez (lásd a vintage modellt Arrow [1962]). E modell szerint a gazdasági növekedés egyik alapvető jellemzője, hogy új berendezéseket állítanak üzembe, amelyek a technológia fejlődését testesítik meg. A termelő berendezések átlagéletkora az országok közötti növekedési különbségek egyik magyarázó tényezője lehet, hiszen empirikus vizsgálatok bizonyították, hogy elmaradottabb országokban sokkal tovább használnak egy adott technológiai szintet képviselő berendezést, mint a fejlett országokban (Pack, 1986). Ezt gazdaságtörténeti vizsgálatok is alátámasztják (Williamson, 1971), sőt a több országot összehasonlító elemzések is erős korrelációt fedeztek fel az egy főre jutó GDP-növekedés és a berendezések átlagos élettartama között. (Hsieh, 2001)

Azáltal, hogy az informatikai feldolgozóiparra specializálódott, működő tőkét fogadó felzárkózó országok gazdasági szereplői iparáguk globális termelési hálózataiba integrálódtak, lehetővé vált számukra, hogy termelési tevékenységükbe a legújabb technológiát képviselő berendezéseket építsék be. Ezekben az országokban az „új gazdaság” iparágaiban a termelő berendezések átlagéletkora jóval alacsonyabb, mint az egyéb feldolgozóipari ágazatok berendezéseie, sőt a „technológiai rés”, vagyis az ágazatok technológiai színvonalának világszínvonalától mért eltérése is kisebb a feldolgozóipari átlagértéknél. Hipotézisünk szerint *a felzárkózó országok különböző iparágainak termelő berendezéseiben megfigyelhető átlagéletkor-különbségek nem csupán az iparági életciklusok eltérő fázisaira vezethetők vissza*. Nem csupán arról van szó, hogy az „emelkedő” iparágat képviselő informatikai feldolgozóipar életciklusának elején tart, így az iparág képviselőinél a termelő berendezések átlagéletkora is értelemszerűen alacsonyabb, mint az érett, hanyatló iparágak képviselőié. *Fejlett országokban az iparági életciklus és a berendezések átlagéletkora között nem mutatható ki ilyen összefüggés, hiszen az érett iparágak megmaradt képviselői jelentős technológiai megújulásuk eredményeként maradtak versenyben.* (Szalavetz, 2000)

Nem is csupán arról van szó, hogy felzárkózó országokban eltérhet a hagyományos iparágakban és az „új gazdaság” iparágaiban a tulajdonosi szerkezet, vagyis hogy az informatikai feldolgozóiparnak a hagyományos iparágaknál nagyobb hányada van tőkeerős multinacionális cégek tulajdonában. Hipotézisünk szerint felzárkózó országokban, a „régis gazdaság” iparágaiban a technológiai szint általában akkor is messze elmarad a világszínvonalától, ha az iparág adott képviselője külföldi tulajdonban van. Az akár piac-szerző, akár hatékonyságjavító megfontolásokból felvásárolt, „régis gazdaságot” képviselő helyi cég elavult technológiájú berendezéseit a működő tőkét fogadó és a befektető országra jellemző átlagos bérszínvonal jelentős eltérése miatt nem érdemes a befektetőknek a létező legfejlettebb technológiát képviselő berendezésekre cserélni, hiszen a fejlett technológia – jellemző módon – épp munkaerőt takarít meg.

Az „új gazdaság” iparágaiban ugyanakkor a helyi termelő leányvállalatok technológiai szintje általában mégsem marad el a világ technológiai élvonalától. A felzárkózó országok informatikai feldolgozóiparának külföldi tulajdonban lévő képviselői olyan

gyakorisággal cserélik a termelési tevékenységükhöz szükséges tőkejavakat a legújabb technológiát képviselő berendezésekre, mint a világgazdaság centrumában.

A különbség nem a tulajdonosi szerkezet, hanem az „új gazdaság – régi gazdaság” fogalompár segítségével érthető meg: a működőtőke-befektetők eltérő beruházási hozzáállását az „új gazdaság” iparágainak iparág-specifikus jellemvonásai, nevezetesen a termelés példátlan globális koncentrációja magyarázza. Bár az „új gazdaság” iparágainak globális jellege, a termelési tevékenység végtermékközeli fázisainak földrajzi szóródása, az információs forradalom centrifugális hatásai ma már közhelynek számítanak a szakirodalomban, a földrajzi szóródás semmiképpen sem jelent földrajzi szétforgácsolt-ságot, csupán annyit, hogy új periferikus telephelyek jelentek meg a csúcstechnológiai termelés világtérképén. Egy terméktípus termelése világszerte fél tucatnál is kevesebb telephelyre koncentrálódik.¹¹ Így hiába ugyanakkorák az egyes telephelyek tényezőárkülönbségei az „új gazdaság” iparágaiban, mint egyéb iparágakban, és hiába jelentenek ezek a különbségek ugyanolyan erőteljes befektetési motivációt, mint más hatékonyság-kereső befektetések esetében, ezek a telephelyek bárhol helyezkednek is el a világban, a világgazdaság centrumának technológiai szintjét képviselik, hiszen az adott tevékenységnek ezek alkotják a centrumát. Az „új gazdaság” iparágaiban a termékek minőség- és árparamétereiben megfigyelhető változatosság jóval kisebb, mint a „rég gazdaság” iparágaiban. A tényezőár globális eltérései így nem vezetnek beruházási magatartáskülönbségekhez. Magyarán, az „új gazdaság” iparágaiban nem képzelhető el olyan stratégiai döntés, hogy az anyavállalat egyik-másik leányvállalatánál elavult technológiai szintet képviselő berendezéseken, olcsó bérű munkaerővel munkaigényes, közepes minőségű termékeket állítsanak elő, amelyek bizonyos piacok igényeinek épp megfelelnek.

Az „új gazdaság” iparágaira történő szakosodás így erőteljesen meglóditotta a gépekben, berendezésekben megtestesült technológiai fejlődést. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy ezekben az országokban az új üzleti modell jellemvonásai is kifejldtek volna. A következőkben az új üzleti modell jellemvonásainak néhány különbségét mutatjuk be a fejlett és a felzárkózó országok körében.

Új üzleti modell a felzárkózó országokban?

Az új üzleti modell egyik fontos jellemvonását példázza az angol nyelven a magyar fordításnál jóval érzékletesebb fogalompár: „opportunity instead of efficiency”. E szerint versenylőny sokkal inkább az új lehetőségek felkutatásából, semmint a hatékonyság fokozásából származik.¹² A nemzetközi munkamegosztás mai keretében ugyanakkor a fejlett országok szereplőinek stratégiai lépései az „opportunity” kiaknázását célozzák, vagyis a technológiai, a szervezeti és a menedzsmentinnovációkra alapozott versenylőny megszerzése a cél, a felzárkózó országok szereplőinek pedig marad az „efficiency”, a technológiai és menedzsmentmódszereken alapuló versenyképesség helyett a tényezőárak versenyképessége.

Az információs forradalom következményeként kialakult új üzleti modell egyik alapvető jellemvonása, hogy a cégek az üzleti tevékenységük hagyományos határain kívül eső területeken is versengenek. *Kocsis és Szabó* [2000] átfogó áttekintést ad a

¹¹ Ezek a telephelyek olyan klaszterekben találhatóak, ahol amúgy is az ilyen típusú feldolgozó tevékenységek koncentrálódnak, ezért a befektetők számottevő agglomerációs hatásra számíthatnak.

¹² A fejlett országok gazdasági szereplőinek üzleti stratégiái ma már nem egyértelműen a piaci versenyre adott válaszaik alapján különböztethetők meg: a versenytársak legyőzésének különböző módszerei mellett növekvő jelentőségre tesz szert az a kérdés, hogy miként lehet új területekre vinni a versenyt, új piacokat teremteni.

fejlett országok vállalatai körében a határok elmosódásáról, a feldolgozóipari és szolgáltatási ágazatok konvergenciájáról. Az információs technológiai hardver gyártására szakosodott felzárkózó országokban ezzel szemben, a bedolgozó státusból következően, a – szigorúan a termelési funkcióra szakosodott – gyártók még a vállalati funkcióikat sem igen diverzifikálják (Szalavetz, 1999), nemhogy a vállalati határok képlékennyé válását okozó új üzleti területekre merészkednének.

Az új üzleti modell egy további jellemvonása a gazdaság hálózati szerveződése, a hálózatok versenye. Bár a felzárkózó országok elméleti és gazdaságpolitikai szakirodalmában általában olyan értelemben veti fel és elemzi ennek a jellemzőnek az érvényesülését, hogy vajon a gazdaság helyi (külföldi tulajdonban lévő) szereplői képesek-e, hajlandók-e helyi hálózatokat létrehozni, és így a helyi hozzáadott értéket növelni, illetve a helyi gazdaságba való beágyazottságukat erősíteni – mégsem ezek a kérdések igazán relevánsak. Az informatikai feldolgozóipar iparági sajátosságaiból következően ugyanis ezeknek az ágazatoknak a képviselői globálisan integrálják beszerzési hálózatukat, nem keresnek helyi beszállítókat. (Belderbos – Capannelli, 2001) Felzárkózó országok számára az igazán fontos kérdés nem az, hogy a leányvállalatok hajlandók-e helyi hálózatokat létrehozni, hanem az, hogy a helyi cégek képesek-e versenyképes globális hálózatokba bekapcsolódni.

Török [2001, 9. o.] ékes példa segítségével mutat rá, hogy napjainkban a felzárkózó országok körében mi is adja egy ország vagy egy helyi cég (leányvállalat) versenyképességét. „Gondoljunk arra: a mai magyar export néhány sikeres terméke, sikeres termékcsoportja, vagy sikeres cége, például az Audi és az IBM magyarországi leányvállalata magyar szempontból mennyire igazi versenyben mérettetik meg? Mindkettő egy zárt, vállalaton belüli beszállítói rendszernek az egyik végpontja Magyarországon, és annak a vállalatnak a vállalaton belüli értékesítési csatornáin szállít ki Németországba. A magyar telephely versenyképességének ez a kérdése eldőlt akkor, amikor ezt a telephelyet az IBM vagy az Audi kiválasztotta.”

Az informatikai feldolgozóiparra szakosodott működőtőke-befektetések segítségével felzárkózni, modernizálódni kívánó országok számára rövid távon a globális hálózatokba való bekapcsolódás jelenti növekedési teljesítményük fenntartásának legnagyobb esélyét.

Összefoglaló és következtetések

Bár „az új gazdaság” a makrogazdasági mutatók látványos javulásával járt az informatikai feldolgozóiparra specializálódó és ennek segítségével felzárkózni kívánó országokban, az „új gazdaság – új közgazdaságtan?” kérdése mégsem merült fel. Ennek fő oka az volt, hogy az új gazdaság három értelmezése közül csupán a második, az információs technológia növekvő gazdasági szerepét kimondó vonatkoztatható ezekre az országokra, a harmadik, az új üzleti modell azonban nem. Az „új gazdaságra” szakosodott felzárkózó országok valójában csupán az „új gazdaság” működéséhez szükséges feldolgozóipari inputok gyártására szakosodtak. Márpedig a korábbi közgazdasági törvényszerűségek épp az „új üzleti modellre” visszavezethetően egészülnek ki, illetve módosulnak.

Bár elemzők a termelési specializáció alapján előszeretettel vonnak le a felzárkózó országok modernizációs teljesítményével és világgazdasági pozíciójuk fenntarthatóságával kapcsolatban pozitív következtetéseket, az „új gazdaságot” félrevezető lenne pusztán a korábbi Kondratyev-ciklusok mintájára úgy definiálni, hogy új technológiát képviselő, új vezető iparág jelent meg és ez adja a gazdasági növekedés dinamikáját. Ha az „új gazdaság” definíciója kimerülne ebben, az új ciklus vezető iparágára szakosodó

országok „nyugodt jövő” elé néznének: termelési és kereskedelmi specializációjuk már önmagában olyan modernizációs impulzusokkal járna, amelyek hosszú távon is fenntartható növekedéshez vezetnének.

Az „új gazdaság” többet jelent új vezető iparág megjelenésénél. A növekedés fenntarthatóságát a világgazdaság centrumában az adja, hogy nem csupán a harbergeri értelemben vett (*Harberger*, 1998) gombaszerű burjánzás, hanem az élesztőhatás is érvényesül.¹³ Az új technológia áthatja, forradalmasítja a „régis gazdaság” iparágait, még hozzá nem csupán a gyártástechnológia, hanem a vállalati funkciók (a beszerzés, az értékesítés, a K+F, a vállalatszervezet és koordináció) szintjén is. Mivel ezáltal a „régis gazdaság” iparágainak versenyképessége is erősödik, a gazdasági növekedés kiegyenlítettebb lesz, nem csupán egy-két szektorra koncentrálódik. Felzárkózó országokban az „új gazdaság” definíciójának ez a többlete nem érvényesül. A növekedés ott a harbergeri gomba mintáját követi, vagyis az „új gazdaság” iparágaira korlátozódik.

Mivel – a világgazdaság centrumától eltérően – az informatikai feldolgozóiparra szakosodott felzárkózó országokban az új üzleti modell jellemvonásai kevésbé mutatkoznak meg, nemcsak ezen országok¹⁴ világgazdasági pozíciójának további javulása, hanem az eddigi eredmények fenntartása is kétséges lehet. A kételyeket egyrészt az indokolja, hogy a tényezőárak versenyképességéből és a feldolgozóipari termelés hatékonyságából fakadó versenyelőnyök rövidebb idő alatt erodálódnak, mint a jobb stratégiaalkotó képességre, nagyobb fokú rugalmasságra és újító hajlamra alapozott versenyelőnyök.

Másrészt a kételyeket erősíti az is, hogy az új üzleti modell térhódítása módosítja a világkereskedelem szervezeti formáinak összetételét. A nyolcvanas és kilencvenes évtizedben a világ összes feldolgozóipari termelésén belül gyorsan növekedett a vertikálisan integrált termelés aránya, ami egyúttal a konzernen belüli kereskedelem világkereskedelmi részarányának emelkedését jelentette. (*UNCTAD*, 1999; 2000) A szerző hipotézise szerint ugyanakkor a vertikálisan integrált termelés aránya a jövőben lassabban növekszik majd, sőt az is elképzelhető, hogy középtávon stagnálni kezd. A világgazdaság centrumán kívüli országok gazdaságpolitikai döntéshozóinak fel kell készülniük arra, hogy a vertikális integráción alapuló globalizáció integrációs és modernizációs húzóereje gyengül. Magyarán, kevésbé lehet számítani arra, hogy a felzárkózó országokban a korábbi ütemben nő majd azoknak a gazdasági szereplőknek a száma, amelyek multinacionális vállalatok leányvállalataiként lovagolják meg a globális konjunktúra hullámain, vagyis anyavállalati segítséggel szereznek új és magasabb rendű technológiai képességeket és *irányítottan alkalmazkodhatnak* a piaci folyamatok változásaihoz. Középtávon ugyanis a multinacionális tulajdonosok lazább, hálózati szerveződési formájú (tehát a tulajdonosi viszonyoktól független) szerződésekkel váltják ki a vertikálisan integrált beszállítás egy részét.

E hipotézis ellentmond a nemzetközi kereskedelem elméletét és tendenciáit taglaló művekben leírt előrejelzéseknek. A jelenlegi tendenciákat extrapolálva ezek a tanulmá-

¹³ *Harberger* 1998-as tanulmánya a növekedés kétféle mintáját különbözteti meg. Az élesztőhasonlat (ahogy az élesztő lassan, fokozatosan és egyenletesen keleszti meg a tésztát) azokra az esetekre vonatkozik, amikor a gazdasági növekedés az összgazdasági szintű externáliáknak köszönhetően egyenletesen szétterül a gazdaságban. A gombatípusú növekedés ugyanakkor csak a gazdaság bizonyos szegmenseit érinti, amelyek – például a költségeket jelentősen csökkentő innováció révén – egyik pillanatról a másikra látványosan növekedni kezdenek.

¹⁴ Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a világgazdaság centrumán kívüli, az informatikai feldolgozóiparra szakosodott országok nem képeznek homogén tömböt. A különbségek a gazdaságpolitikára, a tényezőellátottságra, ezen belül főként a humántőke-potenciálra, továbbá a makrogazdasági helyzetre, az informatikai szektorba tartozó multik helyi leányvállalatainak a multinacionális vállalaton belüli szerepére és még számtalan további tényezőre vezethetők vissza.

nyok egyrészt a vertikálisan integrált termelés világtermelésen belüli arányának, másrészt a konzernen belüli kereskedelem világkereskedelmi részarányának további növekedését vetítik előre.¹⁵ A nemzetközi üzleti és menedzsmentirodalom képviselőinek elméleti tételei, ezen belül a multinacionális vállalatok szervezeti felépítésével, a szervezeti struktúrák átalakulásával foglalkozó irodalom képviselői ugyanakkor már évekkel ezelőtt rámutattak arra, hogy a vertikális hierarchiára, bürokratikus koordinációra alapozott szerveződési formák szerepe mérséklődik. Helyettük új, horizontális kapcsolatokra épülő hálózati modellek térnyerése várható. (Hedlund, 1986, Johnston – Lawrence, 1988, Ashkenas, 1995, Dess et al., 1995)

Az új üzleti modellben a verseny domináns stratégiája nem a termelési folyamatok szétaszobalása és a tényezőköltések eltéréseit alapul vevő földrajzi optimalizálása lesz, hanem a tevékenységek új típusú integrálása révén komplexebb érték létrehozása és ezáltal új piacok, új szükségletek *teremtése*. A tevékenységek új típusú integrációja azt jelenti, hogy a nemzetközi kereskedelem korábbi két típusa, az ágazaton belüli (ÁBK – intra-industry trade) és ágazatok közötti (ÁKK – inter-industry trade) mellett megjelenik és egyre nagyobb szerepe lesz egy harmadik típusú kereskedelemnek. Melyek ennek az új típusnak a legfontosabb jellemzői? Az azonos hálózatban, egymás stratégiai beszállítóként működő cégek között a tulajdonosi kapcsolat megléte nem szükségszerű, valamint ezek a cégek nem is feltétlenül működnek azonos ágazatban. A hálózat cégeinek nagy része ugyanis nem egyszerű alkatrész- vagy részegység-beszállító: többségük stratégiai vagy funkcionális üzleti szolgáltatást nyújt hálózati partnereinek.¹⁶ Bár az egy hálózaton belüli cégek közötti kereskedelem akár iparágon belüli kereskedelemnek is nevezhető, hiszen az új üzleti modell körülményei között az ipar és az iparág fogalmait amúgy is újra kell definiálni, mégis célszerű lenne új nevet adni ennek, a világkereskedelemben egyre nagyobb részarányt elérő kereskedelem típusnak. Az *egymáshoz kapcsolódó ágazatok közötti kereskedelem* (KÁKK – inter-related industries trade, IRIT) gyors világkereskedelmi részarány-növekedésének mozgatórugója a kereskedelemben kerülő szolgáltatások növekvő aránya.

Miért fokozza mindez a kételyeinket az informatikai feldolgozóiparra szakosodott felzárkózó országok világgazdasági pozíciójának és eddigi eredményeinek fenntarthatóságát illetően? A hagyományos feldolgozóipari értéktermelés gyökeres metamorfózisa és a nemzetközi kereskedelem szerveződési formái arányeltolódásának korában a felzárkózás bizonyos szintje felett óhatatlanul elérkezik a stratégiaváltás ideje. Az a növekedési, modernizációs és integrációs stratégia, amely továbbra is kimerül abban, hogy az informatikai feldolgozóiparba (és egyéb, gyors növekedést mutató, technológiaigényes feldolgozóipari ágazatokba) a lehető legtöbb működő tőkét vonzza, sokáig már nem kecsegtethet a korábbiakhoz hasonló eredménnyel.

Hivatkozások

- Aghion, P. – Howitt, P. [1998]: Endogenous Growth Theory. MIT Press, Cambridge.
Arrow, K. [1962]: The economic implications of learning by doing. *Review of Economic Studies*, Vol. 29, No. 3.
Arthur, B. W. [1996]: Increasing Returns and the New World of Business. *Harvard Business Review*, July–August.

¹⁵ Irodalmi áttekintést ad: Rojec [2000]. Lásd még UNCTAD [2000].

¹⁶ Ilyen vállalati funkció lehet például a logisztika, a pénzügyi szolgáltatás és a vállalati pénzügyek ellátása, a műszaki és technikai szaktanácsadás, a vállalati szoftverrendszerek fejlesztése és üzemeltetése, a kísérleti fejlesztés és design, az auditálási vagy kontrollingtevékenység, az alkalmazásszolgáltatás, a humán erőforrás-menedzsment. A nemzetközi üzleti szakirodalom e tevékenységek mind gyakoribb kihelyezéséről számol be. (Quinn, 2000)

- Ashkenas, R. [1995]: Capability: strategic tool for a competitive edge. *Journal of Business Strategy*, Vol. 16, No. 6., November–December.
- Belderbos, R. – Capannelli, G. [2001]: Backward Vertical Linkages of Foreign manufacturing Affiliates: Evidence from Japanese Multinationals. *World Development*, Vol. 29, No. 1.
- Birkinshaw, J. [2000]: Upgrading of Industry Clusters and Foreign Investment. *International Studies of Management & Organization*, Vol. 30, No. 2, Summer.
- Brynjolfsson, E. – Hitt, L. M. [2000]: Beyond Computation: Information Technology, Organizational Transformation, and Business Practices. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 14, No. 4, Fall.
- Csaba L. [2000]: A kis országok világgazdasági alkalmazkodása. *Közgazdasági Szemle*, Vol. 47, No. 9.
- David, P. [2001]: Productivity growth prospects and the new economy. *EIB Papers*, Vol. 6, No. 1.
- Dess, G. G. – Rasheed, A. M. – McLaughlin, K. J. – Priem, R. L. [1995]: The new corporate architecture. *Academy of Management Executive*, Vol. 9, No. 3.
- Éltető A. [1999]: A külföldi működő tőke hatása a külkereskedelemre négy kis közép-európai országban. *Közgazdasági Szemle*, Vol. 46, No. 1.
- Éltető A. [2000]: Changes in Specialization and Intra-industry Trade and the Effects of FDI: The Cases of Hungary and Spain. *Journal of International Relations and Development*, Vol. 3, No. 2.
- Gordon, R. J. [2000]: Does the 'New Economy' Measure up to the Great Inventions of the Past? *Journal of Economic Perspectives*, Fall 2000, Vol. 14, No. 4.
- Granstrand, O. [2000]: The shift towards intellectual capitalism – the role of infocom technologies. *Research Policy*, Vol. 29, No. 9, December.
- Hall, R. E. [2001]: The Stock Market and Capital Accumulation. *American Economic Review*, Vol. 91, No. 5, December.
- Harberger, A. C. [1998]: A vision of the growth process. *American Economic Review*, Vol. 88, No. 1.
- Hartigh, E. D. – Langerak, F. [2001]: Managing increasing Returns. *European Management Journal*, Vol. 19, No. 4.
- Hedlund, G. [1986]: The hypermodern MNC – A heterarchy? *Human Resource Management*, Vol. 25, No. 1.
- Hsieh, Ch. T. [2001]: Endogenous growth and obsolescence. *Journal of Development Economics*, Vol. 66, No. 1, October.
- Hurst, C. – Uppenberg, K. [2001]: Wonders will never cease: Prospects for a new economy in Europe. *EIB Papers*, Vol. 6, No. 1.
- James, J. [2001]: Bridging the digital divide with low-cost information technologies. *Journal of Information Science*, Vol. 27, No. 4.
- Johnston, R. – Lawrence, P. R. [1988]: Beyond vertical integration – The rise of the value-adding partnership. *Harvard Business Review*, Vol. 66, No. 4, July–August.
- Jorgenson, D. W. – Stiroh, K. J. [2000]: Raising the Speed Limit: U.S. Economic Growth in the Information Age. *Brookings Papers on Economic Activity*, No. 1.
- Kagami, M. – Tsuji, M. [2002]: Digital Divide or Digital Jump: Beyond 'IT' Revolution. Institute of Developing Economies, Japan External Trade Organization.
- Keil, T. – Eloranta, E. – Holmström, J. – Jarvenpää, E. – Takala, M. – Autio, E. – Hawk, D. [2001]: Information and communication technology driven business transformation – a call for research. *Computers in Industry*, Vol. 44., 263–282. o.
- Kocsis É. – Szabó K. [2000]: A posztmodern vállalat. Oktatási Minisztérium, Budapest.
- Kolodko, G. W. [2001]: The „New Economy” and the Old Problems. Prospects for fast Growth in Post-socialist Countries. *Emergo*, Vol. 7, No. 4.
- Lev, B. [2001]: Intangibles – Management, Measurement, and Reporting. Brookings Institution Press, New York.
- Losonczi M. [2002]: A termelékenység alakulása és hajtóerői a kilencvenes években nemzetközi összehasonlításban. *Külgazdaság*, Vol. 46, No. 3.
- Meliciani, V. [2002]: The impact of technological specialization on national performance in a balance-of-payments-constrained growth model. *Structural Change and Economic Dynamics*, Vol. 13, No. 1.
- Nelson, R. R. – Winter, S. G. [1982]: An evolutionary theory of economic change. Cambridge, Harvard University Press.
- OECD [2000]: A New Economy? The Changing Role of Innovation and Information Technology in Growth. OECD, Paris.
- Oliner, S. D. – Sichel, D. E. [2000]: The Resurgence of Growth in the Late 1990s: Is Information Technology the Story? *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 14, No. 4, Fall.
- Pack, H. [1986]: Industrialization and Trade. In: Hollis, C. – Srinivasan, T. N. (eds.): Handbook of

- Development Economics. Vol. 1, North Holland, Amsterdam, 333–380. o.
- Pitti Z. [2002]: A külföldi érdekeltségű vállalkozások szerepe a hazai gazdaság új növekedési pályára állításában (1996–2000). Kézirat.
- Pohjola, M. [2002]: The New Economy: facts, impacts and policies. *Information Economics and Policy*, Vol. 14, No. 2.
- Quinn, J. B. [2000]: Outsourcing Innovation: The New Engine of Growth. *Sloan Management Review*, Vol. 41, No. 4, Summer.
- Rodriguez, F. – Wilson, E. J. [2000]: Are Poor Countries Losing the Information Revolution? <http://www.infodev.org/library/working.htm>
- Rojec, M. [2000]: Subsidiary Exports: A Conceptual Framework and Empirical Evidence. *Journal of International Relations and Development*, Vol. 3, No. 2.
- Soós K. A. [2000]: Strukturális fejlődés a feldolgozóiparban a piacgazdasági átmenet idején. *Külgazdaság*, Vol. 44, No. 7–8.
- Stiroh, K. [2002]: Information Technology and the U.S. productivity Revival: What Do the Industry Data Say? *American Economic Review* (forthcoming).
(1. változat: http://www.ny.frb.org/rmaghome/economist/stiroh/ks_rev2.pdf)
- Szalavetz A. [1999]: Magyar feldolgozóipari vállalatok a globalizáció sodrában. *Külgazdaság*, Vol. 43, No. 12.
- Szalavetz A. [2000]: Hagyományos iparágak – hanyatló iparágak? Oktatási Minisztérium, Budapest.
- Szalavetz A. [2000a]: A külföldi tőkebefektetések regionális hatásai – gazdaságpolitikai megfontolások. *Külgazdaság*, Vol. 44, No. 7–8.
- Szalavetz A. [2001]: Feldolgozóipar és gazdasági növekedés a gazdaság terciarizálódása korában. *Külgazdaság*, Vol. 45, No. 6.
- Szalavetz A. [2002]: Az informatikai szektor és a felzárkózó gazdaságok. *Közgazdasági Szemle*, megjelenés alatt.
- Szalavetz, A. [2002a]: Structural dilemmas of the Hungarian economy. In: *Fóti G.* (szerk.): Two countries on the threshold of the EU. IWE, Budapest, megjelenés alatt.
- Timmer M. – Szirmai A. [2000]: Productivity growth in Asian manufacturing: the structural bonus hypothesis examined. *Structural Change and Economic Dynamics*, Vol. 11, No. 4, December.
- Tobin, J. [1969]: A general equilibrium approach to monetary theory. *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 1, No. 1.
- Török Á. [2001]: A versenyképesség mérése és értelmezése. In: Verseny Európa küszöbén. ÁVF Tudományos Közlemények, 3. szám, Általános Vállalkozási Főiskola, Budapest.
- UNCTAD [1999]: World Investment Report, 1999, New York and Geneva, United Nations.
- UNCTAD [2000]: World Investment Report, 2000, New York and Geneva, United Nations.
- Vanhoudt, P. – Onorante, L. [2001]: Measuring economic growth and the new economy. *EIB Papers*, Vol. 6, No. 1.
- Verspagen, B. [2000]: Growth and Structural Change: Trends, patterns and Policy Options MERIT Research Memoranda, No. 2000/15 MERIT, Maastricht.
- Williamson, J. [1971]: Optimal replacement of capital goods: the early new England and British textile firm. *Journal of Political Economy*, Vol. 79, November–December.
- Wong, P. K. [2002]: ICT production and diffusion in Asia. Digital dividends or digital divide? *Information Economics and Policy*, Vol. 14, No. 2.

Megnyilvánuló komparatív előnyök és versenyképesség a magyar élelmiszer-gazdaságban

FERTŐ IMRE – LIONEL J. HUBBARD

A cikk a magyar mezőgazdaság versenyképességét vizsgálja meg az Európai Unióval szemben. A versenyképesség mérésére a megnyilvánuló komparatív előnyök négy különböző indexét használjuk az 1992 és 1998 közötti időszakra. A konzisztenciatesztek azt sugallják, hogy ezek az indexek kevésbé alkalmasak arra, hogy kardinális mércéül szolgáljanak, ugyanakkor jól használhatóak arra, hogy megállapítsuk: van-e Magyarországnak egy adott termékből megnyilvánuló komparatív előnye vagy sem. Az eredmények arra utalnak, hogy a hazai mezőgazdaságban a kilencvenes években lezajlott lényeges változások ellenére a megnyilvánuló komparatív előnyök szerkezete stabil maradt. Vizsgálatunk kiegészíti a korábbi tanulmányok eredményeit, amelyek más módszereket alkalmaztak a versenyképesség mérésére.

Magyarország 1991-ben írta alá az Európai Unióval a Társulási Szerződést, amely mindkét partner számára részleges kereskedelem-liberalizáláshoz és a verseny növekedéséhez vezetett. Magyarország EU-hoz történő csatlakozása az elkövetkező években várható, amelynek a magyar mezőgazdaság versenyképessége szempontjából fontos következményei vannak Magyarországnak az EU-tagállamokkal, illetve a harmadik országokkal folytatott kereskedelmére vonatkozóan. A magyar kereskedelem több mint 60 százaléka az EU-val bonyolódik le már most is. Ez várhatóan növekedni fog, amikor hazánk az EU tagjává válik, így a kereskedelmi korlátok lebontása ösztönözni fogja az Európai Unió belüli kereskedelmet. Magyarország mezőgazdasági és élelmiszerexportja, noha részesedése csökken az összes kereskedelmen belül, jelentősen hozzájárul a negatív kereskedelmi mérleg csökkentéséhez. Az agrárkereskedelmi mérleg 1998-ban 1,5 milliárd dollár többletet mutatott, míg a teljes kereskedelmi mérleg 2,7 milliárd dollár deficitet jelzett. Továbbá, Magyarország volt az egyetlen olyan állam Közép-Kelet-Európában, amelynek sikerült fenntartani a pozitív agrárkereskedelmi mérleget az EU-val a kilencvenes években.

A cikkben Magyarország mezőgazdasági és élelmiszer-kereskedelmét és versenyképességét vizsgáljuk meg az EU-val szemben. Elemzésünk a megnyilvánuló komparatív előnyök (Revealed Comparative Advantage, RCA) koncepcióján alapul, amely megszo-

Fertő Imre, a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság-tudományi Kutató Központjának tudományos főmunkatársa.

Lionel J. Hubbard, Newcastle-i Egyetem Agrárközgazdasági és Élelmiszer-marketing Tanszék.

előnyök definíciója azonban *Balassa* [1965] első javaslata óta oly módon megváltozott, illetve módosult, hogy a különböző mércéknek nagy választéka áll rendelkezésre. Néhány specifikáció célja, hogy a megnyilvánuló komparatív előnyöket globális szinten mérje (*Vollrath*, 1991), mások regionális vagy szubglobális szintre koncentrálnak (ahogy azt *Balassa* eredetileg alkalmazta), míg vannak, akik az elemzést a bilaterális, két ország vagy kereskedelmi partner közötti kereskedelemre korlátozzák csupán (*Dimelis – Gatsios*, 1995, *Gual – Martin*, 1995). Ebben a tanulmányban elsősorban a magyar mezőgazdaság versenyképességére koncentrálnak az európai kontextuson belül, ezért az *RCA*-indexeket úgy számoljuk ki, hogy az EU lesz az összehasonlítás alapja. Az elemzés azonban – szemben korábbi tanulmányunkkal (*Fertő – Hubbard*, 2001) – nem a bilaterális, hanem a teljes kereskedelem vizsgálatán alapul.

A cikk további része a következő módon épül fel. Először bemutatjuk a magyar mezőgazdaság versenyképességét a kilencvenes években vizsgáló tanulmányok legfontosabb eredményeit. Ezt követően ismertetjük a megnyilvánuló komparatív előnyök mérésének általunk alkalmazott módszerét, kitérve a kormányzati intervenciók potenciális fontosságára. Majd a különböző indexek alkalmazásával elért eredményeinket ismertetjük. Kitérünk továbbá a megnyilvánuló komparatív előnyök stabilitására a vizsgált időszakban. Végezetül összefoglaljuk eredményeinket, illetve megfogalmazzuk az elemzésből következő néhány konklúziót.

Tanulmányok a magyar mezőgazdaság versenyképességéről

Nincs olyan mérce az irodalomban a nemzetközi versenyképesség mérésére, amely általánosan elfogadott lenne. A nemzetközi versenyképességnek azonban egyik fontos szempontja az árak szintje a különböző országokban. Az EU-ban az árak általában magasabbak, mint Magyarországon. Gyakori feltevés, hogy az árkülönbségek az EU és a Közép-Kelet-Európai országok között, beleértve Magyarországot is, jelentősek maradnak a csatlakozásig. *Orbán* [1998, 2000, 2002] és *Ferenczi és társai* [2002] vizsgálatai szerint azonban a fogyasztói árak a kilencvenes években Magyarországon jobban emelkedtek, mint az EU-ban. Következésképpen az árkülönbségek hazánk és az EU között jelentős mértékben csökkentek. Hasonlóan, a mezőgazdasági árak csökkentek az EU-ban, míg Magyarországon emelkedtek a termelői árak, ezért az árkülönbségek a termelői szinten is egyre kisebbek lettek.

Heinrich és társai [1999] vállalati adatokat felhasználva összehasonlították a magyar és a német átlagköltségeket és árbevételeket 1992 és 1998 között. Azt találták, hogy a magyar termelői árak mintegy 20-50 százalékkal alacsonyabbak voltak. Kérdéses azonban, hogy Magyarország versenyelőnyei fenntarthatóak-e csatlakozás után, ha az inputárak is az EU szintjére emelkednek.

Hughes [1998] keresztmetszeti adatokból becsülte meg a teljes tényezőtermelékenységi indexeket (Total Factor Productivity, TFP¹) különböző üzemtípusokra, továbbá a nemzetközi versenyképességet hazai erőforrásköltség-mutatókkal (Domestic Resource Cost, DRC) elemezte. A TFP-vizsgálat eredményei szerint a kisebb üzemek hatékonyabbak, mint a nagyobb gazdaságok, különösen a gabonatermesztésben. A DRC-indexek viszont azt mutatták, hogy a nagyobb üzemek – alacsony hatékonyságuk ellenére – nemzetközileg a legversenyképesebbek.

Banse és társai [1999a, 1997b] szintén a magyar mezőgazdaság versenyképességét vették szemügyre a fontosabb termékpiacon *DRC*-mutató, *PRC*- (Private Resource

¹ *Hughes* [1998] a teljes tényezőtermelékenységet a *Tornquist–Theil*-index felhasználásával számolta ki.

Costs) és bilaterális erőforrás-mutató segítségével. Eredményeik szerint a gabonatermelés versenyképessége kedvezőbb, mint az állattenyésztésé, és általában a növénytermelés nemzetközileg is versenyképes. A szerzők továbbá azt találták, hogy a legtöbb feldolgozó ágazat versenyképes, kivéve a tej-, a cukor- és dohányipart.

E tanulmányok eredményeit úgy összegezzük, hogy Magyarországon a növénytermesztés versenyképesebb, mint az állattenyésztés. Továbbá, a legtöbb növénytermesztési termék nemzetközileg is versenyképes. Ezt erősítik meg *Gorton – Davidova* [2001] vizsgálatai, különösen a kilencvenes évek első felére vonatkozóan. *Eiteljörge – Hartmann* [1999] elemzése RCA-indexeket alkalmazva átfogóbb képet ad az élelmiszer-gazdaság versenyképességéről. Eredményeik szerint az élőállatok és hústermékek esetében is megfigyelhetünk versenyképességet, de a vizsgálat csak három évre és 26 termékcsoportra korlátozódott. Hasonló megközelítést alkalmazunk, de elemzésünkben kevésbé aggregált adatokat (255 termékcsoport) használunk hét évre (1992–1998) vonatkozóan. Továbbá, míg *Eiteljörge – Hartmann* tanulmányában a világ egyéb részei szolgálnak az összehasonlítás alapjául, addig mi Magyarország helyzetére koncentrálunk az EU-val szemben.

A megnyilvánuló komparatív előnyök mérése

A megnyilvánuló komparatív előnyök koncepciója a nemzetközi kereskedelem tradicionális elméletén nyugszik. Az eredeti RCA-indexet *Balassa* [1965] fejlesztette ki, amely a következőképpen írható fel:

$$(1) B = (x_{ij} / x_{it}) / (x_{nj} / x_{nt}),$$

ahol: x reprezentálja az exportot, i egy adott országot, j egy meghatározott terméket, t a termékek egy csoportját, valamint n az országok egy adott csoportját (például EU). Ha $B > 1$, akkor megnyilvánuló komparatív előnyről beszélhetünk.

Vollrath [1991] a megnyilvánuló komparatív előnyöknek három alternatív specifikációját javasolta, amelyeket a mezőgazdaság nemzetközi versenyképességének vizsgálatára alkalmazott (*Vollrath*, 1987 és 1989; valamint *Vollrath – Vo*, 1990). Az első index az előbbi mércek közül az úgynevezett relatív kereskedelmi előny (*Relative Trade Advantage*, *RTA*), amely mind az export-, mind az importoldalra figyelembe veszi. A relatív kereskedelmi előny indexét úgy definiálja, mint a relatív exportelőnyt (*Relative Export Advantage*, *RXA*), amely valójában a *Balassa*-index és import oldali ellentétpárjának, a relatív importelőnynek a különbsége (*Relative Import Advantage*, *RMA*). A relatív kereskedelmi előny indexét formálisan a következőképpen definiálja:

$$(2) RTA = RXA - RMA,$$

ahol:

$$RXA = B$$

és

$$RMA = (m_{ij} / m_{it}) / (m_{nj} / m_{nt}),$$

valamint m reprezentálja az importot. Ezért

$$RTA = [(x_{ij} / x_{it}) / (x_{nj} / x_{nt})] - [(m_{ij} / m_{it}) / (m_{nj} / m_{nt})].$$

Az *RXA*-, *RMA*- és *RTA*-indexeket *Eiteljörge – Hartmann* [1999] alkalmazta.

Vollrath második RCA-indexe a relatív exportelőnyök logaritmusára ($\ln RXA$). A harmadik mércét pedig relatív versenyképességnek (*Revealed Competitiveness, RC*) nevezte el és a következő módon definiálta:

$$(4) RC = \ln RXA - \ln RMA.$$

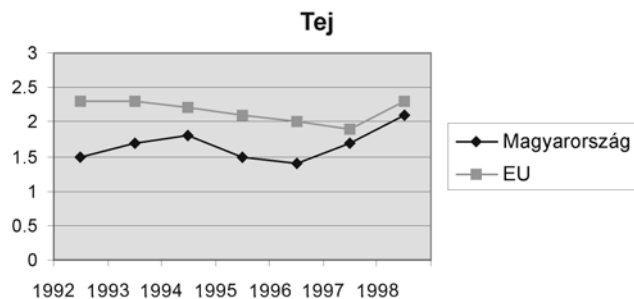
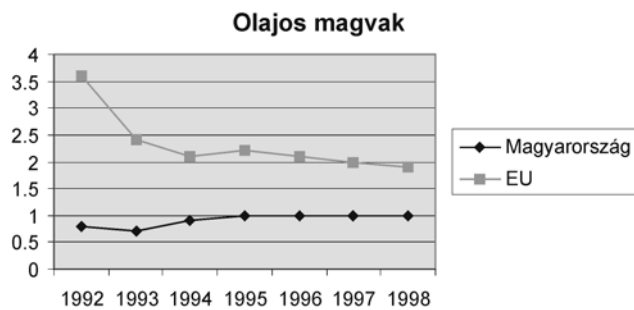
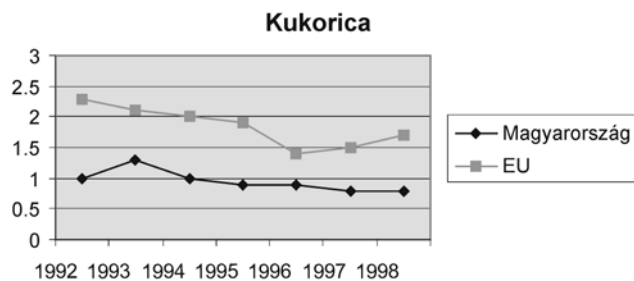
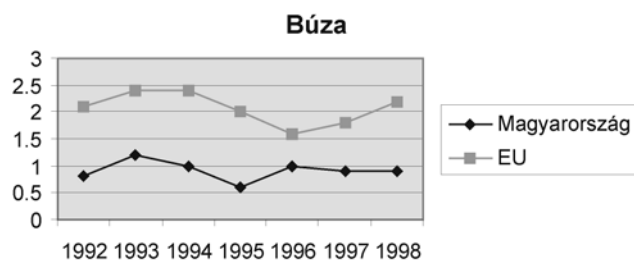
Az utóbbi két index előnye a logaritmusos formában rejlik, ugyanis ebben az esetben az indexek szimmetrikusak az origóra. Az RTA -, az $\ln RXA$ - és az RC -indexek pozitív értékek esetében a komparatív versenyelőnyöket mutatják, míg negatív értéke a komparatív versenyhátrányokat jelzi.

Az ilyen és hasonló indexek alkalmazásával az a probléma, hogy a valóságban a megfigyelt kereskedelmi folyamatokat eltorzítják a különböző kormányzati politikák és intervenciók, és ezért félrevezetőek lehetnek a komparatív előnyök meghatározásánál. Ez különösen nagy gond a mezőgazdaság esetében (amelyre már Balassa is felhívta a figyelmet), ahol a kormányzati beavatkozás általánosnak tekinthető. Ezért mérlegelni kell, hogy milyen mértékben torzíthatják el az importkorlátozások, az exporttámogatások és más protekcionista politikák a megnyilvánuló komparatív előnyök indexeit.

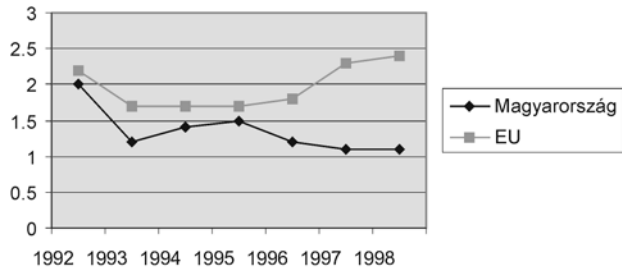
A kormányzati támogatás mérésére az OECD [1999] kifejlesztette a nominális támogatási együtthatót (Nominal Assistance Coefficients, NAC), amely országokként és termékcsoportokként áll rendelkezésre. A NAC a termelői támogatást úgy méri, hogy a termelői támogatásokat a világgiazi áron mért termelői bruttó bevételhez viszonyítja. Ha a mutató értéke nagyobb egynél, akkor pozitív támogatásról, ha egyenlő eggyel, akkor nincs támogatás, ha kisebb egynél, akkor negatív támogatásról beszélhetünk. Két megfigyelés adódik az 1. ábrából, amelyen a NAC -mutató értékei láthatók Magyarországon és az EU esetében 1992–1998 között. Egyrészt általában a támogatás szintje az EU-ban magasabb, mint Magyarországon, a sertés az egyetlen szignifikáns kivétel a kilencvenes évek közepén. Másrészt Magyarországon a támogatás általában magasabb az állattenyésztési termékek esetében, mint a növénytermesztésnél. A NAC értéke közel van egyhez a búza, a kukorica és a napraforgó esetében, sőt ezeket a termékeket néhány évben adóztatták is. Míg a kormányzati intervenciók a magyar mezőgazdaságban harmonizálni fognak az EU-val a csatlakozást követően, a támogatás szintje viszont az EU-ban várhatóan csökkenni fog a CAP-reform és a WTO-megállapodás következményeképpen. Ezért érdemes azt feltételezni, hogy a politikák harmonizálása alacsonyabb szinten fog bekövetkezni, mint ahogy azt az 1. ábrán a NAC -mutatók jelzik.

Gazdag irodalma van a mezőgazdasági kereskedelem liberalizálásából származó jóléti nyereségeknek (Tyers – Anderson, 1988 és 1992, OECD, 1995). Ezek a tanulmányok azt sugallják, hogy az agrárpolitikáknak jelentős hatást kell gyakorolniuk a kereskedelmi folyamatokra (a volumenre) és a kereskedelem lehetséges mintájára (irányára). Peterson – Valluru [2000] azonban nem tudták igazolni, hogy a kormányzatoknak jelentős hatásuk lenne a kereskedelem irányára. A szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy a természeti tényezőkkel való ellátottságnak van ebben elsődleges szerepe, ahogyan azt a hagyományos kereskedelemelmélet hangsúlyozza. Az agrárpolitikák befolyásolják ugyan a kereskedelmi folyamatokat, de nem változtatják meg azok irányát. Korábban Vollrath – Vo [1990] úgy találták, hogy az exportteljesítményt jobban befolyásolják a gazdasági adottságok, mint a kormányzati intervenciók, míg az import viselkedésére ennek az ellenkezője igaz. Az általunk definiált négy indexből a B - és a $\ln RXA$ -indexek csak exportadatokat, míg a RTA - és a RC -indexek importadatokat is tartalmaznak. Vollrath [1991] a B - és a $\ln RXA$ -indexek alkalmazását javasolja a RTA - és a RC -indexekkel szemben, mert az előbbi kettő kevésbé érzékeny a politikailag indukált kereskedelemtorzításokra, amelyek gyakoribbak az importoldalon. Az exporttámogatások azonban gyakorta használatosak a mezőgazdaságban, különösen az EU és Magyarország

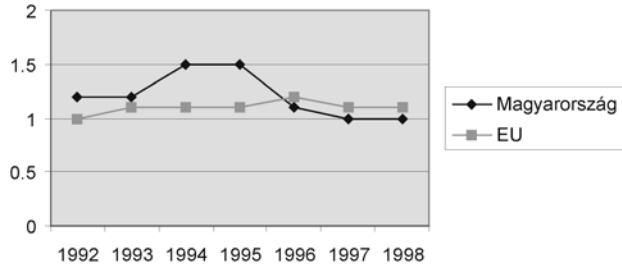
A nominális támogatás együtthatója (NAC) Magyarországon és az EU-ban 1992–1998 között

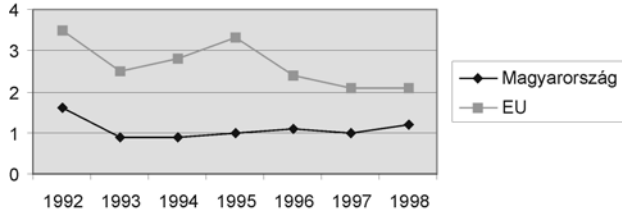
Marhahús

Sertéshús

Juhhús

Forrás: OECD [1999].

közötti kereskedelemben, ezért esetünkben a *B*- és a *ln RXA*-indexek melletti érvelés kevésbé tűnik megalapozottnak. Végezetül *Vollrath* (1989) megjegyzi, hogy a kormányzati intervenciók és a versenyképesség fordított kapcsolatban állnak egymással. Ez azt sugallja, hogy azok a termékcsoportok, amelyeknek komparatív előnyük van, még versenyképesebbek lennének nemzetközileg, ha a piacok nyitottabbá válnának.

A kormányzati beavatkozások kereskedelemtorzító hatásaival kapcsolatos megfontolásokat nem lehet teljesen lezárni, annyit azonban állíthatunk, hogy a négy *RCA*-index körültekintő alkalmazás esetén megfelelő útmutatóként szolgálhat a magyar élelmiszer-gazdaság komparatív és versenyelőnyeinek megismeréséhez. A következő részben megmutatjuk, hogy az indexeket körültekintően inkább csak bináris, és nem kardinális vagy ordinális mérceként használhatjuk a komparatív előnyök mérésére.

Megnyilvánuló komparatív előnyök a magyar élelmiszer-gazdaságban

A fent definiált négy *RCA*-indexet számoltuk ki Magyarország agrárkereskedelmére vonatkozóan az 1992 és 1998 közötti periódusban, és az EU 15 tagállama szolgált összehasonlítási alapként. A vizsgálat során használt adatok az OECD-adatbázisból származnak, SITC-rendszerben. A mezőgazdasági kereskedelmet az Európai Unióban szokásos módon definiáltuk (EC, 1999). Ez azt jelenti, hogy az SITC-rendszer négy számjegyű bontásában 253 termékcsoport tartozik a mezőgazdasági kereskedelemhez, amelyekhez hozzávettük a búza- és kukoricakeményítőt (SITC: 59211/12) is. A teljes minta ezért 255 termékcsoportot tartalmaz és lefedi Magyarország és az EU közötti kétoldalú kereskedelmet mind a hét évre. Az *RCA*-indexeket négy számjegyű bontásban számoltuk ki, azonban a jobb áttekinthetőség kedvéért az eredményeket két számjegyű bontásban ismertetjük.

Az 1. táblázat az előzőekben bemutatott négy *RCA*-index összefoglaló statisztikáját (az átlag és relatív szórást) mutatja be a Magyarország és az EU közötti mezőgazdasági kereskedelem 1992 és 1998 közötti periódusára vonatkozóan. Mind a négy *RCA*-index hasonló eredményt mutat a megnyilvánuló komparatív előnyök szempontjából. Magyarországnak megnyilvánuló komparatív előnye van a 22 termékcsoportból 11 esetében. Ezek az élő állatok, a hús és a húskészítmények, a gabona, a zöldség és gyümölcs, a cukor, az italok, az olajos magvak, a fa és parafa, a különböző állati és növényi nyersanyagok, beleértve az olajokat és a zsírokat. Az alacsony relatív szórás arra utal, hogy az indexek stabilnak bizonyultak a hétéves periódusban.²

Noha a megnyilvánuló komparatív előnyök szerkezete mind a négy index esetében hasonló, azonban az egyes eredmények valószínűleg érzékenyek arra, hogy milyen indexet használtunk. *Ballance és társai* [1987] néhány egyszerű statisztikai tesztet javasolnak annak eldöntésére, hogy a megnyilvánuló komparatív előnyök különböző indexei mennyire konzisztensek egymással. Az *RCA*-indexeknek az a szokásos interpretációjuk, hogy meghatározzák: egy országnak van-e (és mekkora) megnyilvánuló komparatív előnye (hátránya) egy meghatározott termékből egy meghatározott országgal vagy országcsoporttal szemben. *Ballance és társai* [1987] két másik interpretációt is ajánlanak. Egyrészt az indexek segítségével rangsorolhatjuk a különböző termékeket a komparatív előnyök nagysága szerint. Másrészt az index alkalmazható a termékek bináris típusú demarkációjának meghatározására annak alapján, hogy egy termékből egy adott országnak komparatív előnye vagy komparatív hátránya van-e. A három interpretáció felfogható úgy, mint a komparatív előnyök kardinális, ordinális és dichotóm mérésének a kérdése, amelyekre a szerzők egyaránt javasolnak különböző statisztikai teszteket.

² Ezt megerősíti az éves indexek vizsgálata, amelynek eredményei rendelkezésre állnak a szerzőknél.

Magyarország EU-val szemben megnyilvánuló komparatív előnyei termékcsoportonként és RCA-indexek szerint 1992–1998 között

Index	Átlag, 1992–1998				Relatív szórás (%), 1992–1998			
	B	RTA	ln RXA	RC	B	RTA	ln RXA	RC
Megnyilvánuló komparatív előny, ha :	>1	>0	>0	>0				
00 Élőállat	3,85	3,56	1,33	2,59	20	23	17	15
01 Hús és húskészítmény	4,18	3,87	1,42	2,65	18	20	13	19
02 Tejtermék, tojás	0,45	0,18	-0,81	0,59	16	63	-20	71
03 Hal, rák, puhatestű állat	0,12	-0,02	-2,20	-0,18	34	-188	-17	-163
04 Gabona, gabonakészítmény	2,50	2,14	0,79	1,85	54	66	69	39
05 Zöldségféle és gyümölcs	2,70	2,35	0,96	2,00	26	28	31	10
06 Cukor, cukorkészítmény, méz	1,19	0,74	0,13	1,08	32	79	237	69
07 Kávé, tea, kakaó, fűszer	1,03	0,05	-0,01	0,02	26	286	-4553	725
08 Állati takarmány	1,06	-0,83	0,02	-0,61	30	-35	1500	-44
09 Egyéb táplálkozásra alkalmas termék és készítmény	0,78	-0,25	-0,28	-0,24	23	-120	-91	-114
11 Ital	1,23	0,98	0,15	1,58	35	42	261	23
12 Dohány és dohányáru	0,74	-0,12	-0,51	-0,33	75	-414	-132	-190
21 Nyersbőr és kikészítetlen szőrme	0,76	-0,38	-0,33	-0,42	31	-60	-106	-56
22 Olajos mag és olajos tartalmú gyümölcs	9,70	9,33	2,16	3,19	44	46	25	20
23 Nyersgumi	0,92	0,10	-1,06	-0,83	132	1269	-153	-191
24 Fa és parafa	2,23	1,25	0,78	0,82	23	32	31	16
26 Textilrost és hulladéakai	0,78	-0,16	-0,27	-0,20	22	-109	-84	-105
29 Állati és növényi eredetű nyersanyag,	1,68	0,94	0,48	0,80	26	36	59	17
41 Állati olaj és zsír	3,07	2,72	0,95	2,09	57	59	70	15
42 Növényi olaj és zsír	2,73	1,99	0,97	1,40	29	53	28	56
43 Feldolgozott állati és növényi olaj és zsír	0,12	-1,02	-2,16	-2,21	25	-43	-12	-17
59211/12: Búza-/kukoricakeményítő	0,38	0,13	-1,18	0,28	58	192	-71	300

Megjegyzés: A megnyilvánuló komparatív előnyöket a vastagon jelzett számok mutatják.

Forrás: A szerzők számításai SITC rendszerben két számjegyű bontásban.

A komparatív előnyök kardinális mérésére a konzisztenciateszt egyszerű korrelációs együtthatókon alapul. A hat lehetséges párból csak kettő (*B* és *RTA*, és *ln RXA* és *RC*) mutat magas szintű korrelációt (? 0,75). Ez arra utal, hogy az *RCA*-indexek mint a komparatív előnyök kardinális mérőszámai nem eredményeznek konzisztens eredményt.

Az *RCA*-indexek mint ordinális mérőszámok konzisztenciatesztje minden egyes *RCA*-indexpárra kiszámított rangkorrelációs együtthatókon alapul. Az eredmények azt mutatják, hogy az indexek konzisztensebbek a termékcsoportok rangsorolásában, a lehetséges 42 korrelációs koefficiens (hat index és hét év) közül 33 nagyobb, mint 0,75.

Az *RCA*-indexek mint dichotóm mércék tesztje egy rendkívül egyszerű eljárás alapul. Ki kell számítani mindegyik *RCA*-párra, hogy mekkora az aránya azoknak a termékeknek (termékcsoportoknak) az összesen belül, amelyeknél egyaránt megnyilvánuló komparatív előnyt vagy hátrányt figyelhetünk meg az összehasonlított *RCA*-indexeknél. A teszt azt jelzi, hogy mind a négy index konzisztens, a lehetséges 42 arányból 38 magasabb, mint 70 százalék. (Lásd a 2. táblázatot.)

Az RCA-indexek részesedésének dichotóm tesztje 1992–1998 között

Év	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
B:							
RTA	67	71	71	71	72	69	70
<i>ln RXA*</i>	100	100	100	100	100	100	100
<i>RC</i>	80	81	83	83	80	80	80
RTA:							
ln RXA	67	71	71	71	72	69	70
<i>RC</i>	82	85	81	85	85	85	87
ln RXA:							
RC	80	81	83	83	80	80	80

*Definíció szerint, *B* és *ln RXA* tökéletesen konzisztensek.

Forrás: A szerzők számításai SITC rendszerben négy számjegyű bontásban.

Ezek a konzisztenciatesztek rávilágítanak arra, hogy bármilyen konklúzió jelentős mértékben attól függ, hogy milyen *RCA*-indexet alkalmazunk. Megerősítik azt, hogy az *RCA*-indexek kevésbé konzisztensek kardinális mérceként – hasonlóan *Ballance és társai* [1987] eredményeihez. A tesztek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy az *RCA*-indexek jól használhatók annak megállapítására, hogy Magyarországnak egy adott termékből vagy termékcsoportból komparatív előnye vagy komparatív hátránya van-e, de ugyanakkor kevésbé alkalmasak ezek nagyságának meghatározására.

A megnyilvánuló komparatív előnyök stabilitása

A relatív szórás koefficiensei az *1. táblázatban* azt sejtetik, hogy az *RCA*-indexek eléggé stabilak voltak a vizsgált hét év – 1992–1998 – alatt. A stabilitás mérésének számos további eszköze áll rendelkezésre. A stabilitásnak egyszerű indikátora a következő. Mekkora a relatív aránya azoknak a termékcsoportoknak, amelyeknek megnyilvánuló komparatív előnye (*RCA*) volt *t* időszakban, de *t+1* időszakban komparatív hátrányt (*RCD*) regisztráltak, vagy fordítva, azaz a *t* időszakban fennállt *RCD* *t+1* időszakra milyen mértékben változott *RCA*-ra? (*Hoekman – Djankov*, 1997). A *3. táblázat* tanúsága szerint azon termékeknek az aránya a teljes magyar mezőgazdasági exportban, amelyeknek megnyilvánuló komparatív előnye volt 1992-ben, majd komparatív hátránya lett 1998-ra, 1992-ben 1 és 5 százalék között volt, míg 1998-ban nem érte el az 1 százalékot. Azoknak a termékcsoportoknak az aránya, amely eltolódást jelzett az ellentétes irányba – azaz *RCD* 1992-ben, de *RCA* 1998-ban – jelentősebb volt, de nem érte el a teljes agrárkereskedelem értékének 15 százalékát egyik évben sem.³ Ezek a tények vélhetően támogatják azt az állítást, hogy hazánk megnyilvánuló komparatív előnyeinek szerkezete nem változott meg radikálisan a kilencvenes években.

Az *RCA*-indexek stabilitása mérésének másik indikátora a korreláció az indexek között *t* időpont és a következő időszakok között. Bázisévnek 1992-t tekintve, a következő évekre (1993–1998) számított korrelációs koefficiensek eléggé magasak voltak mind a négy *RCA*-index esetében. A lehetséges 24 korrelációs koefficiens közül 22 magasabb volt, mint 0,70. Ez tovább erősíti azt a hipotézist, hogy a komparatív előnyök szerkezete a vizsgált időszakban nem változott meg szignifikánsan.

³ A *B* és *ln RXA*-indexeken alapuló eredmények megegyeznek egymással a dichotóm tesztek tökéletes egyezősége miatt. (Lásd a *2. táblázatot*.)

A megnyilvánuló komparatív előnyök stabilitása

Index	A termékcsoportok aránya teljes exportban, ahol:			
	RCA ₉₂ és RCD ₉₈		RCD ₉₂ és RCA ₉₈	
	1992	1998	1992	1998
<i>B</i>	5,2	0,1	14,4	14,8
<i>RTA</i>	0,9	0,7	6,4	2,1
<i>ln RXA</i>	5,2	0,1	14,4	14,8
<i>RC</i>	0,9	0,7	6,3	2,2

Forrás: A szerzők számításai SITC rendszerben négy számjegyű bontásban.

A *B*-indexek eloszlásának vizsgálata – ahogy azt *Hinloopen – Van Marrewijk* [2001] javasolja – azonban azt mutatja, hogy Magyarország komparatív előnyei valamelyest csökkentek, azaz a *B*-indexek eloszlása balra tolódott el, ami az alacsonyabb értékű indexek magasabb arányát eredményezte. Ezt illusztrálja a 4. táblázat összefoglaló statisztikája. A *B*-index átlaga a felére csökkent, míg a maximumértéke 61-ről 25-re csökkent. Míg 1992-ben a *B*-index értékének 71 százaléka volt kisebb négy százaléknál, addig ez az arány 1998-ra 87 százalékra csökkent. A komparatív előnyöknek ez a nyilvánvaló gyengülése, amelyre a *B*-index változása utal, egybevégg azzal a megfigyeléssel, hogy az EU részesedése a teljes magyar agrárexporton belül 1992 és 1998 között 51 százalékról 45 százalékra csökkent.

4. táblázat

A *B*-indexek eloszlása

Összegző statisztika	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Átlag	4,0	3,6	3,0	3,1	3,4	2,4	2,0
Maximum	61,3	62,6	36,2	31,8	49,4	28,9	24,8
<i>B</i> -index százaléka:							
<1	47	53	47	51	42	56	58
<2	64	69	67	67	62	65	69
<4	71	76	78	76	76	82	87
<8	91	89	93	85	89	95	96

Forrás: A szerzők számításai SITC rendszerben három számjegyű bontásban.

A komparatív előnyök eltolódását támasztja alá az átmeneti valószínűségi mátrixok becslése is. (*Proudman – Redding, 2000, Hinloopen – Van Marrewijk, 2001*) Az eredmények arra utalnak, hogy nagy a valószínűsége annak, hogy a *B*-index csökkenni fog egyik periódusról a másikra.⁴ Ahogy azonban arra már korábban utaltunk, mindegyik *RCA*-indexet érdemesebb inkább bináris, mint kardinális mércéként interpretálni, azaz ebben az összefüggésben az indexek stabilaknak tűnnek. A *B*-indexek arányai, amelyek a komparatív hátrányt ($B < 1$) mutatják a vizsgált periódusban, évről évre fluktuálnak és nem jeleznek világosan felismerhető trendet. (Lásd a 4. táblázatot.)

⁴ A becslött átmeneti valószínűségi mátrixok a szerzőknél rendelkezésre állnak.

A komparatív előnyöknek ez a stabilitása – szemben a komparatív hátrányokkal –, ha korrekt módon határoztuk meg, akkor inkább meglepő eredménynek számít. Magyarország belső és külső gazdasági környezete ugyanis radikálisan megváltozott a kilencvenes évek során. A belső környezetet tekintve a mezőgazdaság és az élelmiszer-termelés szervezete alapvető strukturális változásokon ment keresztül, amelyek érintették például a farmok nagyságát, a tulajdoni állapotot, sor került az árliberalizálásra és az élelmiszeripar és a kereskedelem szerkezeti átalakulására. A külső környezetben pedig a KGST felbomlása, a CEFTA létrehozása, a Társulási Szerződés mint a teljes jogú EU-tagság előzménye érdemel említést. Ezzel a háttérrel szemben azt várhattuk volna, hogy Magyarország dichotómiája az agrárkereskedelemben megnyilvánuló komparatív előnyök/hátrányokat illetően nagyobb változásokat fog mutatni.

Összefoglalás és következtetések

A cikkben a magyar mezőgazdaság EU-val szembeni versenyképességét vizsgáltuk meg négy különböző RCA-indexet alkalmazva az 1992 és 1998 közötti időszakra. A konzisztenciatesztek és a kormányzati intervenció szerepe arra utal, hogy bármilyen eredményt is kapunk, azokat csak óvatosan szabad interpretálni. Ezek az indexek ugyanis kevésbé alkalmasak kardinális mércéül szolgálni, ugyanakkor jól használhatók annak megállapítására, hogy Magyarországnak egy adott termékből van-e komparatív előnye vagy sem.

Mind a négy RCA-index azt mutatja, hogy Magyarországnak megnyilvánuló komparatív előnye van a 22 termékcsoport közül 11 esetében. Ezek az élő állatok, a hús és húskészítmények, a gabona, a zöldség és gyümölcs, a cukor, az italok, az olajos magvak, a fa és parafa, különböző állati és növényi nyersanyagok, az olajok és a zsírok. Ezek az eredmények kiegészítik a legújabb tanulmányokat, amelyek ár- és költségalapú módszereket alkalmazva azt találták, hogy a növénytermelés nemzetközileg is versenyképes. Eredményeink azt sugallják, hogy Magyarországnak az állati és hústermékek esetében is van komparatív előnye. A magyar mezőgazdaságban és élelmiszeriparban, valamint a tágabb belső és külső környezetben végbement alapvető változások ellenére az RCA-indexek mint bináris mércék jórészt stabilak maradtak. Mindazonáltal, a számításaink arra utalnak, hogy a komparatív előnyök szintje csökkent, ahogy erre az eredeti *Balassa*-indexeink rámutattak. Míg elemzésünk a megfigyelt kereskedelmi adatokon alapult, érdemes figyelmet fordítani a kormányzatok által indukált lehetséges torzításokra a nemzetközi piacokon. Ezt a problémát már erőteljesen kutatják, de ennek hatása az RCA-indexek alakulására még nem világos. A kormányzati intervenciók mérőszámai azt mutatják, hogy a magyar mezőgazdaságban a támogatások inkább az állattenyésztésben jelentősek, bár szintjük alacsonyabb, mint az EU-ban, amelyet összehasonlítási alapként használtunk elemzésünkben. Érdemes azt is megjegyezni, hogy a kormányzati intervenciók és a versenyképesség általában inverz módon kapcsolódnak egymáshoz. Ez pedig arra utal, hogy a komparatív előnnyel rendelkező termékcsoportok még versenyképesebbekké válnának, ha a piacokon kevesebb torzítás érvényesülne.

Nem valószínű, hogy a jövőben a magyar piac – legalábbis középtávon – kevésbé lesz torzított a teljes jogú EU-tagság elnyerése után. *Gorton és Davidova* [2001] megjegyzi, hogy a közép-európai országok valószínűleg versenyképesebbek lesznek az EU input- és outputárainak alkalmazásával. Ez a kimenetel azonban Magyarország esetében inkább vegyes lesz, mivel a magas outputárakat ellensúlyozhatják a kereskedelembe kerülő inputok magas árai. Sok múlik azon a politikai döntésen, hogy a farmerek megkapják-e a közvetlen kifizetéseket a CAP keretében. Ezek nem teljesen függetlenek a

termeléstől, ezért kiterjesztésük az új EU-tagállamokra ösztönözhetik az exportot is. Az RCA-indexek – korlátaik ellenére – jól használható útmutatóul szolgálhatnak a komparatív előnyök méréséhez, és további adalékkul szolgálhatnak a magyar élelmiszer-gazdaság versenyképességének, valamint a kereskedelmi folyamatoknak a megítéléséhez akkor, ha a teljes jogú EU-tagság realitás lesz.

Hivatkozások

- Balassa, B. [1965]: Trade Liberalization and „Revealed” Comparative Advantage. *The Manchester School*, 33, 99–123. o.
- Ballance, R. H. – Forstner, H. – Murray, T. [1987]: Consistency Tests of Alternative Measures of Comparative Advantage. *Review of Economics and Statistics*, 69, 157–161. o.
- Banse, M. – Gorton, M. – Hartel, J. – Hughes, G. – Köckler, J. – Möllman T. – Münch, W. [1999a]: The Evolution of Competitiveness in Hungarian Agriculture: From Transition to Accession. *MOCT-MOST Economic Policy in Transitional Economies*, 9, 307–318. o.
- Banse, M. – Guba, W. – Münch, W. [1999b]: Auswirkungen des EU-Beitritt auf die Wettbewerbsfähigkeit der Landwirtschaft und Ernährungsindustrie in Polen und Ungarn. *Agrarwirtschaft*, 47, 304–313. o.
- Dimelis, S. – Gatsios, K. [1995]: Trade with Central and Eastern Europe: The Case of Greece. In: *Faini, R. – Portes, R. (eds): EU Trade with Eastern Europe: Adjustment and Opportunities*. CEPR, London.
- Eiteljörge, U. – Hartmann, M. [1999]: Central-Eastern Europe Food Chains Competitiveness. Chapter 12. In: *The European Agro-Food System and the Challenge of Global Competition ISMEA, Rome*.
- Ferenczi Barnabás – Jakab M. Zoltán – Dr. Nagy Béláné [2002]: Van-e inflációs feszültség a hazai élelmiszerárakban? Az EU-csatlakozás várható hatása. Háttér tanulmányok. Magyar Nemzeti Bank, január, Budapest.
- Fertő Imre – Lionel J. Hubbard [2001]: Versenyképesség és komparatív előnyök a magyar mezőgazdaságban. *Közgazdasági Szemle*, 48, (1) 31–43. o.
- Gorton, M. – Davidova, S. [2001]: The International Competitiveness of CEEC Agriculture. *The World Economy*, 24, 185–200. o.
- Gual, J. – Martin, C. [1995]: Trade and Foreign Direct Investment with Central and Eastern Europe: Its Impacts on Spain. In: *Faini, R. – Portes, R. (eds): EU Trade with Eastern Europe: Adjustment and Opportunities*. CEPR, London.
- Heinrich, I. – Kovács, G. – Udovecz, G. [1999]: Zur Schätzung der Wettbewerbskraft ausgewählter Produktionszweige in der ungarischen Landwirtschaft. *Agrarwirtschaft*, 47, 313–322. o.
- Hinloopen, J. – Van Marrewijk, C. [2001]: On the Empirical Distribution of the Balassa Index. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 137, 1–35. o.
- Hoekman, B. – Djankov, S. [1997]: Determinants of the Export Structure of Countries in Central and Eastern Europe. *World Bank Economic Review*, 11, 471–487. o.
- Hughes, G. [1998]: Productivity and Competitiveness of Farm Structures in Hungary. Working Paper Series of the Joint Research Project: Agricultural Implications of CEEC Accession to the EU, No. 2/10. University of London, Wye College.
- OECD [1995]: *The Uruguay Round: A Preliminary Evaluation of the Impacts of the Agreement on Agriculture in the OECD Countries*. Paris.
- OECD [1999]: Producer and Consumer Support Estimates. OECD Database 1986–1998. Paris.
- Orbáné Nagy Mária [1998]: A főbb agrártermékek árversenyképessége az EU viszonylatában. *Európai Tükör*, 3, 3. szám, 45–60. o.
- Orbáné Nagy Mária [2000]: A magyar agrártermékek árversenyképessége az EU-piacokon. *Külgazdaság*, 44, 7–8. szám, 85–96. o.
- Orbáné Nagy Mária [2002]: A magyar agrárgazdaság termelői és fogyasztói árai az Európai Unió árainak tükrében. Tervezet. AKII, Budapest.
- Peterson, E. W. F. – Valluru, S. R. K. [2000]: Agricultural Comparative Advantage and Government Policy Interventions. *Journal of Agricultural Economics*, 51, 371–387. o.
- Proudman, J. – Redding, S. [2000]: Evolving Patterns of International Trade. *Review of International Economics*, 8, 373–396. o.
- Tyers, R. – Anderson, K. [1988]: Liberalising OECD Agricultural Policies in the Uruguay Round: Effects on Trade and Welfare. *Journal of Agricultural Economics*, 39, 197–216. o.

- Tyers, R. – Anderson, K. [1992]: *Disarray in World Food Markets: A Quantitative Assessment*. Cambridge: New York.
- Vollrath, T. L. [1987]: *Revealed Competitive Advantage for Wheat*. Economic Research Service Staff Report, No. AGES861030, US Department of Agriculture, Washington DC.
- Vollrath, T. L. [1989]: *Competitiveness and Protection in World Agriculture*. *Agricultural Information Bulletin*, No. 567, Economic Research Service, US Department of Agriculture, Washington DC.
- Vollrath, T. L. – Vo, De Huu [1990]: *Agricultural Competitiveness in an Independent World*. In: *Agriculture and Governments in an Independent World*. International Association of Agricultural Economists, Occasional Paper, No. 5, Gower, Hampshire, England.
- Vollrath, T. L. [1991]: *A Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comparative Advantage*. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 130, 265–279. o.

EURÓPAI UNIÓ

Az európai szabad kereskedelmi megállapodásokban alkalmazott származási kumuláció formáinak és szabályozásának gazdasági jelentősége

KELE ANNA

*Magyarországon kevésbé ismertek a származási előírások mögött meghúzódó kereskedelem- és gazdaságpolitikai érdekek, mint például az Európai Unió tagországaiban vagy az Egyesült Államokban. Talán ez az oka, hogy a hazai közgazdasági szakirodalom kevés figyelmet fordít erre a témára és nem követi figyelemmel a nemzetközi szinten ezen a területen évek óta folyó tárgyalásokat, a témával foglalkozó külföldi szakirodalmat. A cikkben ismertetett származási kumuláció az európai szabad kereskedelmi megállapodások részét képező származási szabályok egyik lényeges eleme, amelynek célja a szabad kereskedelmi partnerek közötti hatékonyabb együttműködés és a megállapodásban biztosított kedvezmények optimális kihasználása azáltal, hogy lehetővé teszi a különböző származású termékek összevonását, beszámítását a származó státusz elnyerése érdekében. A cikk megírásának aktualitását az adja, hogy jelenleg folynak a tárgyalások a páneurópai kumulációs térség országai és a mediterrán országok között egy közös kumulációs térség kialakításáról.**

A szabad kereskedelmi megállapodások szerves részét képezik a szabad kereskedelmi megállapodás hatálya alá tartozó áruk származásának meghatározására vonatkozó előírások. A megállapodásban rögzített kedvezményeket a kizárólag a vonatkozó megállapodáshoz tartozó származási szabályok szerint származónak minősülő termékekre lehet igénybe venni. A különböző szabad kereskedelmi megállapodások származási szabályai, ha eltérő rendelkezés nincs, eltérhetnek egymástól, és ennek következtében ugyanaz a termék egyik megállapodás szerint származó lehet, a másik szerint nem. (A páneurópai kumulációs térségben alkalmazott származási szabályoknak azonosnak kell lenniük a származási szabályokat tartalmazó Jegyzőkönyvek vonatkozó rendelkezései értelmében.)

A szabad kereskedelmi megállapodások származási szabályainak elemzésével foglalkozó külföldi szakirodalom szerint a származási előírások egyszerű technikai eszköz helyett ma már a nemzetközi kereskedelemben kereskedelempolitikai eszközként működnek, különösen azokon a területeken, ahol a nemzetközi kereskedelem liberalizációja magasabb szintet ért el, azaz a vámok már nem töltik be klasszikus piacvédelmi szerepüket. A származási előírások az exporttermék előállításához felhasználható származó és nem származó anyagok arányának, illetve a nem származó anyagokon elvégzendő feldolgozási műveletek meghatározásán keresztül lehetővé tehetik a szerződő felek or-

* A cikkben foglalt megállapítások a szerző saját véleményét tükrözik.

szágaiban rendelkezésre álló nyersanyagforrások és feldolgozókapacitások hatékonyabb kihasználását és a szerződő felek közötti gazdasági együttműködés elmélyítését úgy, hogy lehetőséget adnak kiegészítő termelési kapacitások létrehozására vagy az ott lévők használatára egy olyan partnerországban, ahol egy közbelső megmunkálás elvégzésére, vagy egy termék további feldolgozására kedvezőbbek a feltételek.

Egyes termékek teljes egészében létrehozhatók egyetlen országban, mert minden feltétel adott ahhoz, hogy az adott országban importanyag felhasználása nélkül állítsák elő. Származási szabályként ilyen feltételt kizárólag olyan termékek esetében lehet előírni, ahol az előállításához valamennyi nyersanyag és egyéb, az előállításához szükséges feltétel rendelkezésre áll, például az érintett ország éghajlati adottságai megfelelőek a termeléshez (mezőgazdasági termékek esetében ez alapfeltétel). Más termékeket az ország földrajzi adottságai (például ásványi nyersanyaglelőhelyek hiánya) miatt nem lehetséges vagy nem gazdaságos egyetlen országban előállítani, ezért a származási szabályok megengedik a nem származó anyagok felhasználását az exporttermék előállításához, azzal a feltétellel, hogy azok elegendő mértékű megmunkáláson, feldolgozáson menjenek keresztül ahhoz, hogy az előállított terméket a vonatkozó származási előírások szerint származónak lehessen tekinteni.

A származó státus elnyeréséhez elegendő mértékű megmunkálás meghatározására a szabad kereskedelmi megállapodások származási szabályai többféle módszert alkalmaznak.

– A *vámtarifaszám-változáshoz* igazodó előírások a Harmonizált Rendszer árubesorolásában bekövetkező (az első négy számjegyet alapul véve) változást figyelembe véve határozza meg a nem származó anyagokon elvégzendő megmunkálás, feldolgozás mértékét (*a vámtarifaszám-változáson alapuló szabály*). A felhasználásra kerülő anyagokból a megmunkálás következtében egy, az anyag vámtarifaszámától eltérő vámtarifaszámú termék jön létre, amely teljesítve a vámtarifaszám-változás követelményét származó termékként exportálható. Ebben az esetben a vámtarifaszám-változást eredményező megmunkálás megnevezése helyett a származási szabályok egyszerűen csak a vámtarifaszám-változást írják elő. Az ilyen típusú szabályok alkalmazásához elkerülhetetlen a vámtarifa árubesorolásának megfelelő ismerete. A vámtarifaszám-változást eredményező megmunkálás beazonosítására csak abban az esetben van szükség, ha megváltozik az előállított termék némenklatúra szerinti besorolása, de a származási előírásokat az adott termékre vonatkozóan nem akarjuk változtatni. A Harmonizált Rendszer felülvizsgálatára a technológiai fejlődés következtében és egyéb okok miatt rendszeres időközönként sor kerül a Harmonizált Rendszert létrehozó nemzetközi egyezmény alapján. A származási előírásokat minden egyes módosításkor át kell dolgozni a némenklatúrában bekövetkező változás függvényében nemcsak a vámtarifaszám-változáson alapuló szabályok miatt, hanem annak következtében is, hogy az előállított termékekre vonatkozó feldolgozási feltételeket az érintett termék vámtarifában történő besorolásának ismeretében lehet megtalálni.

– A származási előírások egy másik csoportja a származó státus elnyerésének feltételeként azt határozza meg, hogy *mekkora értéknövekedésnek kell bekövetkeznie* az érintett országban ahhoz, hogy a termék származóvá váljon (*hozzáadott értéken alapuló szabály*). A hozzáadott érték kiszámításakor meghatározó szerepe van a felhasznált anyagok árának (értékének), valamint az előállítás költségének, amelyet olyan tényezők befolyásolhatnak, mint például a bérköltség, a vám és egyéb kötelező jellegű befizetések vagy állami *támogatásként biztosított anyagi eszközök*, ha azokat a termék előállítója a gyártelepi ár kialakításakor értéknövelő vagy -csökkentő tényezőként figyelembe veszi. A rendelkezésre álló feldolgozási kapacitások kihasználása szempontjából nem mellékes az, hogy a hozzáadott értékben mekkora hányadot képvisel a tényleges értéknövekedés, amely a feldolgozás eredményeként jön létre, és nem olyan költség (érték), amelynek

kizárólag árnövelő szerepe van. Azokon a területeken, ahol kiélezett a verseny az adott termék értékesítési piacain, az exportterméket előállító arra törekszik, hogy minél alacsonyabb költséggel állítsa elő az adott terméket részben olcsóbb nyersanyagok beszerzésével, részben a járulékos költségek csökkentésével úgy, hogy az az értékesítési feltételeit ne rontsa.

– A származási szabályok harmadik csoportja megnevezi, felsorolja azokat a *feldolgozásokat* vagy *megmunkálásokat*, amelynek eredményeként a termék származóvá válik. Problémát jelenthet, ha a származási előírások nem követik a technológiai fejlődést, ugyanis ebben az esetben a fejlett technológiát alkalmazók hátrányba kerülhetnek azokkal szemben, akik a hagyományos technológiával állítják elő termékeiket. Kérdés azonban, hogy nemzetgazdasági szinten melyik csoportot kívánjuk elsősorban támogatni a származási szabályok rendelkezéseivel.

Természetesen a fent említett származásiszabály-típusok bármely kombinációja alkalmazható attól függően, hogy szűkíteni vagy bővíteni kívánják a kedvezményezett termékkört, illetve ilyen módon korrigálható a különböző típusú szabályok hatása.

A származó státus megszerzését könnyítik a származási szabályokban foglalt, a kumuláció lehetőségét biztosító rendelkezések. A kumuláció szó jelentése: összevonás, halmozás. A származási kumuláció alkalmazásakor a szerződő felek a partnerországban előállított származó terméket, a teljes kumuláció esetében az ottani feldolgozási folyamatokat úgy vehetik figyelembe, mintha azokat az exportterméket előállító országban végezték volna, így a származási előírásokban foglalt feltételeket nem egy országban kell teljesíteni, hanem a kumulációs rendelkezésektől függően kettőben vagy több országban végzett megmunkálásokat „összeadva” is lehet. A legegyszerűbb példát véve: amennyiben a származási előírások szerint a származó hányadnak legalább 60 százaléknak kell lennie az exporttermék gyártelepi árát figyelembe véve, a kumulációs rendelkezések szerint a szerződő fél országából származó termék értékét be lehet számítani, és a két országnak együtt kell teljesítenie a megadott értékhatárt (például: 20 százalék+ 40 százalékos arányban).

Az európai szabad kereskedelmi megállapodásokban a *kumuláció három formája* található meg. A kétoldalú vagy bilaterális kumuláció alkalmazására abban az esetben kerül sor, ha két ország (az ország szó ebben az esetben jelenthet egy vámuniót, amely több országot magában foglal) között jön létre a szabad kereskedelmi megállapodás, és annak származási szabályai lehetőséget biztosítanak a bilaterális kumuláció alkalmazására. (Lásd: az Európai Közösség és Horvátország között létrejött szabad kereskedelmi megállapodás 4. sz. Jegyzőkönyvének 3. és 4. cikkét.) A bilaterális kumuláció a származási kumuláció legegyszerűbb formája. Gazdasági jelentősége nagymértékben függ a szerződő felek földrajzi és gazdasági adottságaitól, hisz két kis méretű, szűkös nyersanyag- és feldolgozási kapacitással rendelkező ország bizonyos esetekben együtt sem képes teljesíteni a jelenleg hatályban lévő származási előírásokban foglalt rendelkezéseket. A valós gazdasági adottságokat figyelmen kívül hagyó szabályozás következtében bizonyos termékkör automatikusan kiesik abból a körből, amelyekre egyébként a szabad kereskedelmi megállapodás kedvezményt biztosítana, ha a szerződő felek eleget tudnának tenni a származási szabályokban előírt feltételeknek. Egyszerűbben fogalmazva: a két ország együtt sem képes származó terméket előállítani, ezért az importtermékre nem tudják igénybe venni a szabad kereskedelmi megállapodásban foglalt vámkedvezményt.

Diagonális kumulációról abban az esetben beszélhetünk, ha az exporttermék származásának meghatározásakor megállapítható, hogy a termék előállításához a diagonális kumulációs rendszerben részt vevő országokból származó alapanyagokat használtak fel olyan mennyiségben, értékben, hogy az elegendő ahhoz, hogy az előállított termék a származó státust megszerezze, és az ennek következtében a szerződő felek közötti szabad kereske-

delmi megállapodásban foglalt kedvezményeket élvezheti. A diagonális kumuláció alkalmazásának feltétele a kétoldalú szabad kereskedelmi megállapodások részét képező származási előírások azonossága, különös tekintettel a vámvisszatérítés tilalmára. A származási szabályokban értelemszerűen rendelkezni kell arról, hogy a diagonális kumulációs rendszernek mely országok (például a páneurópai kumulációs térség országai) lehetnek részei. A bilaterális kumulációhoz hasonlóan a diagonális kumulációba is csak a szerződő felek származónak minősülő termékei vonhatók be, azaz olyan termékek, amelyek az exportőr országban a szabad kereskedelmi megállapodás származási előírásai szerint már elnyerték a származó státust, vagy annak kell tekinteni a megállapodás rendelkezései szerint. A Magyarország és az Európai Közösség között létrejött Európai Megállapodás 4. sz. Jegyzőkönyve értelmében például a San Marinóból származó termékeket Magyarországon közösségi származású termékeknek kell tekinteni, ami azt jelenti, hogy azokra a Közösségi származású árukra megadott kedvezményeket alkalmazni kell.

Magyarországon ma még kevésbé ismert a kumuláció legfejlettebb formája, a *teljes kumuláció* (angolul: full cumulation), amely lehetővé teszi két vagy több országban végzett feldolgozási műveletek összeadódását. A teljes kumuláció alkalmazásakor figyelembe vehető minden feldolgozási folyamat, amit a kumulációs térség országaiban végeztek, függetlenül attól, hogy az egyik szerződő fél országában végzett megmunkálás nem elegendő mértékű a származó státus elnyeréséhez, és az előállított közbenső termék nem származónak minősül a származási előírások szerint. (Jelenleg Európában az Európai Gazdasági Térség országai között működik a kumulációnak ez a formája). A teljes kumuláció alkalmazásával olyan termékek is elnyerhetik a származó státust, amelyek a diagonális származási kumulációval nem.

A diagonális és a teljes kumuláció közötti eltérést a következő példán¹ keresztül szeretném bemutatni. Az Egyesült Államokból származó pamutfonalat importálnak Portugáliába, ahol abból pamutszövetet állítanak elő. Ez a megmunkálás a szabad kereskedelmi megállapodás származási szabályai szerint nem elegendő ahhoz, hogy az előállított szövetet portugál származásúnak lehessen tekinteni, ezért, amikor azt Norvégiába importálják, ott kedvezményes vámtétel erre a szövetre nem vehető igénybe. Norvégiában izlandi kellekek felhasználásával öltönyt készítenek a szövetből, ahol a teljes kumuláció alkalmazásával az öltöny elnyeri a norvég származást, azaz a kétfázisú feldolgozás követelményének (szöves + konfekcionálás) Portugália és Norvégia együtt eleget tesz, ezért az öltöny az Európai Unió piacán kedvezményt élvez. Amennyiben a fenti esetben a diagonális kumulációt alkalmaznák, az öltöny nem kapná meg a származó státust, hiszen a szöves nem tekinthető önmagában kielégítő megmunkálásnak, és az úgy minősül, mintha a megállapodás szempontjából harmadik országban végezték volna, ezért nem lenne összevonható a konfekcionálással. Amennyiben az EU tagországaiban (a minőség és költség szempontjából) megfelelő konfekcionálási kapacitás rendelkezésre áll, akkor nincs szükség a norvég és izlandi lehetőség igénybevételére, de ha nem ez a helyzet, akkor a kérdés az, hogy a közép-kelet-európai országok, ahol a diagonális kumulációt alkalmazzuk, versenytársai lehetnek-e a norvég gyártóknak a textilszektorban, amely igen költségérzékeny.

¹ A példa Rosa Maria Lopez Jorin asszony (Head of the Origin Unit, DG TAXUD European Commission) 2001. július 21-én tartott előadásán elhangzottak alapján készült: Explanation of the main features in the origin protocols of the Europe Agreements

A szabad kereskedelmi megállapodásoknak szükségszerűen különbséget kell tenniük a származó és nem származó anyagok, illetve áruk között annak érdekében, hogy a szabad kereskedelmi megállapodás szerződő feleinek nyújtott kedvezményeket kizárólag az onnan származó termékek élvezhessék. A származónak minősített termékekben a hazai (vagy szerződő országbeli) hányad felhasználására, illetve a feldolgozási feltételekre vonatkozó előírás változó és terméktől, termékcsoporttól függő. Addig, amíg a vámok a klasszikus szerepüknek megfelelően működtek, elegendő volt egyetlen szabály is a származás meghatározására annak érdekében, hogy a statisztikai besorolás céljára meg lehessen jelölni a származási országot. Az utóbbi években a világkereskedelem liberalizációja következtében az ipari termékek vámtételei oly mértékben lecsökkentek, hogy egyéb eszközöket kellett keresni például a hatékony piacvédelem megvalósítása érdekében.

Egy amerikai közgazdász páros (*Krishna és Krueger*) a szabad kereskedelmi megállapodások származási szabályairól 1995-ben készített tanulmányában megállapította, hogy a származási szabályok lehetőséget biztosítanak a rejtett protekcionizmusra annak következtében, hogy a származó anyagok felhasználását ösztönözve az alacsonyabb költséggel előállított, a kedvezményezett országokon vagy régiókn kívüli importanyagok helyett a magasabb költséggel előállított, régiókn belül beszerzett nyersanyagok felhasználására ösztönöz olyan módon, hogy az onnan származó termékekre kedvezményes vámtételt határoznak meg az érintett országok az egymás közötti kereskedelemben.² A kedvezmény mértéke nyilvánvalóan annál nagyobb, minél magasabbak a régió országaiiban a Világkereskedelmi Szervezetnél (WTO) bejelentett, a legnagyobb kedvezményes elbánás (mfN) alapján meghatározott (Magyarországon a Kereskedelmi Vámtarifa II. hasábjában található) vámtételek, amelyeket a preferenciát nem élvező országokból importált áruk esetében alkalmaznak.

A regionális szabad kereskedelmi megállapodások érthetően a helyben (az adott régióban) található nyersanyag-felhasználást és a feldolgozási kapacitások kihasználását célozzák meg, és a kumulációs rendelkezések a szerződő felek együttműködését ösztönzik. Természetesen a szabad kereskedelmi megállapodások által lefedett területen is előfordulhatnak párhuzamos kapacitások, ahol versenyhelyzet alakul ki az érintett termék előállítói között. Ebben az esetben olyan tényezők dönthetik el azt, hogy melyik gyártó kapja a megrendelést, mint például az előállítás költségessége, a felhasznált nyersanyag, illetve az előállított késztermék minősége, a földrajzi távolság.

Az európai országok gyakran szembesülnek azzal, hogy a multinacionális vállalatok úgy döntenek, hogy termelési kapacitásukat vagy annak egy részét áttelepítik Délkelet-Ázsiába. Az érintett cégeknek egy ilyen döntés meghozatala előtt célszerű azonban föl-mérniük azt, hogy például a távol-keleti olcsó munkaerő igénybevétele következtében elért nyereség hogyan viszonyul ahhoz a megtakarításhoz, amelyet egy szabad kereskedelmi megállapodás által biztosított kedvezményes vámtétel és a felvevő piac földrajzi közelsége miatt megtakarított fuvar költség és biztosítás együttesen jelent. A nagyobb nemzetközi vállalatok egy ilyen döntés meghozatala előtt érthetően megpróbálnak nyomást gyakorolni az érintett országok kormányzati szerveire annak érdekében, hogy ott egyedi kedvezményeket kapjanak. A leghatásosabb érvük, hogy a termelési folyamat másik országba történő áttelepítése következtében hány munkavállaló munkahelye szűnik meg. Azonban a helyi foglalkoztatottság szempontjából egyáltalán nem mellékes, hogy milyen termelési ágak döntenek, elsősorban költség szempontok figyelembevételé-

² *Krishna, K. – Krueger, A. O.* [1995]: „Implementing Free Trade Areas Rules of Origin and Hidden Protection” in A. Deardorff, J. Levinsohn and R. Stern (Eds), *New Directions in Trade Theory*. Safeguard Ann Arbor: University of Michigan Press.

vel és a nagyobb nyereség reményében, az érintett országok elhagyása mellett. A fejlett országok elsősorban a kreatív munkavégzést igénylő termelési ágak megtartásában érdekeltek, ahol az áttelepítés nem oldható meg egyszerűen, hiszen az összetett munkafolyamatok elsajátítása hosszú időt vesz igénybe, és a munkaerő képzettségében jelentkező hiányosságok a késztermék minőségét ronthatják, a minőség pedig a termék értékesítési lehetőségeit. Az alacsonyabb képzettséget igénylő munkafolyamatoknál (fizikai vagy betanított munka) mindig fennáll annak a veszélye, hogy a gyártó olcsóbb munkaerőt talál más országokban, és a magasabb profit vagy a versenyben való fennmaradás érdekében szükségszerűen változtatásra kényszerül.

Hogyan segíthetik a származási előírások a helyi foglalkoztatottság magasabb szintjének biztosítását és a rendelkezésre álló termelési kapacitások kihasználását? A válasz nagyon egyszerű és kézenfekvő. A származó státus elnyerését és az ahhoz kapcsolódó kedvezmények igénybevételét olyan feltételekhez kell kötni, amelyek az összetettebb munkafolyamatok alkalmazását támogatják akár a felhasználásra kerülő nyersanyagok, akár az előállításra kerülő késztermék esetében. Ahhoz azonban, hogy ilyen módon beavatkozzunk a gazdasági folyamatokba, alapvető követelmény a rendelkezésre álló források és kapacitások pontos felmérése, illetve a termelési folyamatokban bekövetkező változások előrejelzése. Ez különösen a kis- és középvállalkozások esetében jelent különösen nehéz feladatot. A származási szabályokon keresztül olyan jellegű beavatkozás a gazdasági folyamatokba, amely valótlan vagy téves adatokon alapul, sokat árthat az egyébként működőképes vállalkozásoknak, a legrosszabb esetben azokat életképtelenné teheti. Ezért érthető az a dilemma, amely egy-egy szabály módosításakor felmerül, hisz a legtöbb esetben különféle gazdasági érdekek ütköznek az érintett területen, és a szabályok változtatását kezdeményező (Kereskedelmi Kamara vagy más érdekvédelmi szerv) nem biztos, hogy rendelkezik a szükséges információval, különösen egy több országot magába foglaló régióra vonatkozóan. Az Európai Unió tagországaiban a kereskedelmi kamarák hatékonyan tudják képviselni a gazdálkodók érdekeit, és aktívan részt vesznek a származási szabályok kialakításában. Magyarországon nem érzékelhető a hazai kis- és középvállalkozások megfelelő képviselete és érdekvédelme a szabad kereskedelmi megállapodások származási szabályainak kialakításakor a változtatások kezdeményezése és naprakész információk hiányában. A multinacionális vállalatok az érdekvédelmi szervek bevonása nélkül is képesek ezen a területen is keresztülvinni a számukra kedvező szabályozás kialakítását. A kis- és középvállalkozások azonban egyenként nem tudnak hatékonyan fellépni érdekeik védelmében, ezért a származási szabályokat és azok hatásait jól ismerő, a többség érdekeit képviselő közvetítőkre lenne szükség, valamint egy olyan szemléletváltozásra, amely ezeknek a cégeknek az érdekképviseletét a nemzetgazdaság szempontjából nem tekinti marginálisnak. A nyugat-európai kis- és középvállalkozások kedvezőbb helyzetben vannak ebben a tekintetben, mert ott már kialakult érdekegyeztetési rendszer működik, és az Európai Bizottság hatékonyabban tud fellépni a különféle nemzetközi szervezetekben. A kérdés az, hogy az Európai Unióhoz történő csatlakozáskor be tudunk-e automatikusan illeszkedni ebbe az érdekvédelmi rendszerbe, illetve érdekellentétek esetén a kifejezetten magyar érdekeket tudjuk-e érvényesíteni az Európai Bizottság különböző fórumain.

A gazdasági szempontból megfelelőnek ítélt származási előírások hatásait torzíthatja azok nem megfelelő alkalmazása, illetve a hatósági ellenőrzések elmulasztása. Az ellenőrzési módszerek kialakítása két szinten történik, nemzetközi szinten a hatóságok közötti együttműködést szabályozva és nemzeti szinten a helyi sajátosságok figyelembevételével. Ennek a kérdésnek az elemzése azonban már nem tartozik a cikkben kifejtett témakörhöz.

S Z E M L E

Befektetési alapok térnyerése az Egyesült Államokban és Európában

SAMU JÁNOS

Az elmúlt évtizedben a befektetési alapok látványos világméretű növekedésének lehettünk tanúi. A befektetési alapok vagyona többszörösére emelkedett tíz év alatt. A nettó eszközérték évtizedes növekedése azt jelentette, hogy a befektetési jegy az egyik legfontosabb megtakarítási formává lépett elő. A növekedés túlnyomó részét a részvényalapok produkálták, szerényebb mértékben bővültek a pénzügyi alapok és a kötvényalapok. A kilencvenes évtizedre jellemző kedvező feltételekben alapvető változást jelentett a 2000–2001-es tőzsdei visszaesés. A befektetési alapok befektetői higgadtan reagáltak a gazdasági körülmények megváltozására (így az említett tőzsdei visszaesésre), és csak mérsékelt nettó forráskivonással válaszoltak. Az elemzés szempontjából két legjelentősebb térség, az USA és Európa befektetői esetében 2001-ben már egyértelműen kimutatható a biztonságba menekülés. A várhatóan még 2002-ben ismét beinduló konjunktúra eredményeképpen a befektetési alapok vagyona újból erőteljes növekedésnek indulhat. A részvény típusú befektetéseket eszközöltő alapokkal szemben ismét helyreállhat a bizalom, a kötvény- és pénzügyi alapok pedig profitálhatnak a befektetők vélhetően a korábbiaknál kockázatkerülőbbé váló magatartásából.

Az elmúlt egy évtized során a befektetési alapok egyre fontosabb részvevőivé váltak a nemzetközi pénzügyi közvetítőrendszernek. Jelentőségük növekedése nagyon szembeszökő, ha az általuk kezelt vagyon gyarapodását nézzük, de a relatív fontosságuk is egyre inkább előtérbe került a pénzügyi intézményi rendszerben.

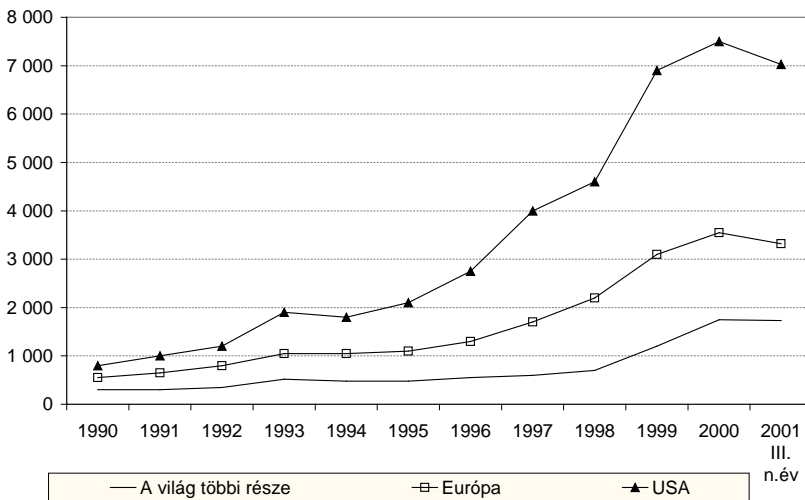
A következőkben megkíséreljük először rövid leírását adni annak, hogy milyen nemzetközi folyamatok dominálták a befektetési alapok elmúlt egy évtizedbeli fejlődését és előretörését. A két legnagyobb régió – a globális folyamatokat leginkább meghatározó USA és a számunkra az integráció szempontjából meghatározó európai térség – befektetési alapjainak rövid bemutatása után az elmúlt két év folyamatait tekintjük át. Ezek az elemzések megteremtik a lehetőségét annak, hogy a dolgozat legutolsó részében az üzletág kilátásait is felvázoljuk.

A 80-as évektől kezdődően a dereguláció és a technológiai fejlődés volt a két legmeghatározóbb összetevője a pénzügyi piacok fejlődésének. A telekommunikáció, a technológia fejlődése, az információhoz jutás felgyorsulása mind-mind hozzájárultak a tranzakciós költségek csökkenéséhez. A nem banki pénzügyi közvetítés fejlődését ezen felül a pénzügyi innovációk felgyorsulása is előmozdította. A verseny felerősödése a különböző pénzügyi közvetítők között a nem banki közvetítők térnyeréséhez vezetett. Ennek a folyamatnak voltak haszonélvezői a befektetési alapok is.

Az alapok által kezelt eszközök állománya egy évtized alatt megsokszorozódott, elsősorban az amerikai és európai befektetési alapok vitték a prímet.

1. ábra

A befektetési alapokban kezelt vagyon a 90-es években
(Milliárd euróban)

Forrás: Fefsi: World investment funds.

A befektetési alapok kedveltségének oka a fenti folyamatok közepette több tényező együttes hatásának volt köszönhető. Az alapok a megtakarítók széles köre számára elérhetőek, olyan befektetési formát kínálnak a kisbefektetőknek is, amelyek révén a megtakarítók megfelelően tudják *diverzifikálni a befektetéseiket*. Ennek köszönhetően lényegesen alacsonyabb tranzakciós költségek mellett képesek szofisztikált portfóliókezelést végrehajtani. A befektetési jegyek jellemzően likvidek, értékelésük sűrű rendszerességgel történik (a legtöbb országban naponta). Ezen túl a befektetési alap szakértelemmel bíró alapkezelőt is jelent, aki a megtakarítók helyett relatíve alacsony díj ellenében alkalmaz szofisztikált alapkezelési módszereket.

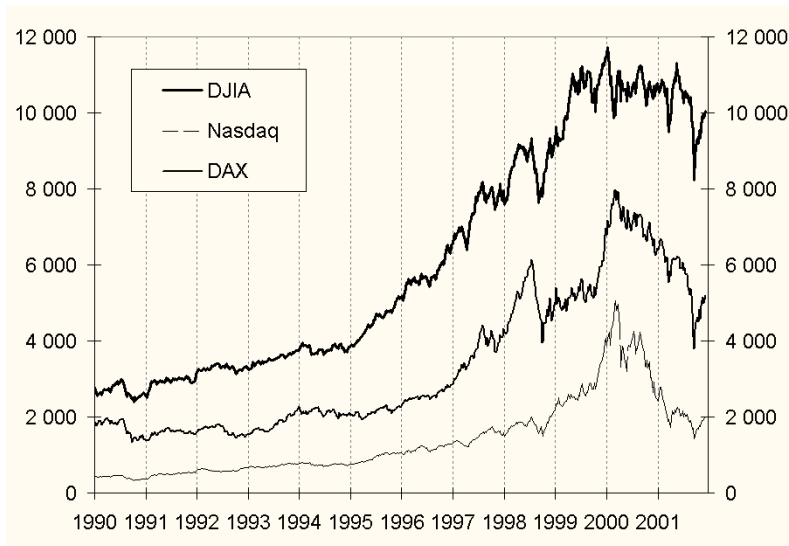
A befektetési alapok térnyerését támogatta a *részvényárak* elmúlt évtizedben tapasztalt, az évtized utolsó negyedéig tartó szinte megszakítás nélküli *emelkedése*. Ez egyértelműen meghozta a befektetők kedvét a részvényalapokba történő befektetések iránt. A tőzsdei árfolyamok erősödése és a részvénybefektetési alapok növekedése

egymást erősítő folyamat is volt, hiszen az alapok szerepe a részvényárfolyamok növekedésében nem elhanyagolható.

Az egyik hatás az alapok eszközállományának automatikus átértékelődése volt a tőzsdeindexek dinamikus növekedése következtében.

2. ábra

A nemzetközi részvényindexek a kilencvenes évtizedben

Forrás: Bloomberg Inc.

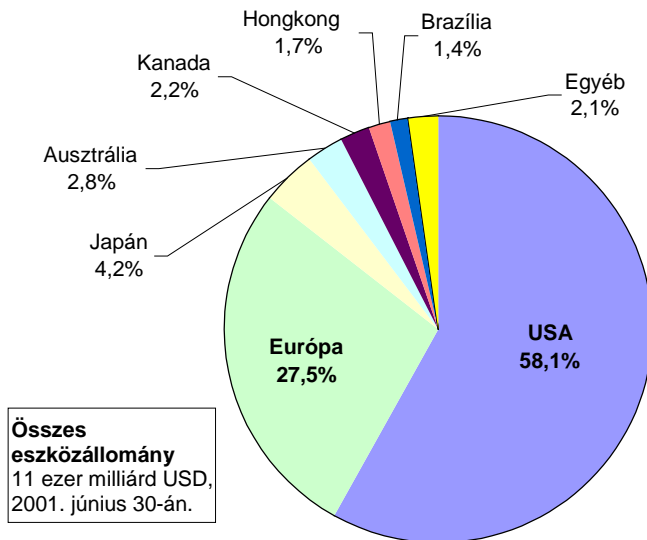
A részvényalapok szédületes erősödése ebben az időszakban meghozta a megtakarítók étvágját ilyen jellegű befektetésekre, s ez a nettó befektetési jegy-vásárlás dinamikáját jelentősen emelte. A befektetési jegy biztonságosabbnak számít a közvetlen tőzsdei ügyleteknél azáltal, hogy ezek a befektetési alapok rendszerint diverzifikált befektetési struktúrával rendelkeznek, vagyis a kisbefektető is képes segítségükkel már relatíve alacsony befektetés mellett is diverzifikálni a portfólióját.

A befektetési alapok szerepének erősödése meglátszott a befektetési alapok eszközeinek GDP-arányos növekedésében és abban, hogy a megtakarítások mind fontosabb lekötőivé váltak. Ezen a téren azonban regionális eltérések figyelhetők meg.

A működtetett befektetési alapok számát tekintve a listavezető az elmúlt tíz év folyamán végig az európai piac volt, a korábbi harmadik helyet elfoglaló USA ugyanakkor ebben a tekintetben megelőzte a korábbi második helyezett Japánt. Az európai alapok száma 26 164 volt 2001 első negyedévének végén, az USA-ban 8240, Japánban pedig 2762 befektetési alapot tartottak nyilván. Ebben az összehasonlításban elvitathatatlan az öreg kontinens előnye a világ más nagy térségeivel szemben, ugyanakkor a gazdasági megfontolásokból lényegesebb mérlegfőösszeg alapján már csak a második helyezést csípte el (lásd 3. ábra). Ez egyben azt is mutatja, hogy az USA-ban nagyobb az alapok koncentrálttsága, nagyobb vagyont kevesebb számú alap kezel.

A nettó eszközérték alapján az USA fölénye egyértelmű. 2001 első negyedévében itt tartották nyilván az összes befektetési alap által kezelt vagyon 59 százalékát (lásd 3. ábra).

A világ összes befektetési alapja eszközállományának országokénti megoszlása

Forrás: Fefsi: World investment funds.

Mielőtt bemutatnánk a két óriásrégió – az USA és Európa – befektetési alapjainak jellegzetességeit, rá szeretnénk világítani a két régió pénzügyi közvetítő rendszere közötti különbségekre. A két térség között – mely az angolszász-kontinentális választóvonalat is jelezhetné, hiszen a britek pénzpiaca hasonló az amerikaihoz – az alapvető különbség a banki és a nem banki pénzügyi közvetítés eltérő súlya. Az európai országokban a bankok mérlegfőösszege a GDP arányában a 200 százalékot is meghaladta, ez a mutató az Egyesült Államokban mindössze 80 százalék volt. Hasonló az arány a banki eszközöknek a teljes pénzügyi közvetítőrendszer eszközeihez viszonyított arányával. Ez Európában 70–80 százalék között váltakozott, az USA-ban 26 százalék volt 1996 végén. Ennek a viszonynak az ellentétét követhetjük nyomon a részvénypiacok esetében. Az USA részvénypiacának kapitalizációja meghaladta a GDP értékét, a kontinentális Európában körülbelül egyharmadot ér el.

Ezek fényében kell értékelni a befektetési alapok nettó eszközértékének szintjét. Míg ugyanis az amerikai megtakarítók megtakarításaik jelentős részét helyezik el a nem banki megtakarításokban,¹ addig az európai megtakarítók elsődleges célpontjai a banki eszközök voltak. Az európai bankbetétet nyitottak, vagy kötvényt vásároltak, az amerikaiak pedig jellemzően fogékonyabbak a nem fix hozamú befektetések – így a részvények – iránt.

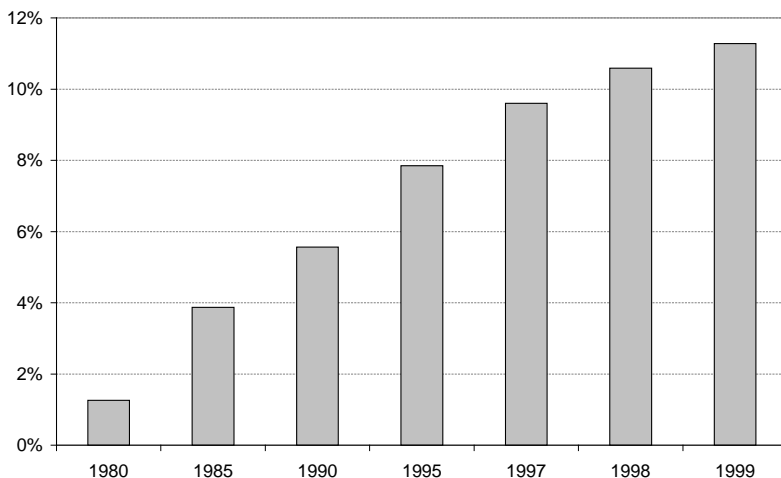
A fejezet következő részében megvizsgáljuk az európai és az amerikai befektetési alapok pénzügyi közvetítésben betöltött szerepét.

¹ És az érme másik oldalát jelenti a vállalati finanszírozás, amely Európában jóval nagyobb mértékben támaszkodik a bankokra, mint a nem banki közvetítőkre.

Az USA-ban meghatározó fontosságúvá váltak a befektetési alapok az elmúlt évtized során. A jelentőséget mutatja, hogy az amerikai háztartások több mint fele rendelkezik befektetési jeggyel. A befektetési jegyekben lévő lakossági megtakarítások egyre jelentősebb részét teszik ki a teljes megtakarításoknak. Míg az 1980-as években a lakosság pénzügyi megtakarításainak csak néhány százalékát tették ki a befektetési alapokban tartott megtakarítások, addig a kilencvenes évtized végén már minden kilencedik megtakarított dollárjuk befektetési jegyben hevert.

4. ábra

**A befektetési jegyek részesedése a lakossági megtakarításokon belül az USA-ban
(Százalék)**

Forrás: U.S. Census Bureau.

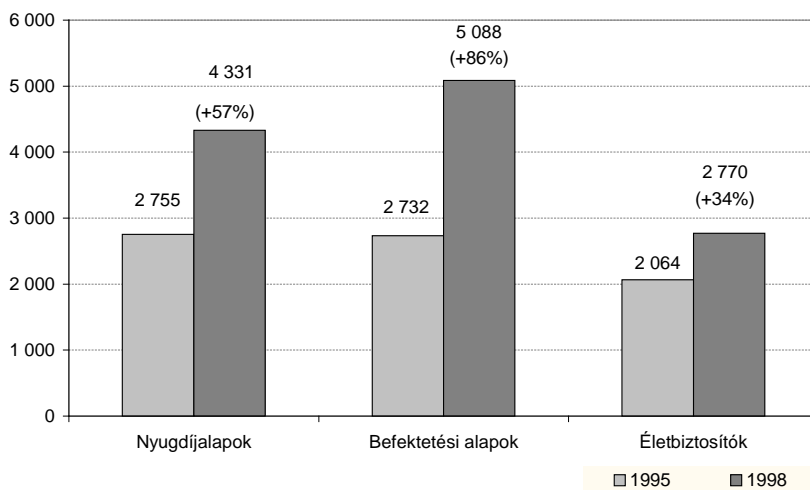
A befektetési alapoknak nemcsak a megtakarításokban játszott szerepe a kiemelkedő, hanem pénzügyi piacokon elfoglalt helyzete is erősödő. Erre példa, hogy a jelenleg nyilvánosan forgalmazott részvények egyötöde a befektetési alapok tulajdonában van.

A befektetési alapok térnyerését mutatja a más nagy pénzügyi intézményekhez képest relatív pozíciójuk: a kilencvenes években ugyanis a nyugdíjalapoknál és az életbiztosítóknál is erőteljesebb növekedést mutatott az eszközállományuk. Sőt, mindkét intézményi típus méretét jelentősen meghaladta az évtized végére.

1990 óta a kezelt nettó eszközállomány hétszeresére emelkedett, az alapok által kezelt részvények értéke pedig húszszorosára. Ez a két szám is jelzi a részvények növekedésben betöltött kiemelkedő szerepét. Jelzi a részvénybefektetések fontosságát, hogy 2000 augusztusában a befektetési alapok 4500 milliárd dollár értékű részvényt kezeltek (a teljes portfólió 60 százaléka), a pénzügyi alapok értéke 2000 milliárd dollár volt (27%), a kötvény és egyéb befektetéseket tartalmazó alapok súlya pedig 1000 milliárd dollárra (13 %) rúg.

Az USA befektetési jegyeinek 81 százaléka volt kisbefektetők kezén.

Az egyes pénzügyi intézményi befektetők eszközeinek alakulása
(Mrd USD, százalékos növekedés előző adathoz képest)

Forrás: U.S. Census Bureau.

Az európai befektetési alapok szerepe

Az 1990-es évek a befektetési alapok erőteljes növekedését hozta Európában is. A dinamika erejét jelzi, hogy a befektetési alapok által kezelt vagyon az 1990-ben regisztrált 500 milliárd euróról 2000 végére 3500 milliárd euróra nőtt.

A befektetési alapok által kezelt eszközök a GDP-hez képest is jelentősen nőttek: az arány 23 százalék volt 1995-ben, és 53 százalékra emelkedett 2000-re (az USA-ban ugyanezek az arányok 38 százalékról 76 százalékra nőttek ugyanabban az időszakban, tükrözve a pénzügyi rendszer korábban említett eltéréseit). Az egy lakosra jutó befektetési alap eszközállomány-értéke ebben az időszakban 4000 euróról 11 600 euróra emelkedett.

Előretörésről tanúskodik a más intézményi befektetőkhez képest mért relatív befektetésállomány alakulása is (5. ábra).

Az európai befektetésialap-piacnak közel 80 százalékát tették ki az úgynevezett UCITS-alapokban (nyílt végű, nyilvánosan kibocsátott alapok, amelyek szabadon átruházható értékpapírokat és pénzügyi eszközöket tartanak) elhelyezett pénzek. Az UCITS-ok főleg Németországban, Franciaországban, az Egyesült Királyságban, Olaszországban és Luxemburgban voltak bejegyezve.

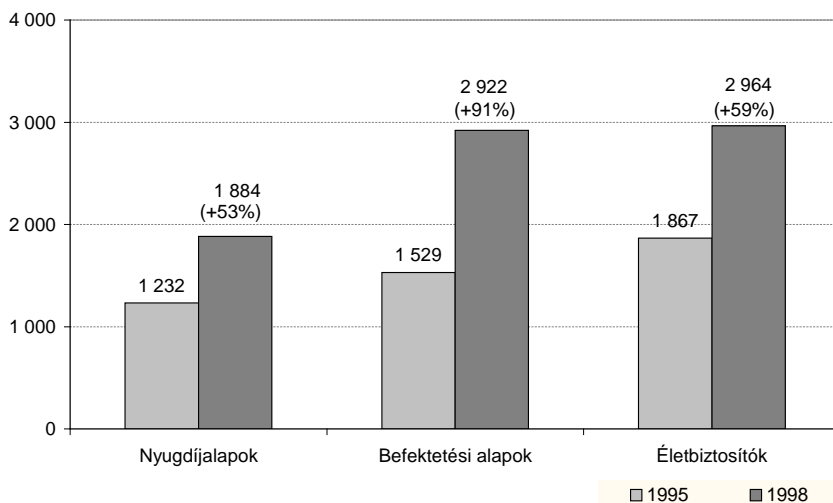
Ezen öt ország alapjai kezelték az összes európai alap eszközeinek 78 százalékát. A luxemburgi alapok részesedése volt a legmagasabb (közel húsz százalék), amely annak köszönhető, hogy Európában elsőként az itt bejegyzett alapok jegyeit kezdték el nemzetközi szinten értékesíteni.

A befektetési alapok részesedése az intézményi befektetők összportfóliójából 1998 végén lényegében megegyezett a biztosítók eszközállományával, míg jóval lemaradva követik őket a nyugdíjbiztosítók piaci részesedésükkel. Ez az arány jelzi a megtakarításokban betöltött relatív fontosságukat (5. ábra).

A befektetési alapoknál történő megtakarítások kedveltsége nem egyforma Európa egyes államaiban.

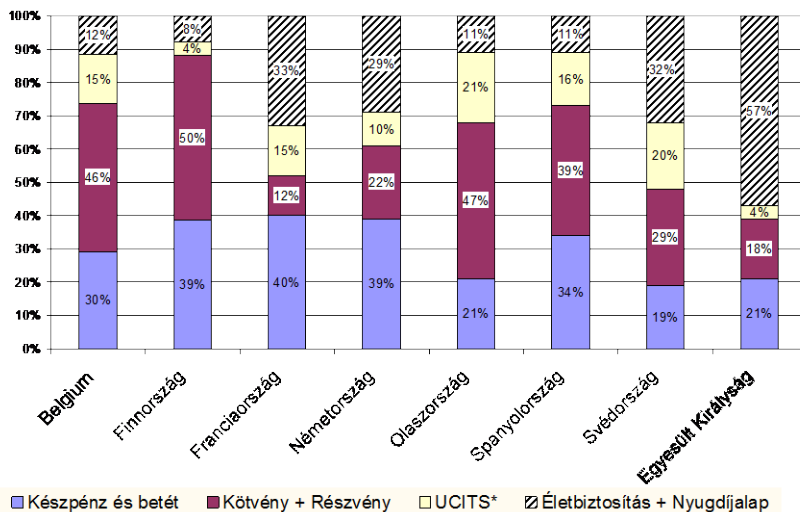
Az egyes intézményi befektetők pénzügyi eszközeinek állománya és növekedése az EU-ban

(Milliárd euró, százalékos növekedés előző adathoz képest)

Forrás: Fefsi: The state of the European investment funds industry.

A háztartások pénzügyi vagyonának megoszlása a különböző megtakarítási formák között (százalék)

*UCITS: nyílt befektetési alapok.

Forrás: Fefsi: The state of the European investment funds industry.

A lakossági megtakarítások arányában a befektetési alapok szerepe az angol és a finn megtakarítókra jellemző 4 százaléktól az olaszoknál tapasztalható 21 százalékig terjed. Ennek az eltérésnek lényegében történelmi, intézményi okai vannak. Az egyik ilyen ok, hogy az egyes országok nyugdíjbiztosítási rendszere igen eltérő lehet, amely más típusú megtakarítási szokásokat válthat ki,² illetve a lakosság ellenérzése a közvetlen tőzsdei befektetésekkel szemben (és így a befektetési alapok preferálásában) is mutathat eltéréseket.

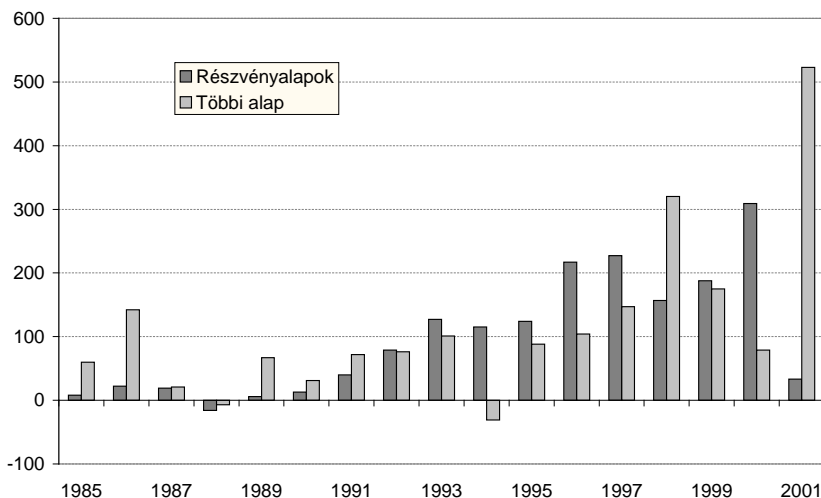
Megállapítható, hogy a befektetési alapok jelentősége komolyan emelkedett az európai országok átlagában. Ez a mérték az egyes országok között eltéréseket mutat ugyan, de az a növekedési dinamika, amely az alapok eszközértékét jellemezte az elmúlt évtizedben és elsősorban annak második felében ezt az ágazatot valamennyi gazdaságban a megtakarítások jelentős instrumentumává emelte.

Trendek a befektetési alapok aktivitásában

Áttekintjük részletesen is az egyes régiók befektetési alapjainak aktivitását. Megvizsgáljuk az alapvető tendenciákat, illetve külön is elemezzük az elmúlt két év fejleményeit.

8. ábra

A befektetési alapokba irányuló nettó befizetések az elmúlt másfél évtizedben az USA-ban
(Mrd USD)

Forrás: ICI Annual reports.

² A komoly állami nyugdíjrendszerrel rendelkező országokban a magánnyugdíjalapok fontossága a megtakarításokban alacsonyabb. Ez az oka a briteknél látható arányoknak is.

A kilencvenes években a befektetési alapok eszközértéke éves átlagban 21 százalékkal emelkedett. Ennek a növekedésnek, mint jeleztük, túlnyomó része a részvényalapoknak köszönhető. A teljes növekedés több mint fele volt az alapok hozamának következménye, a többi pedig nettó befizetés hatása volt. A nettó befizetések hozták az 1990-es években mért gyarapodás 40 százalékát.

Mint látható, a nettó befizetések megoszlása a részvény- és egyéb befektetési formák között egyenlőtlen volt, de a részvényalapok túlsúlya kimutatható.

Jelentős kivételt képezett az 1998-as időszak, amely az előző év végi dél-ázsiai és az 1998. őszi orosz válságok hatásainak a nyomát viselte magán. Ekkor ugyanis a befektetők megijedtek a kockázatosabb részvénybefektetésektől, és inkább a biztonságosabb formákat választották. Tanulságos ugyanakkor, hogy ez az elfordulás korántsem jelentette azt, hogy a befektetők csökkentették volna részvénykitettségeiket, sokkal inkább a részvénybefizetések ütemének átmeneti mérséklődésében öltött tetet. Hasonló hatásoknak lehettünk tanúi a múlt évben is, amikor a részvényhozamok gyakorlatilag egész évben stagnáltak, és ezt a folyamatot tetézte be a szeptemberi amerikai válság. Ebben a helyzetben sem fordultak el a befektetők teljesen a részvényalapoktól, azonban láthatóan előnyben részesítették a biztonságosabb befektetési formákat.

Az évtized végén a korábban jellemző trendek megszakadtak. Az alábbiakban ezzel az időszakkal foglalkozunk részletesebben.

2000 első negyedében az amerikai befektetési alapok közül a megelőző évtizedhez hasonlóan a részvényalapok mutatták eszközállomány alapján a legkiemelkedőbb növekedési ütemet. A részvényalapok részben a tőzsdeindexek első negyedévi szárnyalásából, részben pedig a befektetők nettó befizetéseiből profitáltak. Az év hátralévő részében, amikor a részvényárfolyamok mérséklődtek, a nettó befizetések jelentősen visszaestek. Ekkor sem volt azonban negatív a nettó befizetések szintje, ami a befektetési jegy tulajdonosainak a krízisekkel szembeni nyugodt hozzáállását mutatja. Vagyis a befektetők tartózkodtak attól, hogy a minden bizonnyal átmenetinek tekintett veszteségeiket realizálják. A részvényalapokba így összességében 2000 folyamán rekordmennyiségű, 308 milliárd dollár áramlott, nagyrészt az első negyedévben.

A részvényalapok nettó eszközértéke azonban nem mutatott hasonló dinamikát, hiszen a tőzsdeindexek csökkenése a már meglévő portfólió értékét az ellentétes irányban módosította. A nettó eszközérték emiatt 2000 egészében lényegében stagnált.

A pénzügyi alapok (ezek rövid lejáratú kötvényekbe és bankbetétekbe fektetnek) esetében is hatalmas nettó forrásbeáramlás volt megfigyelhető, amely ugyan elmaradt az előző két év szintjeitől, ám mégis az eddigi harmadik legnagyobb befizetésnek mondható (160 milliárd USD). Az USA-ban a pénzügyi alapok esetében megkülönböztetik a magánszemélyeknek szóló, ún. kiskereskedelmi alapokat, illetve az intézményi befektetőknek célzott intézményi alapokat. A kiskereskedelmi alapok esetében jelentős volt a visszaesés a nettó befizetések tekintetében. Megállapítható, hogy a befizetések a múltban a pénzügyi alapok hozama illetve a megfelelő banki betétek kamata közötti eltérés alakulását követte. 1994 óta ez a kamatkülönbség a befektetési alapok javára folyamatosan nőtt, amely hozzájárult ahhoz, hogy a befizetések szintje rekordmagasságokba emelkedjen.

Bár 2000-ben a spread tovább bővült, mégis lecsökkent a nettó befizetések dinamikája. Ennek az lehetett az oka, hogy főként 2000 elején a részvényalapok hozamelőnye még a fenti spreadet is meghaladó volt, s így a bankbetétekből átcsábított összegek inkább a részvényalapokba vándoroltak. Azt azonban látni kell, hogy az

emelkedő hozamgörbe mellett a rövid lejáratú pénzügyi instrumentumok vonzóbbá váltak és ez a kötvényalapokból komoly összegeket csábíthatott a pénzügyi alapokba.

A pénzügyi alapok másik típusába, amelyekbe főleg az intézményi befektetők helyeznek el forrásokat, már sokkal több pénz érkezett 2000-ben, és ezeknek a befizetéseknek a dinamikája is különbözött a kiskereskedelmi alapokétól. A 2000. évi 116 milliárd dolláros nettó befizetés minden idők legmagasabb forrásbeáramlását jelentette ezekben a befektetési alapokba.

Ez a növekvő forráselhelyezés azt mutatja, hogy a vállalati treasuryk likviditásmenedzselésében a bankbetétek mellett mind fontosabb szerepet töltenek be a pénzügyi alapok. Ennek mértékét jelzi, hogy a vállalatok 2000 végén rövid lejáratú likvid eszközeik közel 30 százalékát tartották pénzügyi alapokban.

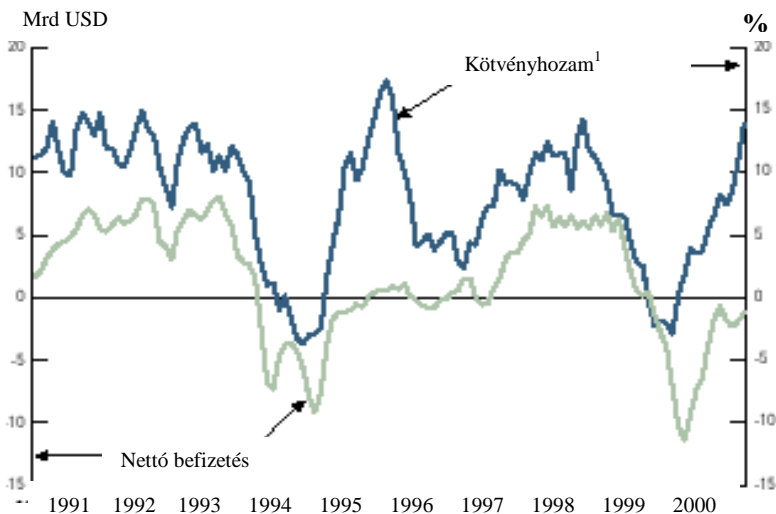
Az előzőektől gyökeresen eltérő helyzetben voltak 2000-ben a *kötvényalapok*.

Ezekből az alapokból a kilencvenes évek legnagyobb mértékű tőke kivonását (48 milliárd dollár összegben) hajtották végre a befektetők. A kötvényalapok kedvezőtlenebb megítélésének egyik okát a Fed kamatemeléseiben kell keresni, amelyek előrevetítették a hosszabb lejáratú kötvények árfolyamesését és így a kötvényalapok hozamának mérséklődését is. Ennek megfelelően az év elején a kötvényalapokból kiáramlott a tőke. Az év hátralévő részében mind nyilvánvalóbbá vált, hogy a kötvényalapok egészséges hozamot tudnak biztosítani, amelynek meg lett az eredménye, és ugyan nem fordult át pluszba a befizetések egyenlege, de a kiáramlás üteme lelassult.

A kötvényalapok esetében jól megfigyelhető, hogy a nettó befizetések alakulása pozitív összefüggésben áll a kötvényhozamokkal (amelyek a kötvényalapok hozammutatóit emelik). Az alapok hozamának emelkedésekor (a kötvénypiacon hozamésés idején) növekszik a befizetések mértéke (vagy csökken a kiáramlás), csökkenő hozamok esetében fordított a reakció.

9. ábra

A hozam és a nettó befizetések korrelációja az amerikai kötvényalapok esetében

¹:JP Morgan kormányzati kötvényindex

Forrás: ICI Annual Report 2000.

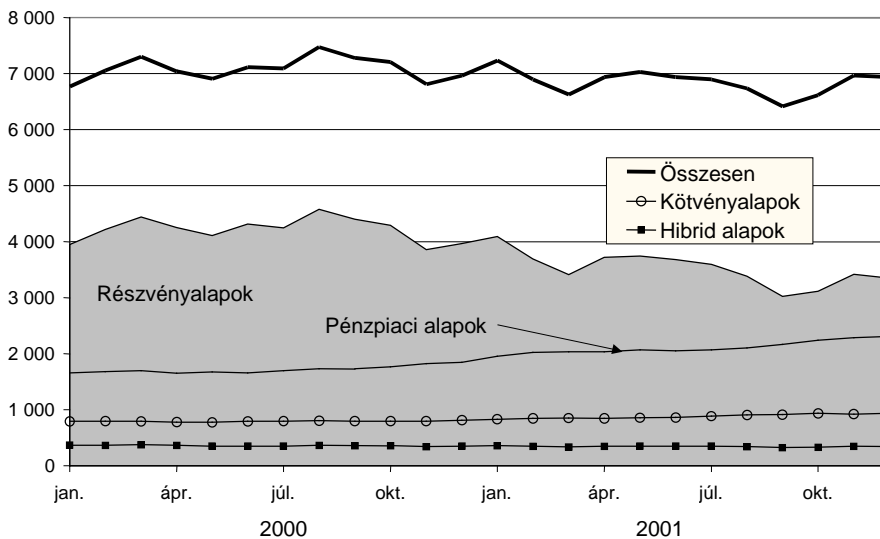
A kötvényalapok esetében jól kimutatható a részvényalapok és a pénzüpiaci alapok forráselszívó hatása (a kötvényalapokból kiáramló tőke kétharmada az első negyedévben hagyta el az alapokat).

A kötvényalapok kedvezőtlen megítéléséből nemcsak az államkötvényalapok, hanem a high-yield kötvényalapok is (magas hozamú vállalati kötvényekbe befektető alapok) kivették részüket. Itt ugyanis a korábbi évek rendkívül magas hozama után 2000-ben komoly negatív eredményt könyveltek el.

A 2001-es év már egyértelműen a korábbi évtized folyamatainak korrekcióját hozta. A részvényeszközök értéke az év során folyamatosan csökkent (9. ábra). A részvényalapok eszközein a tőzsdeindexek süllyedése következtében elszenvedett veszteség 2001 szeptemberéig igen tetemes lett. Számításaink szerint ez az összeg 2000-ben 381 milliárd dollár volt, 2001. januártól szeptemberig pedig 957 milliárd dollárra rúgott. Ez az összeg óriási: körülbelül a GDP mintegy 9 százalékának megfelelő vagyonvesztést jelent. Ez pedig a lakosság hangulatán, költekezési hajlandóságán keresztül a reálfolyamatok alakulására is hatással lehet.

10. ábra

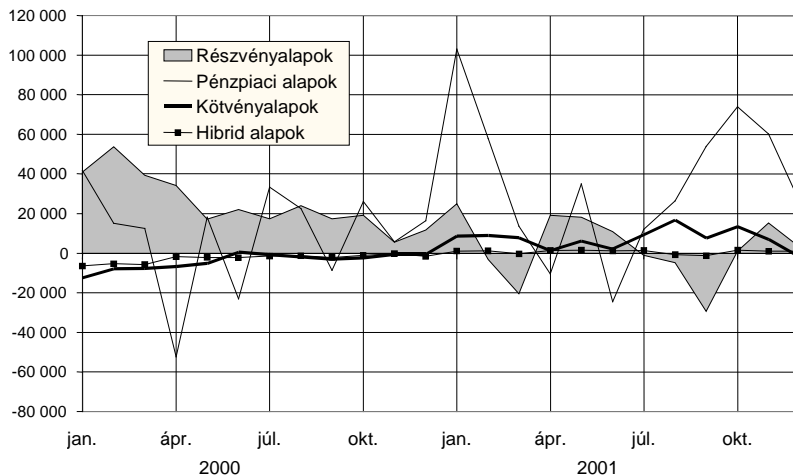
Az amerikai alapok által kezelt eszközállomány a legutóbbi időszakban

Forrás: www.ici.org, trends kiadványok.

A nettó befizetések csökkenő tendenciája már 2000 őszén elkezdődött, és gyakorlatilag változatlan ütemben zajlott a 2001-es év egészében. A lényeges változás azonban az volt, hogy míg 2000-ben az új befizetések egy ideig képesek voltak ellensúlyozni a részvényárfolyamok csökkenése folytán bekövetkező portfólióeróziót, addig 2001-ben ez már nem volt jellemző. Az év nagy részét jellemző folyamatok alól kivételt képezett az utolsó negyedév. Ekkor ugyanis már nem csökkent tovább a részvényalapok eszközértéke, sőt, némi növekedés is megfigyelhető.

Az amerikai befektetési alapokba irányuló nettó befizetések, alapfajtánként (Millió USD)

Forrás: www.ici.org, trends kiadványok.

Míg 2000 első hónapjaiban hatalmas nettó befizetések történtek, addig 2001-ben már a tőke kivonás mértéke kilenc hónapból ötben meghaladta a befizetéseket. A nettó tőkeáramlás egyenlege az első háromnegyed évben is épphogy csak pozitív volt. Bár nem túl nagy mértékben, de itt is látható, hogy az utolsó negyedév éppen pozitív befektetési jegy-vásárlásai a korábbi negyedévekre jellemző bizonytalansággal szemben óvatos vásárlási politikát jeleznek.

2001-ben már nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdasági recesszióból történő kilábalás kissé elhúzódik, és az elszorított veszteségek is olyan mértéket érhetnek el, amelyek már a biztonságosabb alapok felé történő elfordulást váltottak ki. A befektetések biztonságosabb léte mellett az ilyen alapokon elért hozam alakulása is kedvezően befolyásolta a kötvényalapok megítélését. A Fed 2001-ben sokszor élt a kamatvágás eszközével, amelynek kedvező hatása volt az ilyen típusú befektetésekre. A stagnáló gazdasági teljesítmény fokozása és a szeptemberi terrortámadást követő bizalomvesztés orvoslásaként az amerikai monetáris hatóság tavaly mintegy 475 bázispontos irányadó kamatvágást eszközölt.

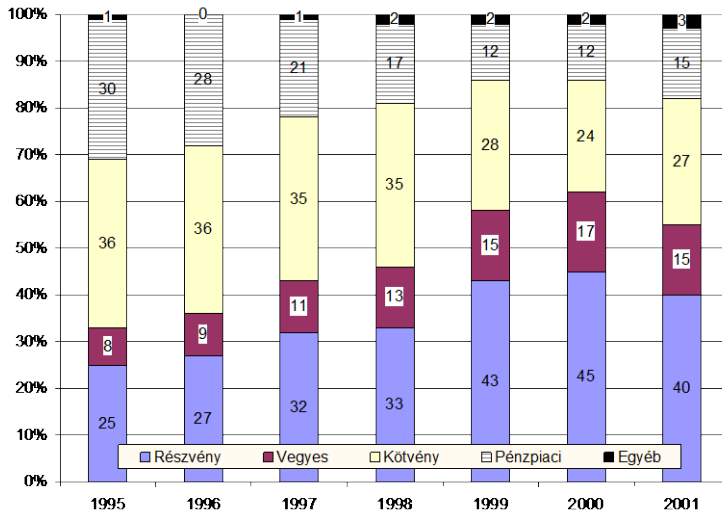
Mint már említettük, a kötvényalapokba irányuló tőkeáramlás negatív volt 2000 első felében, amikor a tőzsdéi teljesítmény jelentősen meghaladta a kötvénypiac teljesítményét. Ez a kapcsolat – fordított előjellel – később is fennmaradt: a kedvezőtlené váló részvénypiaci folyamatok fényében az – abszolút értelemben is kedvező – kötvénypiaci befektetések felértékelődtek. Ez vezetett ahhoz, hogy 2001-ben a nem részvényalapba irányuló befektetések ugrásszerűen megemelkedhettek.

A nettó befizetések a befektetési alapok összességében ebben a kedvezőtlen évben is emelkedtek – új szerkezetben (10. ábra) –, s ez kedvező jel a befektetési alapok kilátásai szempontjából. Így a befektetési alapok az elmúlt évtizedben valamilyen formában mindig képesek voltak arra, hogy kedvező alternatívát kínáljanak a más befektetési formákhoz képest, és vonzó célpontjai legyenek a lakossági és vállalati megtakarításoknak.

Az európai befektetési alapok elmúlt évtizedbeli fejlődése lényegében a nyílt végű befektetési alapok térnyerését takarja.

12. ábra

Az UCITS alapok eszközállománya, alaptípusok szerint (Százalék)

Forrás: Fefsi: The state of the European investment fund industry.

Az eszközállomány növekedése nem eredményezte valamennyi befektetési forma egyöntetű preferálását. Mint látható, a részvény típusú befektetési alapok aránya növekedett jelentősen, és erőteljesen visszaszorult a pénzpiaci alapok részaránya. Természetesen ez csak az arányok alakulását jelzi, a tételiesen pénzpiaci alapok által kezelt összegek két számjegyű dinamikával emelkedtek, a kötvényállomány pedig egyenesen megkétszereződött. Ami ezeknek a növekedési adatoknak a mértékét elhomályosítja, az a részvénybefektetések elképesztő népszerűsége: az itt kezelt összegek euróértéke 4,8-szeresére nőtt hat év alatt.

Bár a növekedés itt is dinamikus volt, azonban az európai befektetési alapok összessége csak arányaiban volt képes megőrizni a pozícióját az USA-val szemben, 2001 első félévének végén az európai alapok eszközértéke nem érte el a felét sem az amerikai alapokénak (3. ábra).

A tőzsdei folyamatok fényében nem meglepő, hogy az alapok egy évtizedes diadalmenetét főleg a részvényalapok szolgáltatták: 1995-höz képest több mint ötszörösére emelkedett az értékük. Ezzel elérték 1999 végére az 1300 milliárd eurót.

Az évtized főbb folyamatai a részvényalapoknál:

- a részvényindexek növelték a befektetések értékét
- a nettó befizetések erőteljesek voltak (ezek az eszközállomány növekedéséből országonként eltérő mértékben, 13–44 százalékra adnak magyarázatot)
- a pénzpiaci alapoktól is idevonzották a befektetések egy részét
- nőtt a vegyes alapok népszerűsége, amely a részvénybefektetések emelkedésében öltött testet.

Az UCITS alapok eszközállománya, alaptípusok szerint
(Milliárd euró)

	Részvény	Vegyes	Kötvény	Pénzpiaci	Egyéb	Összes
1995	303	97	436	364	12	1 212
1996	394	131	525	408	0	1 458
1997	583	201	638	383	18	1 823
1998	768	303	815	396	47	2 328
1999	1 374	479	895	384	64	3 196
2000	1 589	600	847	424	71	3 530
2001	1 444	542	975	542	108	3 611

Forrás: FEFSI, saját számítás.

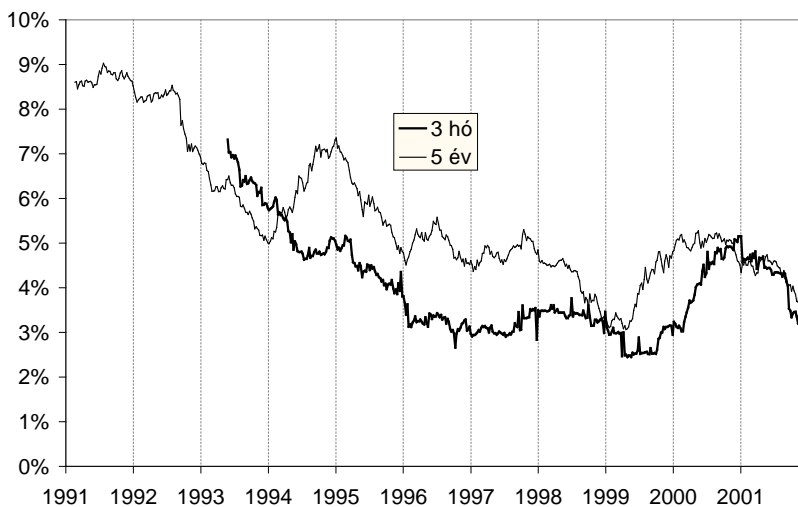
Az 1999-es év volt az utolsó igazi boom év a befektetési alapok számára. Ebben az évben a növekedés még a megelőző hat év legmagasabb teljesítménye volt. A rendkívül dinamikus kilencvenes évekbeli fejlődést 2000-ben már inkább egy stagnáló, az alapok számára negatív, kedvezőtlen kimenetelű év követte.

Az utolsó két évben – az Egyesült Államokhoz hasonlóan – itt is megszakadt az alapok dinamikus növekedése.

2000 elején – az amerikai tapasztalatokkal megegyező módon – még tartott a korábbi folyamat. A teljes európai befektetési alap-piac eszközállománya kilenc százalékkal bővült egy negyedév alatt, ezen belül továbbra is meghatározó volt a részvényalapok teljesítménye.

13. ábra

A német 3 hónapos és ötéves benchmark hozamok a kilencvenes években

Forrás: Bloomberg Inc.

A részvény- és vegyes alapok értéke 15 százalékkal emelkedett, a kötvény- és pénzüpiaci alapok eszközei pedig 0,7 százalékkal csökkentek. A kötvényalapoknál ez azt jelentette, hogy a megtakarítók gyakorlatilag ennek megfelelő összegű tőkét vontak ki a kötvényalapokból, míg a részvénybefektetések esetében a növekedés valamivel több mint fele az árfolyamok emelkedéséből származott. A 2000 első negyedévét követő időszakban már lelassult az eszközállomány növekedése, amely főleg a korábbi expanzió nagy részét adó részvényállomány-dinamika elolvadásának a következménye. Ez a nagy nemzetközi tőzsdeindexek teljesítményének hatásait tükrözte (2. ábra).

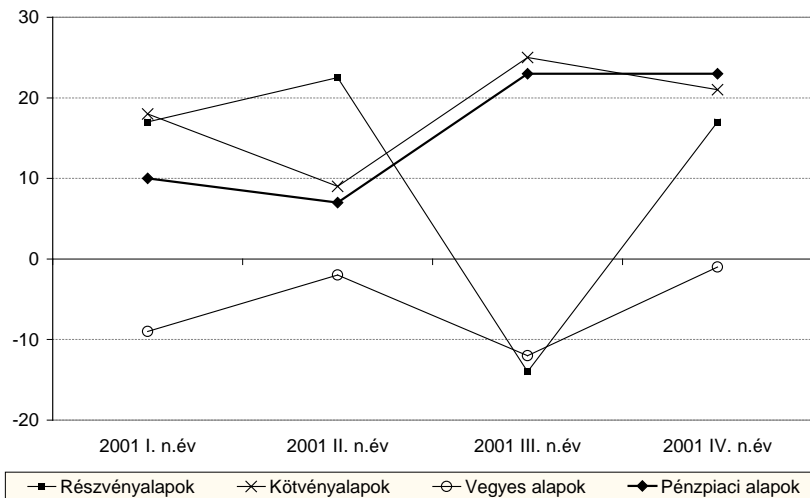
Ebben az időszakban– az USA-ban megfigyelthez hasonlóan – számos európai országban lehettünk tanúi emelkedő hozamgörbének. Így a csökkenő kötvényárfolyamok erodálták a kötvényalapok eszközértékét.

Így 2000-ben éves szinten a növekedés kilenc százalék volt, amely úgy adódott, hogy 2000 első negyedévét követően már nem volt bővülés regisztrálható a befektetési alapok eszközállományaiban.

2001 első negyedévében az alapok eszközértéke 2 százalékkal csökkent, a második negyedévben viszont 4 százalékponttal emelkedett. Az első negyedév összehúzóását a részvényalapok nagyarányú (6 százalékos) csökkenése okozta, amelyet nem tudott ellensúlyozni a kötvény- és pénzüpiaci alapok dinamikus gyarapodása sem. A tőzsdék az első negyedévben erőteljesen estek. A befektetők, kevés kivételtől eltekintve, nem vonultak ki a részvényalapokból (csakúgy, mint az USA-ban), inkább a nettó befizetések lassultak le jelentősebben. Ezzel a folyamattal párhuzamosan került sor a kötvény- és pénzüpiaci alapokba történő befizetések emelkedésére.

14. ábra

Az európai befektetési alapokba irányuló nettó tőkeáramlás megoszlása alapfajtánként (milliárd euró)

Forrás: Fefsi Quarterly Reports.

Az igazi változást a harmadik negyedév folyamatai hozták meg. Ekkor a részvényalapokból már nettó értelemben is tőkét vontak ki, míg kivételesen magas szintet ütött meg a nem részvényalapokba történő nettó befizetések értéke. A harmadik

negyedév volt az az időszak, amikor az USA-beli és az európai gazdasági visszaesés veszélye nagyon közelivé és reálissá vált, és ekkor került sor a terrortámadásra is, mely jelentősen felerősítette a korábbi folyamatokat.

Kvázi konszolidációként tekinthetünk a negyedik negyedéves folyamatokra. Ekkor ugyanis a részvénypiaccal szembeni averziója az európai megtakarítóknak lecsökkent, és ismét friss tőkével dagasztották a részvényalapok eszköztékét. De míg az előző negyedévben a részvény- és nem részvényalapok tőkevonzó képességének megváltozása gyökeresen ellentétes volt, addig a negyedik negyedévben nem mérséklődött a kötvény- és pénzüpiaci alapokba irányuló tőkeáramlás.

A biztonságosabb befektetésbe való menekülés megfigyelhető az egész évben, de legerősebben a második félévben rajzolódik ki. Az év legvégén ugyan már növekedés volt tapasztalható a részvényalapok eszközeiben, a biztonságosabb befektetéseket tartalmazó alapok népszerűsége azonban még átmenetileg sem csökkent.

Ezt a magatartást a befektetőknek a gazdasági kilátásokkal – és ezen belül a részvénybefektetésekkel – kapcsolatos felerősödött óvatossága okozta. A megtakarítók azonban Európában sem fordítottak hátat a befektetési alapoknak, csupán részvényalapokba irányuló befektetéseiket csoportosították át más jellegű befektetési alapokba.

Következtetés

2000–2001-ben tehát alapvetően tört meg a korábbi trend, a befektetési alapok nettó eszköztékének szakadatlan, alapvetően a részvényárfolyamok folyamatos emelkedésére és a dezintermediációra épülő fejlődése. A váltás elsősorban a részvényekbe fektető alapok fejlődését törte derékba, ám azok nagy súlya miatt az egész ágazatra is meghatározó volt. Ennek hatására azonban a más típusú – biztonságosabbnak tekintett – befektetéseket eszközöző alapok relatíve felértékelődtek, mely a pénzügyi közvetítőrendszer ezen elemének (befektetési alapok) sokoldalúságát, alkalmazkodóképességét mutatja. Azaz a pénz- és tőkepiaci megrázkódtatások inkább a befektetési alaptípusok közötti szerkezetváltásban csapódtak le, s nem vezettek az alapoktól való jelentős és általános befektetői elforduláshoz.

A kedvezőtlené váló tőkepiaci helyzet körülményei közepette a lakosság óvatossági megfontolásai erősödni kezdtek, és ezért átcsoportosításokat hajtott végre a biztonságosabbnak tartott kötvény- és pénzüpiaci alapok irányába. Amint látható, a befektetési alapok egészének jövőjét alapvetően határozza meg a részvényalapokba irányuló befektetések dinamikája.

A részvényalapok kedveltségét alapvetően fogja befolyásolni az amerikai gazdaság teljesítménye, a gazdaság növekedésére vonatkozó várakozások alakulása. Amennyiben a gazdasági növekedéssel kapcsolatos várakozások tovább erősödnek, az ilyen jellegű befektetési alapok ismét reneszánszukat élhetik meg. A részvényalapokba irányuló nettó befizetések nagyságrendje várhatóan nem fogja elérni a 90-es évekre jellemző szintet, hiszen tavaly komolyan megégették magukat a jegytulajdonosok.

Mindenképpen profitálhatnak viszont a részvényalapok korábbi gyengélkedéséből a kötvény- és pénzüpiaci alapok. Ezek ugyanis jellemzően biztonságosabb befektetést nyújtanak a részvényalapoknál, és így válságok idején a „biztonságba menekülés” jelenség célpontjával szolgálhatnak.

Véleményünk szerint az ilyen alapok kedveltsége (főleg a pénzüpiaci alapoké) más okból is megemelkedik. Az általuk kínált hozam ugyanis jóval alacsonyabb volatilitást mutat, mint a részvénybefektetések esetében, másrészt a hozamuk általában meghaladja a hasonló kategóriába sorolható banki betétekét. Emiatt a közelmúlt gazdasági

eseményeinek nyertesei lehetnek. A világgazdasági kilátásokkal kapcsolatosan – hozzáállástól függően – optimistább és pesszimistább verziókat különböztethetünk meg. Ezek a lassabb, illetve a gyors fellendülés közötti sávban húzódnak.

Ezek fényében a befektetési alapok idén a tavalyinál kedvezőbb jövő elé nézhetnek, tekintve, hogy a részvényalapok felé ismét erősödhet a bizalom (az azonban valószínűtlen, hogy teljesen visszatérjen). A pénzügyi- és kötvényalapok pedig profitálhatnak abból a tapasztalatból, amelyet a részvénybefektetéseken elszenvedett közelmúltbeli sokk okozott. (Ezt a vélekedést támasztják alá mind az amerikai, mind pedig az európai területen a 2001. utolsó negyedéves folyamatok.)

Ezek fényében érdemes ismét felidézni az *1. ábrát*. A kilencvenes évek dinamikus fejlődését a 2000-ben elkezdődött stagnálás váltotta fel. Fenti elemzésünkéből kiderült, hogy a befektetési alapok – főleg a részvénybefektetések – stagnálását átmenetinek tartjuk. Egyrészt a teljes befektetési alap-piactól történő elfordulást tompítja a befektetési alapok sokszínűsége, valamint a befektetési jegyekbe befektetők válságok esetén mutatott higgadt viselkedése.

Az átmeneti megtorpanás után a befektetési alapok eszközei ugyan mérsékeltebben, mint korábban, de ismét gyarapodhatnak.

Irodalomjegyzék

Bloomberg Inc.

Engen, Eric M. – Lehnert, Andreas: Mutual Funds and the U.S. Equity Market.

= Federal Reserve Bulletin, December 2000.

Fefsi, Annual Report 1999–2001.

Fefsi, Quarterly Reports 1999–2001 III.

Fefsi, World Investment Industry Quarterly Reports 1999–2001 III.

Fefsi, The state of the European investment funds industry, www.fefsi.org

Fefsi: World investment funds.

ICI, Emerging market equity funds and crisis, www.ici.org

ICI, Emerging market funds.

ICI, monthly trends 2000. 01.–2002. 12.

ICI, Annual reports, ICI 1996–2001.

Kidwell, D. S. – Peterson, Richard L.: Financial Institutions, Markets and Money, 1999, U. S. Census Bureau, Statistical Abstract of the United States: 2000.

Perspective, Investment Company Institute No. 2. February 2001.

Brief Summary of the Articles

The main tendencies of domestic investments in the previous decade and a few deductions – Part II Sectoral and regional trends. The sources of investments

IVÁN SCHWEITZER

This article is dealing with the tendencies of domestic investments, it examines the main trends and features. The second part starts with a sectoral analysis. Based on statistics the author distinguishes three different groups. Among the productive branches the manufacturing has developed significantly in the previous decade, which is mainly due to FDI. Among the business services the proportion of commercial investments has increased, from the same source. Public services such as health care and education have lost importance. From the regional analysis it can be concluded that the traditional split of Hungary in the decade of FDI inflow did not moderate, it has even become deeper. Among the investment sources the proportion of foreign capital has increased, the proportion of domestic savings is of medium level in international comparison.

„New economy” and growth in Hungary

ANDREA SZALAVETZ

The paper enumerates and analyzes three different meanings of the „new economy”. It comes to the conclusion that the „new economy” properties described in international literature as „intellectual capitalism” are not evident in countries specialized on and trying to catch up with the help of the manufacturing of information technology hardware. Thus, the theoretical theses of the economics of the „new economy” are manifest in a different manner in the developed center of the world economy and outside it. Some of these differences are addressed by the paper.

Revealed comparative advantage and competitiveness in Hungarian agri-food sectors

IMRE FERTŐ – LIONEL J. HUBBARD

We examine the competitiveness of Hungarian agriculture in relation to that of the EU, based on four indices of revealed comparative advantage, for the period 1992 to 1998. Consistency tests suggest that the indices are less satisfactory as cardinal and ordinal measures, but are useful in identifying whether or not Hungary has a comparative advantage in a particular product group. Despite significant changes in Hungarian agriculture during the 1990s, the results indicate that the pattern of comparative advantage has remained stable. Our findings complement the results of previous studies which have used different approaches to measuring competitiveness.

The forms of cumulation of origin applied in the European free trade agreements and the economic significance of cumulation regulations

ANNA KELE

The interests of trade- and economic policies behind the specifications of origin are less known in Hungary than for example in the European Union or in the United States. This fact might be the reason why the Hungarian economic literature pays so little attention to this subject and does not follow neither the negotiations on international level which have started several years ago, nor the international literature about this topic. The cumulation of origin, described in this article, is a key element of the regulations of origin and a vital part of the free trade agreements. Its aim is a more effective co-operation of the free trade partners and the optimal use of the advantages ensured in the agreements by enabling the concentration and inclusion of products of different origin in order to achieve the status of origin. The up-to-dateness of the article is underlined by the current negotiations of the countries of the Pan-European cumulation region and the Mediterranean countries with the aim of forming a common region of cumulation.

Growth of Mutual Funds in the US and Europe

JÁNOS SAMU

The last decade showed the spectacular growth of mutual funds worldwide. Net assets of mutual funds were ten times bigger than ten years before. The decade-long accumulation of assets contributed to the distinguished importance of mutual fund shares as a means of financial savings. Much of the growth in mutual fund assets could be put down to the operation of equity funds. Assets of bond- and money market funds increased less dynamically.

Basic changes have arisen in the favourable conditions of the nineties during the 2000-2001 stock market decline. Investors of mutual funds reacted in a calm way to changing economic conditions (the mentioned stock market decline), and only moderately pulled money out of the funds. In the two giant region – the USA and Europe – we can see signs of flight to quality. Due to the economic growth – hopefully recovering already in 2002 – assets of mutual funds is set to increase significantly. Confidence in the equity funds may return while money market and bond funds can benefit from smaller risk appetite of investors.

Köszönetnyilvánítás

Az 1996. évi CXXVI. törvény biztosította lehetőséggel élve sokan utalták át 2000. évi személyi jövedelemadójuk egy százalékát a Magyar–Egyiptom Baráti Társaság javára. 76 920 Ft gyűlt össze, amelyet működési költségeink fedezetére fordítottunk.

Köszönetet mondunk mindazoknak, akik Társaságunkat támogatásban részesítették.

Magyar–Egyiptom Baráti Társaság

Jogi melléklet

eEurope

DR. SZÜTS MÁRTON¹

Bevezetés: Az információs társadalom kiépülése Európában

Az Európai Unió deklarált célja, hogy információs társadalommá váljon. A föld- és iparalapú társadalmi berendezkedés után a világ legfejlettebb régiói ugyanis megindultak a posztindusztrializmus felé.² A szolgáltatások domináns gazdasági szektorrá válása és az információ felértékelődése jellemzi ezt a folyamatot.

Természetesen nem csupán a gazdaságot (információszerzés, gyors és megfelelő információértékelés, illetve minél jelentősebb profitot eredményező információfelhasználás) érinti ez a változás: az összes társadalmi alrendszer átépül e logika szerint. Az információs és az informatika ugyanis az élet minden vetületére hatással van. Az Európai Unió felismerte, hogy irányt kell adnia e globális társadalmi átalakulásnak, mivel így erőteljesebben szolgálhatja a kontinens versenyképességének növelését, csökkentve egyúttal a jelentkező negatív következmények (bűnözés, elidegenedés stb.) veszélyét.

A Bizottság 1999 decemberében hozta nyilvánosságra programját: az eEurope célja elősegíteni, hogy a születő információs társadalom – kihasználva a gazdasági téren kínálkozó lehetőségeket és növelve a társadalmi kohéziót – egyúttal az integráció társadalma is legyen.³ A liszaboni csúcson, 2000 márciusában a Tanács felkérte a Bizottságot egy átfogó európai akcióterv kidolgozására, amely az eEurope és az azt kiegészítő nyilatkozat (Stratégiák a foglalkoztatás érdekében az információs társadalomban) alapján rövid idő alatt el is készült.

A Tanács 2000 júniusában, Feirában hagyta jóvá az eEurope 2002 akciótervét, amelynek megvalósítási határidejeként 2002 végét jelölték meg. A program megvalósulását folyamatosan értékelték: a nizzai csúcra (2000. december) készült bizottsági jelentés⁴ és a francia elnökség jelentése⁵ után a Bizottság 2001 márciusában nyilatkozatban vont mérleget (a stockholmi csúcs résztvevői elé terjesztett dokumentum szerint a Bizottság elégedett volt az információs társadalom kiépülésének ütemével, s óvott attól,

¹ Egyetemi tanársegéd (ELTE ÁJK), doktorandusz (Paris-1, Panthéon-Sorbonne), politológus.

² Lásd: VITORINO Antonio Brüsszelben, 2000. szeptember 19-én, az Európai Parlament Cybercrime konferenciáján tartott beszédét (Fighting Cybercrime – What are the Challenges facing Europe?)

³ http://europa.eu.int/comm/information_society/eeurope/actionplan/index_fr.htm

⁴ eEurope 2002, Mise à jour, COM(2000) 783, novembre 2000.

⁵ http://europa.eu.int/comm/information_society/eeurope/documentation/update/index_fr.htm

hogy az informatikai és telekommunikációs szektorban érdekelt cégek tőzsdei gyengélkedéséből a folyamat lefékeződésére következtessen bárki is).⁶

Bár a stockholmi csúcson az információs társadalom kiépülésének gyorsítását fogalmazták meg igényként (prioritásként határozva meg a távközlési szabályok egységesítését, a harmadik generációs mobil térnyerésének támogatását, a telefonos és internetes pénzügyi szolgáltatások további terjedésének elősegítését és a biztonság növelését a világhálón), mára világossá vált, hogy az elért eredmények dacára az informatikai szektor újabb impulzusokra szorul. Az általános gazdasági recesszió, a „blue chip” részvények tartósan alacsony árfolyama, a megszorodó felszámolási és csődeljárások (az internetforgalom felét bonyolító WorldCom 2002 júliusában kért csődvédelmet),⁷ kiegészülve az információs társadalom kiépülési üteme fenntartásának tervével azt eredményezték, hogy a politikai jogalkotásra és a központi-állami intervencióra⁸ hangsúlyosabb szerep hárul.

Az információs társadalommal kapcsolatban a közelmúlt legfontosabb eseménye, hogy a sevillai csúcsra (2002. június 21–22.) készült eEurope 2005 akcióterv⁹ lépett az eEurope 2002 helyébe. Ez utóbbi mérlegének idei megvonásakor az Európai Unió eredményként tudta felmutatni a világhálóhoz csatlakozni tudó háztartások számának megduplázódását (a cégek és az oktatási intézmények majd mindegyike tud csatlakozni), az internet-hozzáférés díjának csökkenését, az elektronikus kereskedelemmel és a távközléssel kapcsolatos jogszabályok szinte teljes körű megalkotását, a közszolgáltatások hálózaton történő igénybevételének és a chipkártya használatának térnyerését.¹⁰

Az információs társadalom kiépülése Európa integrált részein valóban figyelemre méltó, s a tagjelöltek ez irányú fejlődésére szintén gondot fordít(ott) az Európai Unió.¹¹ Az elektronikus kereskedelem terjedését fékezi ugyanakkor a biztonság hiánya. A nem kívánt e-mailek és a vírusok az Európai Unió internet-hozzáféréssel bíró polgárai 8-9 százalékának okoznak bosszúságot, 2 százalékuk pedig csalás áldozata lett a bankkártyával, illetve az interneten történő vásárlás során.¹² Így nem meglepő, hogy az internet-használók alig 5 százaléka vásárol rendszeresen a világhálón keresztül. (A cégek bátrabak, egynegyedük már részt vesz az elektronikus kereskedelemben.)¹³

Mindezek alapján a Bizottság úgy véli – s ezt az eEurope 2005 meg is állapítja –, hogy az elektronikus kereskedelem még kiaknázatlan lehetőségekkel rendelkezik. Ehhez további erőfeszítések szükségesek; a legfontosabb a biztonságos és megbízható jogi és infrastrukturális környezet megteremtése. Bizalmatlanság tapasztalható az on-line közigazgatás vonatkozásában is: az internethasználók csupán egytizede létesített interaktív kapcsolatot eddig adminisztratív szervekkel. Az e-government térnyerésének elősegítése tehát szintén a prioritások között szerepel (a tagjelölt országok közigazgatását a brüsszeli elvárások szerint ugyancsak on-line irányba kell fejleszteni).

⁶ COM(2001) 140, Préface

⁷ Csődben a WorldCom, HVG, 2002. július 27., p. 11.

⁸ Magyarországon lásd az Informatikai és Hírközlési Minisztérium, illetve az öt elsődleges távközlési szolgáltató (Matáv Rt., Vivendi Telecom Hungary Rt., Emitel Távközlési Rt., Hungarotel Rt., Monortel Rt.) által 2002. július 15-én aláírt, az államilag támogatott internet-hozzáférési csomagokról szóló megállapodásokat. HVG, 2002. július 20., p. 11.

⁹ COM(2002) 263 final

¹⁰ COM(2002) 263 final, 1. "Progrès réalisés avec eEurope 2002".

¹¹ 2000 májusában Varsóban a tagjelöltek elkötelezték magukat az eEurope-nak megfelelő program kidolgozására: az eEurope+ átveszi és adaptálja a stratégiai célokat, kiegészítve azokat nemzeti elemekkel, feladatokkal, határidőkkel. 2000 októberében a tagjelölt országok képviselőiből álló vegyes bizottság meg is kezdte munkát. COM(2001) 140, 4.

Lásd: http://europa.eu.int/information_society/international/candidate_countries/action_plan/index_en.htm

¹² COM(2001) 140, 2.1.

¹³ COM(2001) 140, 2.3.

Az eEurope elsődleges célkitűzésének (az Európai Unió váljék 2010-re a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb gazdaságává, ahol a foglalkoztatottság és a társadalmi kohézió szintje magas) valóra váltásához el kell érni, hogy az új piacokat teremtő, költségeket csökkentő, illetve termelékenységet növelő szolgáltatások, felhasználások és tartalmak terjedjenek. A közpolitika feladata abban rejlik, hogy a jogi szabályozással, valamint a megfelelő környezet megteremtésével a magánbefektetőket olyan investíciókra készítse, amelyek ehhez hozzájárulnak.

Az internet fejlődését meghatározza a multi-platform hozzáférés (a személyi számítógépeken kívül adattovábbításra alkalmas digitális televízió, illetve harmadik generációs mobiltelefon) és a nagy adatátviteli képességű megoldások (másodpercenként legalább 2 megabit továbbítása folyamatos kapcsolat mellett) terjedése. Ennek köszönhetően még több felhasználó juthat jobb minőségű internetszolgáltatáshoz gyorsabb és nagyobb mennyiségű adatátvitel mellett úgy, hogy a felhasználók fizikai mobilitása is növekszik. A gyorsan, jó minőségben, biztonságosan, bárhol és bármikor elérhető információ a magánélet, az ügyintézés és a gazdasági tevékenység terén is megkönnyíti majd a polgárok életét. Az eEurope 2005 tehát, megtartva az „információs társadalmat mindenkinek” szlogent, mindezek eléréséhez a következő területekkel foglalkozik kiemelten: a biztonságos, gyors és nagy átviteli képességű infrastruktúra kiépítése, illetve az e-government, az e-learning, az e-health és az e-business fejlesztése.¹⁴

Tekintsük át legelőször, vajon mit ért el az Európai Unió ezeken a területeken, s milyen javaslatok szerepelnek az eEurope 2005 akciótervben (I. fejezet). Ezután pedig vizsgáljuk meg, hogy az információs társadalom kiépülése szempontjából elengedhetetlen biztonságos infrastruktúra megteremtése és megőrzése érdekében mit tett s mit tervez tenni az Európai Unió (II. fejezet).

I. E-business, e-government, e-learning, e-health

1. E-business

Az e-business felőleli egyrészt az elektronikus kereskedelmet (on-line árubeszerzés és szolgáltatás), másrészt a vállalati rendszer átépülését (struktúra, irányítás, logisztika, kapcsolattartás a részlegek között, ügykezelés, döntéshozatali mechanizmusok stb.). Ezen a területen már igen gazdag az *acquis communautaire*, de ettől függetlenül ez az eEurope 2005 akcióterv egyik legfontosabb részének számít.

A 90-es évek második felében komoly közösségi jogalkotói munka folyt Brüsszelben és Strasbourgban. Az elektronikus kereskedelemről szóló¹⁵ – jogharmonizációs kötelezettségünk miatt a magyar jogalkotást is meghatározó – irányelvet¹⁶ több, a gazdasági/üzleti életet érintő direktíva követette, jelesen: az elektronikus aláírásról¹⁷ és a tagállamok szerzői és a szomszédos jogi harmonizációjáról szóló,¹⁸ valamint az elektronikus

¹⁴ COM(2002) 263 final, 2.3.

¹⁵ Bár nem ez volt az első, amely kapcsolódik az információs társadalomhoz e téren. Lásd például a fogyasztók „távvásárlás” esetén való védelméről szóló direktívát: Directive 97/7/CE du Parlement européen et du Conseil du 20 mai 1997 concernant la protection des consommateurs en matière de contrats à distance, JO L 144, 04/06/1997, p. 19.

¹⁶ Directive 2000/31/CE du Parlement européen et du Conseil du 8 juin 2000 relative à certains aspects juridiques des services de la société de l'information, et notamment du commerce électronique, dans le marché intérieur („directive sur le commerce électronique”), JO L 178 17/07/2000, p.1.

¹⁷ Directive 1999/93/CE du Parlement européen et du Conseil, du 13 décembre 1999, sur un cadre communautaire pour les signatures électroniques, JO L 13, 19/01/2000, p. 12.

¹⁸ Directive 2001/29/CE du Parlement européen et du Conseil du 22 mai 2001 sur l'harmonisation de certains aspects du droit d'auteur et des droits voisins dans la société de l'information, JO L 167, 22/06/2001, p. 10.

számlázást egyszerűsítő¹⁹ és az elektronikus úton nyújtott szolgáltatások általános forgalmi adója terén változást hozó²⁰ irányelvek. Ez utóbbi témában „keményebb” jogforrás, rendelet is született, amely a tagállamok közvetett adóval (ÁFA) foglalkozó, adminisztratív feladatot ellátó szerveinek együttműködését szabályozza az elektronikus kereskedelem kapcsán.²¹

Az e-business fejlesztését nem csupán jogalkotásán keresztül próbálta elérni az Európai Unió. A kis- és középvállalkozások elektronikus piacon történő helytállását elősegítő „Go Digital” nevet viselő kezdeményezés, a fogyasztók védelméről folytatott nyilvános vita,²² az európai versenyképességről szóló jelentés²³ és a digitális gazdaság európai vállalatokra gyakorolt hatását elemző közlemény²⁴ ezt támasztja alá.

Az eEurope 2005 jogalkotással és egyéb – nem jogi – eszközökkel is szeretné tovább erősíteni ezt a folyamatot. Ennek érdekében célként határozza meg, hogy Európában növekedjen az információtechnológiába befektetett anyagi és szellemi tőke, illetve a kommunikációs csatornákat kihasználó modell szerint működjenek a vállalatok, amelyek versenyképessége – a működési költségek leszorítása, a technikai/ismereti innováció és a termelékenység növelése nyomán – folyamatos fejlődésre legyen képes.

Az eEurope 2005 több jogalkotási feladatot is megfogalmaz az e-business tekintetében. A Bizottságnak át kell tekintenie a hatályos szabályokat, hogy olyan módosításokat javasolhasson, amelyek eredményeképp a világhálón keresztül, illetve az ezen kívül bonyolított gazdasági kapcsolatokra teljesen azonos szabályok vonatkozzanak. Az online/off-line árucseré és szolgáltatásnyújtás teljes egyenlőségének megteremtése érdekében 2003-ra elektronikus gazdasági csúcsot is terveznek, amelyen az üzleti élet szereplői ismertethetik álláspontjukat, elvárásaikat.

A kis- és középvállalkozások elektronikus piacra lépéséhez további segítséget kíván nyújtani az Európai Unió, miként ahhoz is, hogy minél több vállalat használhassa az „eu”-végződésű domainnevet, amelyhez idővel – előreláthatólag 2003 végéig – különféle előnyök kapcsolódhatnak majd (megbízhatóság tanúsítása, igazolt kilét és minőség stb.). A 2002 áprilisában elfogadott rendelet szerint mindez megkönnyíti a virtuális piac működését, s növeli a versenyt.²⁵ Az egyszerű, biztonságos, konkurenciára épülő és átlátható elektronikus kereskedelem igényli továbbá az ügyletek, aláírások, kifizetések és teljesítések szabályainak egységesítését is, valamint a nézeteltérések, jogviták on-line formában történő feloldásának lehetőségét megteremtő összeurópai rendszer felállítását.²⁶

¹⁹ Egy 1977-es irányelv módosításáról van szó. Lásd: Directive 2001/115/CE du Conseil du 20 décembre 2001 modifiant la directive 77/388/CEE en vue de simplifier, moderniser et harmoniser les conditions imposées à la facturation en matière de taxe sur la valeur ajoutée, JO L 15, 17/01/2001, p. 24.

²⁰ Lásd: Directive 2002/38/CE du Conseil du 7 mai 2002 modifiant, en partie à titre temporaire, la directive 77/388/CEE en ce qui concerne le régime de taxe sur la valeur ajoutée applicable aux services de radiodiffusion et de télévision et à certains services fournis par voie électronique, JO L 128, 15/05/2002, p. 41.

²¹ Règlement (CE) n° 792/2002 du Conseil du 7 mai 2002 modifiant à titre temporaire le règlement (CEE) n° 218/92 sur la coopération administrative dans le domaine des impôts indirects (TVA) en ce qui concerne de nouvelles mesures relatives au commerce électronique, JO L 128, 15/05/2002, p. 1.

²² Lásd: COM(2001) 531 final.

²³ Rapport 200, SEC(2001) 1705.

²⁴ COM(2001) 711 final.

²⁵ Règlement (CE) n° 733/2002 du Parlement européen et du Conseil du 22 avril 2002 concernant la mise en oeuvre du domaine de premier niveau .eu, JO L 113, 30/04/2002, p. 1.

²⁶ COM(2002) 263 final, 3.1.2.

Az eEurope 2002 az alapszolgáltatások internet segítségével történő elérésének megteremtését tűzte célul az Európai Unió és tagállamai számára. E terv csupán részleges megvalósulása, illetve az e-government szélesebb körre történő kiterjesztésének igénye miatt az eEurope 2005 továbbra is a prioritások között tartja az elektronikus igazgatás térnyerésének elősegítését.

A Bizottság folyamatosan ügyel arra, hogy ne szakadjanak le a társadalom egyes rétegei az információs társadalom kiépülésekor. A numerikus törésvonal megjelenése/mélyülése ellen próbál tenni a 2001. októberében hozott határozata,²⁷ valamint a 2002 márciusában elfogadott határozat²⁸ is, amely kifejezetten a hivatalos weboldalak elérhetőségének fontosságáról szól.

A Bizottság és a belga elnökség 2001 novemberében konferenciát is rendezett e témában, amelynek végén a részt vevő miniszterek nyilatkozatot fogadtak el. Ebben a mindenki által elérhető, biztonságosan használható on-line közigazgatás elterjesztését szorgalmazták, valamint a jól működő rendszerekre vonatkozó ismeretek és tapasztalatok cseréjét. Abban konszenzus mutatkozik az Európai Unión belül, hogy a sikeres e-government program alapfeltétele a többnyelvű és bárholnan elérhető felületek megteremtése.²⁹

A közigazgatási adatok átvitelének célját szolgáló IDA-program³⁰ (ennek keretében 2002 szeptemberében kétnapos tanácskozársra került sor Brüsszelben, ahol az uniós adminisztráció portáljáról is véleményt cseréltek a résztvevők), a nyilvános internetcsatlakozási pontok kialakítása és a közbeszerzések jelentős részének legkésőbb 2005-ig történő átvitele az internetre (ehhez komoly jogalkotási feladat szükséges mind az európai intézmények, mind a tagállamok részéről) szintén az e-government-hez illeszkedik.

3. E-learning

Miután az oktatási intézmények majd mindegyike rendelkezik internet-hozzáféréssel az Európai Unióban, a következő – Barcelonában megfogalmazott – feladat annak elérése, hogy 2003-ra legfeljebb 15 diák jusson egy számítógépre. Szintén 2003-ra vonatkozó előírás, miszerint a tagállamok – többek között a strukturális alapok igénybevételével – programokat indítsanak a felnőttkorú lakosság azon csoportjai számára (elsősorban munkanélküliek, fogyatékosok, szülési szabadság után ismét munkába álló nők), akik számára kedvezőtlen lehet az informatikai ismeretek hiánya.³¹

Korábban, 2002 végére ígéri a Bizottság, hogy megszövegezi és elfogadja saját eLearning programját, valamint hogy nyilvánosságra hozza az elektronikus távoktatás európai piacáról készült átfogó tanulmányát. Az eEurope 2005 emellett tartalmazza a virtuális campusok megvalósításának ötletét, továbbra az egyetemeken kívül egyéb intézmények (múzeumok, könyvtárak, levéltárak stb.) bevonását az akciótervbe.

²⁷ Résolution du Conseil du 8 octobre 2001 sur la participation de tous à la société de l'information („e-inclusion”): exploiter les possibilités qu'offre la société de l'information pour lutter contre l'exclusion sociale, JO C 292, 18/10/2001., p. 6.

²⁸ Résolution du Conseil du 25 mars 2002 relative au plan d'action eEurope: accessibilité des sites Web publics et de leur contenu, JO C 86, 10/04/2002., p. 2.

²⁹ COM(2002) 263 final, 3.1.1. i)

³⁰ www.europa.eu.int/ispo/ida

³¹ COM(2002) 263 final, 3.1.1. ii)

A modern technológiák és az információáramlás az egészségügy terén is komoly változásokat eredményezett. Említést érdemel a kórházi és igazgatási adminisztráció költségeinek csökkentése, a távgyógyászat megjelenése, a különböző egészségügyi intézményekben feleslegesen megismételt vizsgálatok elkerülése, az egészséges életmóddal kapcsolatos információk széles körű nyilvánosságának megteremtése. A megbízható gyógyszerek és gyógyászati segédeszközök biztonságos használata érdekében EudraVigilance néven indult program, az Europharm célja pedig egy átfogó gyógyszer-adatbázis létrehozása. Az eEurope 2005 kiemelten kezeli az e-health területét: a korábbi akcióterv kezdeményezéseinek folytatása mellett újabb tervek láttak napvilágot.

Barcelonában döntés született arról, hogy az uniós polgárok számára a más tagállamokban végzett gyógykezelések igénybevételéhez európai egészségbiztosítási kártyát hoznak létre. A jelenlegi, előzetes eljárást és nyomtatványokat igénylő rendszert felváltó megoldásra vonatkozó javaslatot a Bizottság a 2003-as tavaszi csúcsig készíti el. A tervek szerint 2005-ig kellene megteremteni az európai ellátási pontok teljes elektronikus összekapcsolását, s ekkortól lenne biztosított az egészségügyi on-line szolgáltatások széles köre (elektronikus kartotékok, egészségbiztosítással kapcsolatos pénzforgalom, megelőzés és életmód-javaslatok stb.) a lakosság számára.

A Bizottság fontosnak tartja egy olyan hálózat létrehozását, amely megteremti a közegészségügyi veszélyekről való információáramlás és a gyors elhárítás/beavatkozás lehetőségét. A személyes adatok védelme – különösen, hogy az egészségi állapotra vonatkozó információk szenzitív, tehát fokozott védelmet élvező adatnak minősülnek –, illetve az elektronikus egészségügyi rendszerekbe és adatbázisokba történő illetéktelen behatolások megakadályozása szintén az e-health fontos elemét képezi.³²

Az informatikai rendszerek, illetve a tárolt és továbbított adatok védelmének problematikája átvezet az eEurope 2002 és az eEurope 2005 egyik központi eleméhez: a biztonság megerősítéséhez a kibernetikus térben. A továbbiakban ennek jogi vetülete kerül bemutatásra (a technikai kérdések nélkül).

II. Biztonságos internetes infrastruktúra

A világháló biztonságának növelése azért is kiemelten fontos, mert az egyúttal előfeltétele az előbb felsorolt területeken tervezett fejlődésének.³³ Az internet biztonságának fokozása ugyanakkor a Bizottság által is bevallottan lassan halad. A 2001 januárjában kiadott bizottsági nyilatkozat egy biztonságosabb információs társadalom kialakítását kívánja szolgálni az infrastruktúrák védelme és az informatikai bűnözés elleni harc révén.³⁴ Ez, kiegészítve a korábban hivatkozott stockholmi dokumentummal, az információk és a hálózatok biztonságáról szóló nyilatkozattal³⁵ és az eEurope 2005 ide vonatkozó részeivel, jelenti ma az Európai Unió stratégiáját az információs társadalom kiépülését kísérő negatív jelenség, az informatikai bűnözés térnyerése ellen.

Mielőtt ennek a stratégiának a legfontosabb elemeit megvizsgálánk, érdemes röviden vázolni az informatikai bűnözés által felvetett problémákat. Mit takar ez a kifejezés?

³² COM(2002) 263 final, 3.1.1. iii)

³³ COM(2001) 140, 3.1.-3.8.

³⁴ COM(2000) 890 final

³⁵ COM(2001) 298 (06/06/2001).

Szabályozatlan-e ebből a szempontból a világháló, s milyen jogalkotási feladatok szükségesegek? Ki és mely eszközökkel harcoljon a bűnözés új formái ellen?

1. Az informatikai bűnözés, mint új jellegű kriminalitás

Az informatikai bűnözés tartalmát illetően nem teljesen egységes az irodalom. Egyes szerzők kizárólag azokat a támadásokat tekintik az informatikai bűnözés részének, amelyek kifejezetten a számítógépes rendszerek (hardverek és szoftverek) ellen irányulnak. Ez a megközelítés a „klasszikus” deliktumok számítógép igénybevételével elkövetett változatait kirekeszti az informatikai bűnözés tárgyköréből.³⁶

Helyesebbnek tűnik az informatikai bűnözés fogalmának bővebb tartalmat adni. Az ezzel ellentétes, „szűkítő” álláspont ugyanis nem csupán terminológiai szempontból problematikus, hanem azzal a következménnyel is jár, hogy kérdésessé teszi a jogalkotás szükségességét azon cselekmények vonatkozásában, amelyeket informatikai környezetben követnek el ugyan, de amelyek sokban hasonlítanak a „tradicionális” bűncselekményekhez.

Az új technológiai megoldások adta lehetőségekkel visszaélve elkövetett cselekményeket általában véve nem kezelhetjük a „klasszikus” bűncselekmények informatikai mutációiként.³⁷ A büntetőjog alapelvei, mint a nullum crimen et nulla poena sine lege, a kiterjesztő értelmezés és az analógia alkalmazásának tilalma ugyanis ezt nem teszik lehetővé. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a számítógép segítségével, illetve az informatikai rendszerek ellen elkövetett egyes bűncselekményeket ne lehetne üldözni a korábbi büntető anyagi jog alapján.³⁸ Az interneten elkövetett rágalmozás vagy a számítógépek használhatatlanná tételével megvalósuló rongálás például teljes mértékben beilenelek a létező tényállási keretek közé.

Figyelemmel azonban arra, hogy az informatikai rendszerekkel kapcsolatos visszaélések jelentős része nem ebbe a körbe tartozik, a jogalkotói intervenció elengedhetetlen. Az államok döntő többsége – tekintettel az új minőségű kriminalitás megjelenésére – „frissítette” büntető kódexét informatikai elemekkel. (Így járt el Magyarország is: büntető törvénykönyvünket többször módosítottuk, új tényállások kerültek a különös részbe.)

2. Jogalkotói feladatok és lehetőségek az informatikai bűnözés ellen

Az informatikai bűnözés minden eddigi bűnözési formánál nemzetközibb. A számítógépes rendszerek összekapcsolásával kialakult kibernetikus tér ugyanis nem ismer

³⁶ VERBIEST Thibault: La criminalité informatique: comment réprimer?, in L’Echo, 18 novembre 1999
web: www.droit-technologie.org

³⁷ FERAL-SCHUHL Christiane : CYBER DROIT, Le droit à l’épreuve de l’internet, Dalloz, Dunod, Paris, 2000., p. 35.

³⁸ A francia Államtanács szerint nem beszélhetünk „globális joghézagról”: a hatályos jogszabályok többnyire alkalmazhatók a világhálóra. Lásd: Rapport du Conseil d’Etat sur „Internet et les réseaux numériques”, adopté par l’Assemblée générale du Conseil d’Etat le 2 juillet 1998, web: www.internet.gouv.fr/francais/textesref/rapce98/synthese.htm

határokat. Ezért merül fel: ki szabályozza az itt kifejtett magatartásokat:³⁹ elégségesek-e a nemzeti jogok által nyújtott megoldások, vagy nemzetközi fellépésre van szükség?

Ma már nem vitatott: az önszabályozás – amely sértené a demokrácia alapelveit, hiszen a normaalkotók nem rendelkeznének legitimitációval – helyett a klasszikus jogalkotó szervek feladata, hogy a kibernetikus térben kifejtett magatartásokat szabályozzák (ennek során természetesen figyelembe vehetők az autoregulációs javaslatok, azaz egyfajta koreguláció⁴⁰ szóba jöhet, de szigorúan csak a jogalkotó hatalom által engedett körben és mértékben).⁴¹ Jogalkotóként nemzeti, szupranacionális és nemzetközi fórumok mérülhetnek fel.

Az Európai Unió jogalkotó szervei előírhatják, hogy milyen kellékekkel kell rendelkeznie egy elektronikus aláírásnak. A gyermekpornográfiát terjesztő internetezőt fenyegető szankció nemét és mértékét azonban közvetlenül már nem határozhatja meg. A „ki alkosszon jogot?” kérdés megválaszolásakor figyelembe kell tehát venni, hogy minden szabályozás tilalmakkal, illetve a tilalmat megszegők ellen alkalmazott szankciók előírásával jár együtt. A kibernetikus tér regulációjának nem elhanyagolható része tehát a büntetőjog felségvize. E jogág normáit pedig minden esetben az államok demokratikusan választott törvényhozása alkotja meg, hiszen a legalitás elve és az állami szuverenitás védelme ezt kikövetelik.

A büntető területeket nem érintő kérdésekben az Európai Unió a közösségi jogalkotás technikáit szabadon alkalmazhatja. Az állami szuverenitás megóvása miatt viszont – a pénzügyi érdekek védelméhez hasonlóan – az informatikai bűnözés vonatkozásában sem alakulhatott ki közösségi büntetőjog. Hatáskörátruházás, s így közvetlen közösségi fellépés lehetőségének hiányában tehát csak az Európai Unió harmadik pillérén belül kaphat helyet az informatikai bűnözés elleni küzdelem. E kormányközi modell is lehetővé teszi persze a határokat ignoráló informatikai bűnözés⁴² elleni összehangolt nemzetközi fellépést.

Az európai bűnüldöző szervek hatékony együttműködésének megteremtése mellett természetesen a büntető anyagi jogi szabályokat az államoknak a lehető legnagyobb mértékben közelítenie kell egymáshoz. Az „informatikai paradicsomok” kialakulása és a „forum shopping” ugyanis reális veszély,⁴³ ezek elkerülése az informatikai bűnözés

³⁹ Korábban sokak által támogatott nézet volt, hogy az internet szabályozására nincs is szükség, mondván, annak egyik legnagyobb értéke a szabadság, s vonzereje többek között ebben rejlik. A szabadság azonban nem jelenthet büntetlenséget abban az esetben, ha visszaélnék vele: mások jogos érdekeit védeni kell. Az információs társadalom pozitívumai mellett pedig megjelent a cybercrime, amellyel szemben fel kell(ett) venni a harcot. A szabályozás szükségszerűsége ebből kifolyólag ma már nem is igen vitatott, s elenyésző azok száma, akik kiállnak a kibernetikus tér szabályozatlansága mellett (lásd: PAUL Christian: *Du droit et des libertés sur Internet, Rapport au Premier ministre, La documentation française, Paris, 2001, p. 12.*). A szabályozás jellege kapcsán elmondható: az önszabályozás támogatóinak tábora csökken. Korábban egyesek, elsősorban az amerikai szakértők, úgy gondolták, hogy a „netikett”, amelyet a gazdasági szereplők, a fogyasztói csoportok és az internet felhasználói alkotnak meg, elégséges lehet. Ez a megoldás azonban a 2001. szeptember 11-i terrortámadás után védtetlenné vált, hiszen bebizonyosodott: a bűnözők messzemenően kihasználják az internet biztosította előnyöket (egyszerű kapcsolattartás, anonimitás, kriptográfia stb.). Az úgynevezett önszabályozás tehát – nem vitatva persze létjogosultságát egyes területeken és vonatkozásokban – önmagában semmiképp sem lehet elégséges.

⁴⁰ Mutatkozik politikai akarat a koreguláció nyújtotta előnyök kihasználására. Lásd például Lionel JOSPIN beszédét a G8 e témának szentelt párizsi konferenciáján www.france.diplomatie.fr/actual/evenements/cybercrim/jospin.html (Message du Premier Ministre de la France aux participants de la Conférence du G8 sur la sécurité et la confiance dans le cyber-espace).

⁴¹ PAUL, p. 14.

⁴² A világháló segítségével az internetfelhasználók a föld bármely pontján ki tudják fejteni a számítógépes bűncselekmények elkövetési magatartását.

⁴³ A kevésbé szigorú előírások (például ha egy ország egyes magatartásokat nem üldöz, míg a többi állam inkriminálja azokat) szerepet játszhatnak a bűnözők döntésében, hogy honnan követik el a bűncselekményt.

terén különösen fontos (egy sor egyéb szempontból is szükséges a nemzetközi egyeztetés, ilyen például az egyetemes értékek védelmének megteremtése, az illetékességi szabályok meghatározása⁴⁴ stb.). A harmadik pillér eszköztárából ehhez a kerethatározat tűnik a legalkalmasabbnak.

A jogalkotó hatáskör átruházásának hiánya miatt tehát az Európai Unióban egyelőre nemigen számíthatunk közösségi jogi megoldásra a büntetőjog területén, a szupranacionalitás felé araszoló kontinens nem készült még fel a szupranacionális büntetőjogi megoldások fogadására. Az informatikai bűnözés sok szempontból játszhat úttörő szerepet a jogfejlesztésben,⁴⁵ ám egyelőre e téren sem lehet meghaladni a harmadik pillér, illetve a klasszikus nemzetközi közjog eszközeit.

Éppen ezért vált meghatározó jelentőségűvé az Európai Unió számára (is) egy olyan nemzetközi egyezmény, amely meghatározza a részes államok kötelezettségeit a mindenképp inkriminálendő magatartások körét és a szankció minimális mértékét illetően. Ez ugyanis a nemzeti büntető anyagi jogok olyan sztenderdjét alakítja ki, amely már elégséges lehet az „informatikai paradicsomok” és a „forum shopping” kivédésére.

Ezt a szerepet az Európa Tanács 2001. november 23-án, Budapesten aláírt egyezménye (Convention on Cybercrime) töltheti be.⁴⁶ Az Európa Tanács tagállamainak többsége, valamint Kanada, Japán, Dél-Afrika és az Egyesült Államok által aláírt konvenció ratifikálása egyelőre lassan halad.⁴⁷ A jogtörténet első egyezménye, amely az informatikai rendszerek felhasználásával elkövetett bűncselekmények – szerzői jogi deliktumok, gyermekpornográfia, számítógépes csalások, hálózati biztonság megsértése – és egyes eljárási szabályok vonatkozásában ró feladatot a részes államok törvényhozásaira, az informatikai bűnözéssel szembeni közös kriminálpolitika alapjain született meg négy-éves előkészítés és egy sor kompromisszum eredményeképp.

3. Az Európa Tanács keretében kidolgozott egyezmény és az Európai Unió

Az Európai Unió Tanácsának 1999. május 27-én kelt közös álláspontja⁴⁸ fő célként azt tűzte ki, hogy ne alakuljon ki összeütközés az Európa Tanács egyezménytervezete és az Európai Unió intézkedései közt.⁴⁹ Természetesen itt is rögzítésre került, miszerint az Európa Tanács egyezménytervezetét az Európai Unió tagállamai támogatják.⁵⁰ A dokumentum emellett megfogalmazott néhány javaslatot, illetve követelményt a készülő nemzetközi szerződés tartalmára nézve (bűnügyi együttműködés egyszerűsítése és gyorsítása, állandó összeköttetés biztosítása a bűnüldöző szervek közt szükséghelyzet esetére,⁵¹ más államok területén tárolt adatokkal kapcsolatos nyomozási cselekmények megkönnyítése⁵² stb.).

Az Európai Unió Bizottsága több ízben leszögezte, hogy az informatikai bűnözés kapcsán az Európai Unióban a jogközelítés jóval nagyobb mértékű lehet, mint amelyet az Európa Tanács tud elérni az általa kidolgozott egyezménnyel. Természetesen mind-

⁴⁴ VERBIEST, Thibault: Internet et compétence des tribunaux en matière pénale, sur: www.droit-technologie.org

⁴⁵ A pénzügyi érdekekhez hasonlóan.

⁴⁶ **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**, 185-ös egyezmény.

⁴⁷ 2002 szeptemberéig egyedül Albánia ratifikálta az egyezményt, amelynek hatályba lépéséhez öt ratifikáció (ebből három tagállamé kell, hogy legyen) szükséges.

⁴⁸ Position commune 99/364/JAI, 27/05/ 1999.

⁴⁹ 99/364/JAI, JO L 142, 05/06/1999, p. 1.

⁵⁰ Article premier, 1.

⁵¹ Article premier, 4.

⁵² Article premier, 6-7.

ehhez, mint láttuk, a közösségiesítés lenne a leghatékonyabb eszköz, ám a jogközelítés csak kis részben támaszkodhat az elsőpilléres megoldásokra a büntető területeken, és a hangsúly a harmadik pilléren marad.⁵³ A súlyos bűncselekményekre kiszabandó büntetés nemének és legkisebb mértékének pontosabb és szigorúbb meghatározásával, illetve a tagállami jogalkotók számára kisebb mozgástér hagyásával természetesen az Európa Tanács egyezményéhez képest a kontinensen előrébb lehet lépni az egységesítés terén – különösen, hogy konszenzus híján egyes témákat nem is érint a konvenció.

Az Európa Tanács egyezményéből kimaradtak a világhálón terjedő rasszizmus és xenofóbia ellen tervezett szabályok. Az egyes jogrendszerek között ugyanis oly mértékű az eltérés, amely lehetetlenné tette a közös álláspont kialakítását e kérdésben: a véleménynyilvánítás szabadsága az Egyesült Államokban majdnem abszolút szabadságjog,⁵⁴ így az egyes országokban tiltott magatartások egy jelentős része ott nem büntetendő. A fasiszmust és kommunizmust átélte Európa a véleménynyilvánítás szabadságát jóval erőteljesebben korlátozza (a tilalmazott jelképek köre államonként is eltér, van, ahol csak a fasiszta, másutt a kommunista szimbólumok is tiltottak). Az értékek terén eltérés mutatkozik tehát a különböző jogrendszerek között, ami a szabadságjogok közötti összhang megeremtésekor is kifejezésre jut.

E diszharmonia korábban is létezett, de nem okozott különösebb problémát. Az internet megjelenésével viszont megváltozott a helyzet. A Yahoo!-ügyben⁵⁵ (a fasiszta relikviák árverésére szolgáló „amerikai” weboldalakon a francia internetezők számára tiltott tartalom vált elérhetővé) a francia bíró – a hazájának joga által is védett egyetemes(?), európai(?) értékeket megóvando – az illetékességi szabályokat kiterjesztően értelmezte.⁵⁶ A nemzeti jogok extraterritoriális alkalmazása⁵⁷ persze nem a legüdvözítőbb megoldás, hiszen a határozatok végrehajtása a másik állam szuverenitásába ütközik.⁵⁸ A Yahoo!-ügyet egyes elemzések amúgy a véleménynyilvánítás jogát abszolutizáló „lex americana” elleni hadüzenetként értékelik.⁵⁹ Említést érdemel, hogy Belgiumban is egy rasszizmussal kapcsolatos ügy⁶⁰ vált a kvázi univerzális joghatóság precedensévé a világhálón elkövetett bűncselekményekre. A Belgium területéről bárholnan elérhető internetes vitafórumon előadott rasszista vélemény aggálytalanul megalapozza a belga büntetőtörvény területi hatályát és a széles nyilvánosság szerinti minősítést.⁶¹

Az Európa Tanács egyezményéből a rasszista propaganda terjesztését büntetni rendelő előírások tehát kimaradtak. Egy kiegészítő jegyzőkönyv azonban lehetővé teszi, hogy a részes államok egy köre e téren is büntető anyagi jogi standardot állítson fel. Az Európa Tanács parlamenti közgyűlésének egyes tagjai, Mme Zwerver vezetésével,

⁵³ A tagállami jogalkotásnak direktívákkal (első pillér) és kerethatározatokkal (harmadik pillér) lehet irányt adni, a pozitív jog alkalmazását pedig a közösségi intézményrendszer (pl. luxemburgi bíróság) és eljárások garantálják.

⁵⁴ Az első alkotmánykiegészítés óta.

⁵⁵ TGI de Paris, ordonnance de référé, 20 nov. 2000, RG 00/05308.

⁵⁶ Franciaországban egyébiránt a Robert F.-ügyben került először kimondásra, hogy amennyiben francia területre elérhető egy internetes oldal, úgy a francia büntetőjog alkalmazandó, s a francia bíróságok illetékesek. Lásd: *Contenus illicites*, www.juriscom.net/txt/jurisfr/cti/resum.htm

⁵⁷ Paris courts tells Yahoo! to block acces to Nazi sites, *The Times*, 2000. november 21.

⁵⁸ SEDALLIAN, Valérie: *Commentaire de l'affaire Yahoo!*, *Juriscom.net*, 24 octobre 2000, points 18-21.

⁵⁹ SEDALLIAN, Valérie: *Commentaire de l'affaire Yahoo! (2)*, *Juriscom.net*, 12 janvier 2001 et *Cahiers Lamy droit de l'informatique et des réseaux*, n. 131, décembre 2000.

⁶⁰ VERBIEST, Thibault: *Racisme et Internet: première condamnation belge, Droit et Nouvelles Technologies* (www.droit-technologie.org/fr/), *Actualités*, 13 janvier 2000.

⁶¹ A tavaly felállt magyar cyberrendőrség amúgy csak a „hu” végződésű, azaz a magyar honosságú oldalakon elkövetett jogsértések miatt járnak el, a nem magyar szervereken elhelyezett, de magyar nyelvű oldalak miatt az adott ország hatóságait értesítik. Lásd: *Cyberzsaruk az ORFK-n, Népszabadság*, 2001. június 9., pp. 1., 11.

2000 novemberében egy ajánlás szövegének – általuk készített – tervezetét tették közzé. Eszerint az interneten terjesztett rasszista, xenofób, gyűlöletet keltő és diszkriminatív tartalmú anyagok terjesztésének büntetőjogi eszközökkel történő üldözését a miniszteri tanácsnak támogatnia kellene.⁶²

Az Európai Unió egyes szervei és munkacsoportjai⁶³ véleményezték az Európa Tanács egyezménytervezeteit és az elfogadott végső verziót. Álláspontjuk szerint a személyes adatok jogosulatlan megszerzését és felhasználását is büntetendő cselekményként kellett volna meghatározni, illetve a preambulumból hiányolták az Európa Tanács 108-as Konvenciójára való utalást, amely a személyes adatok automatizált kezelésére vonatkozik.⁶⁴ Emellett nem tartották elégségesnek a más nemzetközi szervezetekkel való együttműködést, illetve nehezményezték a gazdasági szereplők és a felhasználók bevonásának elmaradását az előkészítő munkálatokba.⁶⁵

Az Európai Unió azonban nem csupán nemzetközi szervezeteken keresztül vette fel a harcot az informatikai bűnözéssel szemben. Az alábbiakban ennek néhány területét és elemét tekintjük át.

4. Az Európai Unió és az informatikai bűnözés

A Bizottság azt ígéri, hogy ha nincs is lehetőség az informatikai bűncselekményeket inkrimináló és szankcionáló közösségi jogforrás megalkotására, a tagállami büntetőjogok közelítésének elősegítésére van mód. A harmadikpilléres kerethatározat és megállapodás segítségével a büntetendő cselekmények körének meghatározása, a tényállások megfogalmazása, valamint a szankciók neve és mértéke terén közelebb kerülhetnek egymáshoz a nemzeti jogok.⁶⁶

Az informatikai bűnözés terén közvetlenül és átfogóan nem avatkozhat be a közösségi jog. Ez viszont nem jelenti azt, hogy egyes részterületekre nem bírna már ma hatással, illetve azt sem, hogy ne lenne tervbe véve különböző jogszabályok megalkotása. A jogon kívüli eszközök létező és tervezett köre szintén tág. Az Európai Unió stratégiája, amelyet egyes dokumentumaiban időről időre összefoglal, tehát tudatosan áll össze apró mozaikokból.⁶⁷ A különböző szabályozási módok kiegészítik egymást és a nemzetközi szervezetek keretén belül folyó munkát (G8,⁶⁸ Európa Tanács).

A számítógépes kriminalitásra közvetlenül reagáló jogalkotás terén szerény az eddigi eredmény. Az informatikai bűnözés ellen közvetlenül csupán a gyermekpornográfia (a Tanács 2000 májusában hozott döntést az internetes gyermekpornográfia elleni harcról,⁶⁹ amelyen kerethatározat-tervezet is alapul) és az információs rendszerek elleni

⁶² <http://stars.coe.fr/doc/doc00/FDOC8886.htm>

⁶³ Pl. az ún. 29-es munkacsoport (ez utalás a 95/46/EC irányelv adatvédelemről szóló 29. és 30. cikkére).

⁶⁴ Lásd: <http://conventions.coe.int/treaty/FR/cadreprincipal.htm>.

⁶⁵ Opinion 4/2001 on the Council of Europe's Draft Convention on Cyber-crime, (22/03/2001) 5001/01/EN/FINAL, WP 41.

⁶⁶ A Tampere-i csúcs óta az Európai Unió egyik prioritást élvező célja, hogy a tagállamok informatikai bűnözésre vonatkozó joganyagát a közösségi jog segítségével közelítse egymáshoz. Lásd: <http://db.consilium.eu.int/fr/info/eurocouncil/index.htm>. Lásd még: COM(2000) 890 final 4.

⁶⁷ COM(2000) 890 final 1.1.

⁶⁸ A G8 igazságügy- és belügyminiszterei 1997 decemberében a fejlett technológiákat alkalmazó bűnözés ellen 10 pontból álló akciótervet dolgoztak ki, amelyet a G8 birminghami csúcstalálkozóján 1998 májusában jóvá is hagytak. Az Európai Unió belügyi és igazságügyi Tanácsa már ezt megelőzően, 1998 márciusában magáévá tette e 10 pontot, felkérve azon tagállamait, amelyek nem tagjai a G8-nak, hogy csatlakozzanak az informatikai bűnözés elleni nonstop hálózathoz. E rendszer, amely napi 24 órában, megszakítás nélkül üzemel, a bűnüldöző szervek között létesít közvetlen kapcsolatot, akik így idővesztés nélkül tudják teljesíteni a megkereséseket.

⁶⁹ JO L 138, 09/06/2000, p.1.

támadások kapcsán született kézzelfogható jogalkotási produktum. Ez utóbbi, a Tanács kerethatározatra vonatkozó javaslata bevezetőjében kifejti: az uniós polgárok minden napjainak és a kontinens gazdaságának egyaránt fontos részét képező információs rendszereket gyakran érik támadások. Az információs társadalom kiépítésének igénye, valamint a szabadság, biztonság és igazságosság térségének megteremtése éppen ezért elengedhetetlenné teszi egy olyan kerethatározat megalkotását, amely az információs rendszerek elleni támadások definiálásával, a büntetőjogi normák közelítésével, a nemzeti joghézagok megszüntetésével és a tagállamok törvényhozási kötelezettségeinek előírásával – közvetett módon – közös sztenderdeken nyugvó, egységes védelmet hoz létre a kontinensen.⁷⁰

Bár, mint e példából is látszik, főként a harmadikpilléres együttműködés⁷¹ formái lehetnek relevánsak ebben a körben, közvetve a közösségi jog is érinti az informatikai bűnözés egyes aspektusait. Az információs társadalom térnyerése ugyanis új és új szabályozási igények megjelenésével járt (például a szerzői jog, az elektronikus kereskedelem, a digitális aláírás, a kódrendszerek piacának liberalizációja kapcsán). Noha a jogalaptól kezdve a döntéshozatali eljáráson át az érvényesítésükig majd minden szempontból különböznek a jogi eszközök, a rájuk épülő osztályozás helyett helyesebb témák szerint áttekinteni, mit tett, illetve – az eEurope 2005 akcióterv keretében – mit kíván tenni az Európai Unió az informatikai bűnözés ellen.

A. A magántitok és a személyes adatok védelme

E körben két irányelv releváns: 95/46/CE⁷² és 97/66/CE,⁷³ amelyek a tagállami szabályozás közelítését célozzák. Az első irányelv nem csupán az előírásainak megfelelő rendelkezések meghozatalára kötelezi a tagállamokat, hanem arra is, hogy szankcionálják az általa meghatározott sztenderdeket nemzeti jogba átültető szabályok megsértését.⁷⁴

Az Európai Unió emberi jogi chartája, amelyet 2000 decemberében, a nizzai csúcson hagytak jóvá – ugyanakkor normatív tartalommal nem ruházták fel –, szintén védi a magántitkot és a személyes adatokat.⁷⁵ A magántitokhoz való jog azonban nem abszolút, annak korlátozását jelenti a telekommunikációs eszközök bűnüldözési célból történő lehallgatása is (erre vonatkozik a Tanács 1995 határozata).⁷⁶

⁷⁰ Proposition de décision-cadre du Conseil relative aux attaques visant les systèmes d'information, COM/2002/0173 final - CNS 2002/0086.

⁷¹ Ez rövid múltira tekint vissza, de néhány év alatt a hangsúly hagyományos tárgyról, a jogsegélyről átkerült az érdemi együttműködésre Lásd: FARKAS Ákos: Az Európai büntetőjog és annak várható hatása a Btk. reformjára, Magyar Jogász Egylet, Ötödik magyar jogászgűlés, Balatonfüred, 2000. május 19–21., p. 299.

⁷² Az Európai Parlament és a Tanács irányelve (24/10/1995), amely a természetes személyek személyes adatainak kezelésére és az adatok szabad áramlására vonatkozik.

⁷³ Az Európai Parlament és a Tanács irányelve (15/12/1997), amely a személyes adatok kezelésére és a magántitok védelmére vonatkozik a távközlésben. JO L 24, 30/01/1998.

⁷⁴ Article 24, 95/46/CE.

⁷⁵ Article 8.

⁷⁶ JO C 329 (04. 11. 1996.), p. 1.

A gyermekpornográfia, valamint a rasszista, náci és a xenofób tartalom erősen jelen van az interneten. Mint láttuk, az első területen közvetlenül reagált a közösségi jogalkotás az informatikai bűnözésre. A Tanács 1997-ben fogadta el a gyermekek szexuális kizsákmányolása elleni közös fellépést,⁷⁷ majd a tampere-i csúcs fogalmazta meg a jogalkotás szükségességét a gyermekek szexuális kizsákmányolása ellen. A gyermekekkel kapcsolatos bűnözés elleni harc az Amszterdami Szerződésbe is bekerült,⁷⁸ amely egyébiránt új eszközöket is teremtett a rendőrségi és bűnügyi együttműködés számára.⁷⁹ A Tanács gyermekpornográfiára vonatkozó döntése alapján született meg a kerethatározat⁸⁰ tervezete, amely a tagállami büntetőjogok közelítését szolgálja.

A kerethatározat-javaslat definíciókat (gyermek, pedopornográfia, informatikai rendszer), büntetendő elkövetési magatartásokat (előállítás, terjesztés, megszerzés stb.), valamint szankciókat határoz meg, kitérve a minősített esetek és a jogi személyek büntetőjogi felelősségének kérdésére. Az eljárási kérdéseket (illetékesség, jogsegély) egyaránt szabályozó kerethatározat-tervezet határidőket is tartalmaz. A tagállamok 2002 végéig kötelesek megteremteni az összhangot a jogforrás rendelkezései és a nemzeti jogszabályok közt. (Az erről készített nemzeti jelentés, valamint a Bizottság jelentése alapján a Tanács 2004. június 30-ig vizsgálja meg, hogy a jogközelítés eredményesen lezajlott-e.)

A gyermekpornográfia mellett a rasszizmus térnyerése is gondot okoz a világhálón. Az Európai Unió 1996-ban közös fellépést fogadott el a rasszizmus és a xenofóbia elleni harcról, de ez csak az első lépés volt a jogközelítés terén: a Bizottság a harmonizáció érdekében az off-line és on-line elkövetési magatartásokra egyaránt kiterjedő kerethatározat megszövegezését tervezi.⁸¹ Az Európai Közösség és az Európa Tanács között megállapodás született a Rasszista és xenofób jelenségeket vizsgáló központ⁸² létrehozásáról,⁸³ amely szorosan együttműködik az Európa Tanáccsal.⁸⁴ A téma jelentőségét mutatja, hogy 1997 rasszizmusellenes év volt az Európai Unióban.⁸⁵

A gyermekek és az emberi méltóság védelme növelésének szükségessége az audiovizuális és informatikai szolgáltatások terén egyébiránt hamar napirendre került. A Tanács az általa 1996-ban e tárgyban kiadott Zöld könyv⁸⁶ után két évvel – 1998 szeptemberében – ajánlást⁸⁷ is megfogalmazott a gyermekek és az emberi méltóság védelme érdekében. A Bizottság 1996-os nyilatkozata az interneten található jogellenes,⁸⁸ illetve káros⁸⁹ tartalom ellen szintén ide sorolható.⁹⁰

⁷⁷ JO L 63, 04/03/1997.

⁷⁸ 29. cikk.

⁷⁹ 34. cikk, 2. szakasz.

⁸⁰ 34. cikk, 2. szakasz, b).

⁸¹ COM(2000) 890 final 4.

⁸² Observatoire européen des phénomènes racistes et xénophobes.

⁸³ JO L 044, 18/02/1999, p. 34.

⁸⁴ http://europa.eu.int/eur-lex/fr/lif/reg/fr_register_1950.html.

⁸⁵ VITORINO, Antonio, Statement at the occasion of the Conference „The Internet and the Changing face of Hate”, Berlin, 2000. június 26.

⁸⁶ COM(1996), 483.

<http://europa.eu.int/en/record/green/gp9610/protec.htm>

⁸⁷ Recommandation 98/560/CE, 24/09/1998.

⁸⁸ Gyermekpornográfia, állam- és üzleti titok megsértése etc.

⁸⁹ Zárt körben terjeszthető vagy az internetfelhasználók egy részének jóízlését sértő anyagok.

⁹⁰ COM(1996) 487 final.

A biztonságos internethasználatot célul tűző akcióterv⁹¹ a jogellenes tartalmú, illetve kárt okozó elektronikus küldeményeknek és weboldaloknak üzen hadat. A Parlament és a Tanács 1999 januárjában hozott döntésével⁹² elfogadott négy évre szóló (1999–2002) akcióterv támogatja az önszabályozás különféle formáit, a szűrőprogramok kifejlesztését, a szülők és tanárok információval való ellátását stb. Lényegében minden – jogi és nem jogi – megoldás, amely a világhálón csökkentheti a nemkívánatos tartalmú küldemények és oldalak jelenlétét, a keretei közé illik.

A Bizottság szerint egyébként a felhasználóknál lehet a leghasznosabban védekezni a nem kívánt tartalom ellen. A világhálón ugyanis egy évnél rövidebb idő alatt megduplázódik a továbbított információmennyiség, miközben a könnyen ellenőrizhető nemzeti kommunikációs rendszerek mellett új csatornák létesültek. A tartalomszűrés éppen ezért ott nehezen megoldható. A kontroll a periférián, vagyis a felhasználóknál a leghatékonyabb. Ebből a szempontból a Bizottság nem győzi hangsúlyozni a fogyasztók felelősségét: ők döntsék el, milyen szintű védelemre van szükségük, milyen anyagokat fogadnak és küldenek, mennyire fontos számukra a biztonságos használat, a piacon beszerezhető tartalomszűrő, vírusellenes vagy kódoló/rejtjelező programok közül melyiket választják.

A fogyasztók, akik egyes relációkban azt igénylik, hogy azonosíthatóak legyenek (tőzsdei megbízások e-mailben, banki tranzakciók interneten), más vonatkozásban éppen anonimitásukat szeretnék megőrizni (chat, fórumok).⁹³ A különböző igényekhez mérten az internetfelhasználók a számítástechnikai piacon különféle termékeket és szolgáltatásokat tudnak beszerezni. A Bizottság – nem ignorálva természetesen a jogalkotó, jogalkalmazó, s különösen nem a bűntüldöző szervekre háruló feladatot – mindenképp a felhasználók felelősségérzetének növelését tartja szükségesnek.

2002 elején a Tanács határozatot fogadott el, amelynek alapján új kezdeményezések láttak napvilágot: task-force⁹⁴ létrehozása az internetes biztonságért, felvilágosító kampányok, információcsere javítása, megbízható kártyahasználat európai rendszerének megteremtése stb. A közösségi kutatási programokban is visszaköszönnek ezek a témák. Az Európai Unió hatodik kutatási keretprogramjában szerepelnek – többek között – a hálózati infrastruktúrával, illetve ezek sebezhetőségével és a rendszerek kölcsönös függőségével, valamint a legújabb technikákkal (pl. kábel nélküli adatátvitel) kapcsolatos kutatások.

Az eEurope 2005 már menetrendet is tartalmaz a task-force létrehozására: a Bizottság javaslata alapján a Tanács és a Parlament még 2002-ben megalkotja a jogszabályi háttérrel, hogy a jövő év közepére felállhasson a szervezet. A task-force a biztonsággal összefüggő területeken széles hatáskörrel bír majd.⁹⁵

2003-ra a közszféra kommunikációjának biztonságát, 2005 végéig pedig a „biztonság kultúráját” is meg kívánja teremteni az eEurope 2005. Az informáci-

⁹¹ JO L 33, 06/02/1999.

⁹² Décision 276/99/CE du Parlement et du Conseil du 25 janvier 1999.

⁹³ Az Európai Unió „29-es munkacsoportjának” ajánlása részletes eligazítást tartalmaz a tekintetben, hogy miként lehet összebecsíteni a különböző érdekeket: a névtelenséget (chat), illetve azonosíthatóságot (táv munka, e-commerce, pénzügyi műveletek) igénylő felhasználó igényei és a közérdek (büncselekmények elkövetőinek azonosíthatósága) között. Lásd:

http://europa.eu.int/comm/internal_market/fr/media/dataprot/wpdocs/index.htm

⁹⁴ Nem ez az első task-force. Az Európai Közösség és az Amerikai Egyesült Államok között task force jött létre az informatikai infrastruktúra védelmére (Joint EC/US Task Force on Critical Infrastructure Protection).

⁹⁵ COM(2002) 263 final, 3.1.3. (Task-force pour la cybersécurité).

ős/kommunikációs „termékek” tervezése, létrehozása és felhasználása során követendő normák, technikák, eljárások kialakítása, amelyek a felhasználók és a továbbított információk biztonságát hivatottak erősíteni, a magánszektor feladata lenne. A Bizottság természetesen azt ígéri, hogy felkarolja majd az arra érdemes kezdeményezéseket, miként a felhasználókat biztonsági kérdésekben érzékenyebbé tévő programokat is.⁹⁶

D. Az euró védelme

Az internetes közegben elkövetett gazdasági bűncselekmények közül az euróval kapcsolatos visszaélésekkel foglalkozott kiemelten az Európai Unió. A közös valuta védelme ugyanis nem merül ki a bankjegyek és érmék terítésének gondos megszervezésével: meg kellett teremteni a hatékony és összehangolt fellépés lehetőségét az euró hamisítása, illetve a nem készpénzes fizetési módoknál elkövetett csalások vonatkozásában is.

A 2001 nyarán elfogadott közösségi jogforrás, a 1338/2001-es számú rendelet,⁹⁷ valamint a Tanács nem sokkal később elfogadott határozata⁹⁸ (ez a harmadik pillérbe tartozik) az euró hamisítását hivatottak megakadályozni, míg a nem készpénzes fizetési formákhoz kötődő hamisításokra, amelyek közé sorolandók az informatikai rendszerek segítségével végzett tiltott pénzügyi műveletek is,⁹⁹ a – szintén harmadikpilléres – 2001/413/JAI kerethatározat vonatkozik.¹⁰⁰ E kerethatározat egyébiránt pár hónappal korábban született az eurót védő többi jogforráshoz képest. Az euró mint védelemre szoruló jogi tárgy megjelenését ugyanis megelőzte a pénzkímélő fizetési megoldások terén elharapódzó bűncselekmények elleni fellépés szükségessé válása. A célkitűzés ugyanaz: az Európai Unió minden tagállamában – még azokban is, amelyek megtartották nemzeti valutájukat¹⁰¹ – meg kell teremteni a hatékony, arányos és elrettentő büntetőjogi szankciók alkalmazásának feltételeit, úgy a készpénzkímélő fizetési módok terén elkövetett csalásokra, mint az euró bankjegyek és érmék hamisítására.

E jogforrások nyomán egyes tagállamokban természetesen szükségessé válhat bizonyos cselekmények büntetendővé nyilvánítása. Ezeket azonban a kerethatározat nem definiálja nagy precizitással, csupán felsorolja azokat a magatartásokat, amelyek inkriminálása szükséges. A kerethatározat nagy szabadságot enged a tagállamoknak a büntetési nemek és mértékek meghatározásában, ugyanakkor a legsúlyosabb – kiadatást is megalapozó – bűncselekményekre szabadságvesztést ír elő.¹⁰²

⁹⁶ COM(2002) 263 final, 3.1.3. (Culture de sécurité).

⁹⁷ Règlement (CE) n° 1338/2001 du Conseil du 28 juin 2001 définissant des mesures nécessaires à la protection de l'euro contre le faux monnayage, JO L 181, 04/07/2001, p. 6.

⁹⁸ 2001/887/JAI: Décision du Conseil du 6 décembre 2001 relative à la protection de l'euro contre le faux-monnayage

⁹⁹ Article 3, 2001/413/JAI.

¹⁰⁰ 2001/413/JAI: Décision-cadre du Conseil du 28 mai 2001 concernant la lutte contre la fraude et la contrefaçon des moyens de paiement autres que les espèces, JO L 149, 02/06/2001, p. 1.

¹⁰¹ Règlement (CE) n° 1339/2001 du Conseil du 28 juin 2001 étendant les effets du règlement (CE) n° 1338/2001 définissant des mesures nécessaires à la protection de l'euro contre le faux monnayage aux États membres qui n'ont pas adopté l'euro comme monnaie unique, JO L 181, 04/07/2001, p. 11.

¹⁰² A kerethatározat egyes megoldásait az Európai Unió más dokumentumai inspirálták, mint a Közösségek pénzügyi érdekeinek védelmére vonatkozó (PIF) egyezmény (pl. szankciók, illetékesség), vagy a gyermekek szexuális kizsákmányolása elleni közös fellépés (együttműködés a különböző szervezetek közt). Ez nem meglepő, hiszen a tagállamok büntető anyagi és eljárási jogának közelítése, valamint a hatóságok egymás közötti, illetve a privát szervezetekkel megvalósuló együttműködési formái hasonló módon valósíthatók meg e területeken.

Az informatikai bűnözés és a készpénzkímélő fizetési módokhoz kapcsolódó bűncselekmények halmazai jelentős részben átfedik egymást. Ezért nem meglepő, hogy a Tanács a kerethatározatra vonatkozó javaslat indokolásakor külön kiemelte, miszerint annak elfogadása nem gátolja az informatikai bűnözés egyéb formái elleni tagállami fellépést.¹⁰³

E. A szellemi alkotások védelme

A számítógépes programok és az adatbázisok védelmét két irányelv szolgálja. A számítógépes programok védelméről szólót 1991-ben fogadta el a Tanács,¹⁰⁴ az adatbázisokra vonatkozó irányelvet pedig – a Parlamenttel együtt – 1996-ban.¹⁰⁵ A Tanács szükségesnek tartotta az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogokra vonatkozó nemzeti szabályok harmonizálását, ezért 2000-ben közös álláspontot alakított ki az ezt célzó irányelv tervezetéről.¹⁰⁶

A direktíva, miként az az e-business kapcsán már említésre került, 2001-ben meg is született. A Parlament és a Tanács 2001/29/CE irányelvének¹⁰⁷ bevezetője rögzíti, miszerint nem jelent meg a szellemi tulajdonra vonatkozóan új koncepció, csupán a hasznosítás és felhasználás szabályait kell az információs társadalom eredményeihez igazítani. A technikai fejlődés az évek során több tagállamban jogszabály-módosításokat eredményezett, így napjainkra komoly különbségek alakultak ki az egyes országok szerzői joga között. A belső piac egységessége, a jogbiztonság és az egyenlő versenyfeltételek követelménye miatt tehát szükségessé vált az Európai Unióban a jogközelítés, mégpedig egy magas védelmi sztenderd általánossá tétele mellett.

A szellemi alkotások védelme az információs társadalomban erősen összefügg az elektronikus kereskedelemmel. A két irányelv által megfogalmazott célokat éppen emiatt azonos határidőre (2002. december 22.) kell teljesíteniük a tagállamoknak.¹⁰⁸ A Bizottság két évvel később (utána pedig háromévente) terjeszti elő vizsgálatán alapuló jelentését a szerzői és szomszédos jogok védelméről (ennek különösen a szabad felhasználásra, a védelmet jelentő technikai eszközökre és a szerzői jogok megsértése esetén alkalmazandó szankciókra kell figyelemmel lennie) az elektronikus/digitális szférában.¹⁰⁹

F. A szervezett bűnözés

Az informatikai bűnözés és a szervezett bűnözési formák gyakran átfedik egymást. Az Amszterdami csúcson, 1997 júniusában az Európai Tanács elfogadta a Szervezett

¹⁰³ Egy példát külön nevesít a dokumentum: egy bank számítógépes pénzügytárolási rendszerébe történő jogosulatlan belépés, amennyiben azt nem követi károkozó cselekmény, nem tartozik a kerethatározatban felsorolt elkövetési magatartások körébe. A tagállamok azonban, írja az indoklás, ezt büntetni rendelkeznek. Lásd: Exposé des motifs, 3. bekezdés.

¹⁰⁴ 91/250/CEE (14/05/91), JO L 122, 17/05/91, p. 42.

¹⁰⁵ 96/9/CE (11/03/96), JO L 77, 27/03/96, p. 20.

¹⁰⁶ Position commune arrêtée par le Conseil en vue de l'adoption d'une directive du Parlement européen et du Conseil sur l'harmonisation de certains aspects du droit d'auteur et des droits voisins dans la société de l'information (CS/ 2000/9512).

¹⁰⁷ Directive 2001/29/CE du Parlement européen et du Conseil du 22 mai 2001 sur l'harmonisation de certains aspects du droit d'auteur et des droits voisins dans la société de l'information, JO L 167, 22/06/2001, p. 10.

¹⁰⁸ Article 13. (1. pont)

¹⁰⁹ Article 12.

bűnözéssel foglalkozó szakértői csoport¹¹⁰ által kidolgozott akcióprogramot, amely erőteljesebb fellépést szorgalmazott a fejlett technológiákat alkalmazó bűnözői csoportok ellen. Szintén Amszterdamban kérték föl a Bizottságot, hogy készítsen átfogó tanulmányt az informatikai bűnözésről: a dokumentum már 1998 tavaszán a Tanács szervezett bűnözéssel foglalkozó csoportja elé került.¹¹¹

Az Európai Unió stratégiájának elemei a fejlett technológiákat alkalmazó szervezett bűnözés elleni harcban – címet viselő dokumentumot 1998 decemberében fogadta el a Tanács. Ez, tekintettel arra, hogy több nemzetközi szervezet is foglalkozik a fejlett technológiákat kihasználó szervezett bűnözői csoportok elleni harccal, tagállamok közti egyeztetést és közös álláspont kialakítását javasolja. (A szervezett bűnözés elleni harcra vonatkozó, az ENSZ által javasolt nemzetközi egyezmény vonatkozásában például 1999 márciusában született közös álláspont.)¹¹²

A szervezett bűnözés veszélyessége, illetve az informatikai rendszerek és az adattovábbítás biztonságának növelése érdekében újfajta szemlélet meghonosítását szorgalmazza a Bizottság. Az aktuálisan jelentkező problémák kiküszöbölésére koncentráló hagyományos megközelítéssel szakítani igyekeznek. A fejlődést lépéshátránnyal követő, a lemaradás csökkentésére koncentráló stratégiával ugyanis a Bizottság szerint nem lehet eredményt elérni. A fejlett technikai bázissal rendelkező bűnözői csoportok ellen más taktikát kell alkalmazni, mint az általuk kihasznált joghézagok és biztonsági rések utólagos betömése.

Előre fel kell térképezni a technikai megoldások és a jogrendszer sebezhető pontjait, mielőtt azokat kihasználná az informatikai bűnözés.¹¹³ Különösen az elektronikus kereskedelem terén tartja szükségesnek a Bizottság, hogy az informatikai bűnözés részéről a rendszert fenyegető lehetséges veszélyeket meg lehessen előzni. Az integrált számítógépes rendszereken továbbított nagy mennyiségű, jelentős anyagi értékkel bíró információ védelme nélkül ugyanis nem működhet az elektronikus kereskedelem. A rendszer sebezhetőségének megelőzése kiemelt érdek. Ezért különül el az Információs Társadalom Technológiai Programján¹¹⁴ belül a biztonságos működést szolgáló kezdeményezés.

A szervezett kriminalitás ellen indított, többéves FALCONE program¹¹⁵ mellett több kezdeményezés is foglalkozik az informatikai bűnözés egyes aspektusaival.¹¹⁶ A Bizottság 2000 decemberében – a szintén harmadik pillérbe tartozó – GROTIUS (a polgárok biztonságának biztosítása a szabadság, biztonság és igazságosság térségében), OISIN (bűnüldöző szervek közötti együttműködés) és STOP (harc az emberkereskedelem és a gyermekek szexuális kizsákmányolása ellen) programok meghosszabbítása mellett foglalt állást.¹¹⁷

Az említett nem jogi eszközök csak ízelítőül szolgáltak: egy sor különféle program és együttműködési forma létezik még, amelyeknek – közvetlen vagy közvetett – célja az

¹¹⁰ Groupe de haut niveau sur la criminalité organisée.

¹¹¹ SIEBER Ulrich: Legal Aspects of Computer-related Crime in the Information Society – COMCRIME,

<http://europa.eu.int/ISPO/legal/en/crime/crime.html>.

¹¹² 99/235/JAI, JO L 087, 31/03/1999, p. 1.

¹¹³ COM(2000) 890 final 2.

¹¹⁴ Az Információs Társadalom Technológiáiról 1998-ban indult közösségi program, s elsősorban a felhasználók bizalmát hivatott erősíteni. Az 1998–2002-s 5. keretprogram részét képező IST-hez lásd: <http://www.cordis.lu/ist>.

¹¹⁵ JO L 99, 31/03/1998.

¹¹⁶ http://europa.eu.int/comm/justice_home/jai/prog_fr.htm

¹¹⁷ COM(2000) 828.

informatikai infrastruktúra védelmének megerősítése.¹¹⁸ A nem jogi eszközök csokra tehát ugyanolyan színes, mint a jogforrásoké.

Összegzés

Az információs társadalom kiépítését, illetve az ezt kísérő negatív jelenség, az informatikai bűnözés visszaszorítását szolgáló normatív és nem jogi instrumentumok átfogó áttekintésére nem volt mód. Miután majd minden életviszonyt érint az információs társadalom, csupán az eEurope legfontosabb elemei kerültek ismertetésre. Ám talán ez alapján is nyilvánvalóvá válhatott, hogy a komplex akcióterv célja a produktív, fejlődőképes, innovatív Európa megteremtése, amelyben a társadalmi kohézió és a foglalkoztatottság szintje magas.¹¹⁹

A kiemelt területeket számba véve – félig tréfásan – megkockáztatható: az Európai Unió az információs társadalom feltételeinek kialakításakor egy olyan jövőképpel dolgozik, amelyben egészségesebb és minden szempontból felkészültebb polgárok a biztonságos informatikai infrastruktúrát használva vesznek részt munkavállalóként/vállalkozóként a gazdasági életben, intézik hivatalos ügyeiket, s teljesítik ki személyiségüket. Mindez természetesen nem vízió, a tendencia egyértelműnek látszik. Ahhoz viszont, hogy az Európai Unió 2010-re valóban a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb gazdasága lehessen, az információs társadalom nyújtotta lehetőségeket a lehető legnagyobb mértékben ki kell használni, a negatív kísérőjelenségek kiiktatásával.

Az eEurope ennek ad keretet: olyan feladatokat fogalmaz meg, amelyek elvégzése az európai intézményekre, a tagállamok kormányaira és parlamentjeire, illetve a magánszektorra hárul. A privát szféra jelentősége külön kiemelendő. Az eEurope két kulcsszava ugyanis a gazdaság és a biztonság. S egyik sem létezhet a másik nélkül: a gazdasági fejlődés alapja a bizalom, a kellően szabályozott jogi és infrastrukturális közeg, amelyben az adatok és a kommunikáció teljes biztonságban vannak, s ahol az információ bárhol, bármikor azonnal elérhető; a biztonság megteremtéséhez szükséges technikai feltételek gazdasági érdekelttség hiányában viszont nem kerülhetnek kifejlesztésre.

A gazdaság és a biztonság tehát kölcsönösen függenek egymástól. S közös bennük, hogy mindkettő nagymértékben kapcsolódik a magánszektorhoz. Az eEurope 2005 fő csapásiránya ez: az egyre racionálisabban működő, költségkímélő,¹²⁰ információs infrastruktúrát alkalmazó gazdaság érdekeltté válik a biztonság megteremtésében. A közszféra felelőssége épp ebben rejlik: olyan körülményeket kell teremtenie, amelyben a gazdasági fejlődés és az információs rendszerek növekvő biztonsága felerősíthetik egymást.¹²¹

Természetesen mindehhez – bár az e-business terén eddig sem volt elhanyagolható a „normatermelés” – további jogalkotói munkára van szükség. A gazdasági rentabilitás által kevésbé „fertőzött” e-government, e-learning és e-health vonatkozásában ez még inkább igaz.

¹¹⁸ Fontos például a kutatások és a fejlesztések támogatása, az operatív egységek létrehozása és a közöttük lévő kapcsolat megteremtése etc.

¹¹⁹ eEurope 2005, 4.

¹²⁰ Közlekedési költségeket kiváltó – környezetgazdasági szempontból is hasznos – távmunka: olcsó, időt és energiát megtakarító kommunikáció; digitális adathordozók; etc.

¹²¹ Egyik területen sem lehet lépni a többi terület logikájának figyelmen kívül hagyásával. Az Európai Unió mindig hangsúlyozza, hogy több érdek között kell megtalálni az egyensúlyt: szabadságjogok védelme, gazdaságosság szempontjai, az informatikai bűnözés elleni harc szükségessége. Ezért – a Nagy-Britanniában működő Internet Crime Forum mintájára – egy európai fórumot javasolt a Bizottság (a résztvevők: európai tisztviselők, a távközlési cégek és az internetszolgáltatók képviselői, a különböző fogyasztói tömörülések küldöttei, a bűnüldöző hatóságok és a jogvédő szervek, valamint a jogi, illetve technikai kérdések szakértői). Lásd: COM(2000) 890 final, 6.4.

Ami pedig az informatikai bűnözésre adott technikán kívüli válaszokat illeti: itt – noha az integráció folyamatosan újabb és újabb területekre vonatkozóan jelenti be igényét, azaz véglegesen és biztosan semmi nem élvezheti a tagállami szuverenitás védelmét, egyelőre – kizárólag az állami normaalkotás klasszikus megoldásai jöhetnek szóba. A tagállami törvényhozások mozgásterét természetesen az Európai Unió, mint láttuk, jogforrásaival erősen szűkíti.

Az eEurope összetett, jogi és nem jogi elemeket tartalmazó, az intézmények és a tagállamok számára egyaránt feladatokat meghatározó, átfogó akcióterv, amely egyrészt az információs társadalommal összefüggő valamennyi életviszonyra kihat, másrészt önmaga is folyamatosan változik. A Bizottság az eEurope újrafogalmazásának szükségességére amúgy az Európai Unió bővítése miatt is számít...¹²²

Források

- Conseil d'Etat*: Rapport sur „Internet et les réseaux numériques”, 2 juillet 1998.
- Farkas Ákos*: Az európai büntetőjog és annak várható hatása a btk. reformjára, Magyar Jogász Egylet, Ötödik magyar jogászggyűlés, Balatonfüred, 2000. május 19–21.
- Feral-Schuhl, Christiane*: CYBER DROIT, Le droit à l'épreuve de l'internet, Dalloz, Dunod, Paris, 2000.
- Paul, Christian: Du droit et des libertés sur Internet, Rapport au Premier ministre, La documentation française, Paris, 2001.
- Sedallian, Valérie: Commentaire de l'affaire Yahoo! (2), Cahiers Lamy droit de l'informatique et des réseaux, n. 131, décembre 2000.
- Sieber, Ulrich: Legal Aspects of Computer-related Crime in the Information Society – COMCRIME (<http://europa.eu.int/ISPO/legal/eu/crime/crime.html>).
- Verbiest, Thibault: La criminalité informatique: comment réprimer?, L'Echo, 18 novembre 1999.
- Vitorino, Antonio: Statement at the occasion of the Conference „The Internet and the Changing face of Hate”, Berlin, 2000. június 26.
- Vitorino, Antonio: Fighting Cybercrime – What are the Challenges facing Europe?, Európai Parlament Cybercrime konferenciáján tartott beszéd, Brüsszel, 2000. szeptember 19.

¹²² eEurope 2005, 4.